ЛЮДИНА І СВІТ

ISSN 0132-084X

4 85

людина і світ

ЩОМІСЯЧНИЙ
НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ
АТЕЇСТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ»
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Видається з жовтня 1960 року

4

(295)

КВІТЕНЬ

1985

У ЦЬОМУ НОМЕРІ:

НА ПЕРШІЙ СТОРІНЦІ ОБКЛАДИНКИ:

Двадцятий вік. В. І. Ленін.
Фрагмент з картини народного художника УРСР Михайла Божія (1967 р.).
Фото Володимира Криворучка.

НА ДРУГІЙ СТОРІНЦІ ОБКЛАДИНКИ:

Тих днів не померкне слава!
Яскравою сторінкою радянської військової доблесті, безприкладного солдатського героїзму у Великій Вітчизняній війні стала операція по форсуванню Дніпра в районі села Лютіж, де наші війська створили плацдарм, згодом прорвали оборону ворога і 6 листопада 1943 року визволили Київ.
На фото: Пам'ятний знак на Лютізькому плацдармі (село Нові Петрівці Вишгородського району Київської області).
Фото Віктора Полюха.

Їх подвиг — безсмертний!
Фото Бориса Коробейникова.

Генеральний секретар ЦК КПРС
Михайло Сергійович ГОРБАЧОВ

Михайло Сергійович ГОРБАЧОВ

Михайло Сергійович Горбачов народився 2 березня 1931 року в селі Привольному Красногвардійського району Ставропольського краю в сім'ї селянина.

Невдовзі після Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. віком 15 років він почав свою трудову діяльність. Працював механізатором машинно-тракторної станції. У 1952 році вступив у члени КПРС. У 1955 році закінчив Московський державний університет імені М. В. Ломоносова (юридичний факультет), а в 1967 році — Ставропольський сільськогосподарський інститут, здобувши спеціальність ученого агронома-економіста.

З 1955 року М. С. Горбачов — на комсомольській і партійній роботі. Працює у Ставропольському краї: першим секретарем Ставропольського міськкому ВЛКСМ, заступником завідуючого відділом пропаганди і агітації, а потім другим і першим секретарем крайкому комсомолу.

У березні 1962 року М. С. Горбачов був висунутий парторгом Ставропольського територіально-виробничого колгоспно-радгоспного управління, а в грудні того ж року затверджений завідуючим відділом партійних органів крайкому КПРС.

У вересні 1966 року він обирається першим секретарем Ставропольського міськкому партії. З серпня 1968 року М. С. Горбачов працює другим секретарем, а в квітні 1970 року обирається першим секретарем Ставропольського крайкому КПРС.

М. С. Горбачов — член Центрального Комітету КПРС з 1971 року. Був делегатом XXII, XXIV, XXV і XXVI з'їздів партії. У 1978 році обраний секретарем ЦК КПРС, у 1979 році — кандидатом у члени Політбюро ЦК КПРС. У жовтні 1980 року М. С. Горбачов переведений з кандидатів у члени Політбюро ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 8—11-го скликань, голова Комісії в закордонних справах Ради Союзу. Депутат Верховної Ради РРФСР 10—11-го скликань.

Михайло Сергійович Горбачов — визначний діяч Комуністичної партії і Радянської держави. На всіх постах, які йому доручає партія, працює з властивими йому ініціативою, енергією і самовідданістю, віддає свої знання, багатий досвід і організаторський талант втіленню в життя політики партії, беззавітно служить великій справі Леніна, інтересам трудового народу.

За заслуги перед Комуністичною партією і Радянською державою М. С. Горбачов нагороджений трьома орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани» і медалями.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

про Пленум Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу

11 березня 1985 року відбувся позачерговий Пленум Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу.

За дорученням Політбюро ЦК Пленум відкрив член Політбюро, секретар ЦК КПРС т. Горбачов М. С.

У зв'язку з кончиною Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР К. У. Черненка учасники Пленуму вшанували пам'ять Костянтина Устиновича Черненка хвилиною скорботного мовчання.

Пленум відзначив, що Комуністична партія Радянського Союзу, весь радянський народ зазнали тяжкої втрати. Пішов з життя видатний партійний і державний діяч, патріот і інтернаціоналіст, послідовний борець за торжество ідеалів комунізму і миру на землі.

Усе життя Костянтина Устиновича Черненка до кінця було віддане справі ленінської партії, інтересам радянського народу. Куди б не направляла його партія, він незмінно, з притаманною йому самовідданістю, боровся за втілення в життя політики КПРС.

Багато уваги приділяв Костянтин Устинович Черненко послідовному проведенню курсу на вдосконалення розвинутого соціалізму, на розв'язання великих завдань економічного і соціального розвитку, підвищення добробуту і культури радянського народу, на дальше піднесення творчої активності мас, поліпшення ідеологічної роботи, зміцнення дисципліни, законності і порядку.

Великий вклад вніс Костянтин Устинович Черненко в дальший розвиток всебічного співробітництва з братніми країнами соціалізму,

здійснення соціалістичної економічної інтеграції, зміцнення позицій соціалістичної співдружності. Під його керівництвом твердо і послідовно втілювалися в життя принципи мирного співіснування держав з різним суспільним ладом, давалась рішуча відсіч агресивним замірам імперіалізму, велась безустанна боротьба за припинення нав'язаної імперіалізмом гонки озброєнь, усунення загрози ядерної війни, за гарантування надійної безпеки народів.

Як зіницю ока беріг Костянтин Устинович Черненко єдність нашої Комуністичної партії, колективний характер діяльності Центрального Комітету і його Політбюро. Він завжди прагнув до того, щоб партія на всіх рівнях діяла як згуртований, злагоджений і бойовий організм. В єдності думок і справ комуністів бачив він запоруку всіх наших успіхів, подолання недоліків, запоруку поступального руху вперед.

Пленум підкреслив, що в ці скорботні дні комуністи, весь радянський народ ще тісніше згуртовуються навколо Центрального Комітету партії і його Політбюро. В партії радянські люди з цілковитою підставою бачать керівну і спрямовуючу силу суспільства і сповнені рішимості беззавітно боротися за реалізацію ленінської внутрішньої і зовнішньої політики КПРС.

Учасники Пленуму ЦК висловили глибоке співчуття рідним і близьким покійного.

Пленум ЦК розглянув питання про обрання Генерального секретаря ЦК КПРС.

За дорученням Політбюро з промовою в цьому питанні виступив член Політбюро тов. Громико А. А. Він вніс пропозицію обрати Генеральним секретарем ЦК КПРС тов. Горбачова М. С.

Генеральним секретарем Центрального Комітету КПРС Пленум одностайно обрав тов. Горбачова М. С.

Потім на Пленумі виступив Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Горбачов М. С. Він висловив глибоку вдячність за високе довір'я, виявлене йому Центральним Комітетом КПРС, відзначив, що дуже добре розуміє, якою великою є зв'язана з цим відповідальність.

Тов. Горбачов М. С. запевнив Центральний Комітет КПРС, що він докладе всіх сил, щоб вірно служити нашій партії, нашому народові, великій ленінській справі, щоб неухильно здійснювались програмні настанови КПРС, забезпечувалась наступність у розв'язанні завдань дальшого зміцнення економічної і оборонної могутності СРСР, підвищення добробуту радянського народу, зміцнення миру, щоб наполегливо втілювалася в життя ленінська внутрішня і зовнішня політика Комуністичної партії і Радянської держави.

На цьому Пленум ЦК закінчив свою роботу.

ГЕНІАЛЬНИЙ ЗАРОДОК НОВОГО СВІТОГЛЯДУ

ДО 140-РІЧЧЯ ПРАЦІ К. МАРКСА «ТЕЗИ ПРО ФЕЙЄРБАХА»

Анатолій ЄРИШЕВ,
доктор філософських наук

Геніальний зародок нового світогляду... Саме так В. І. Ленін, услід за Ф. Енгельсом, схарактеризував працю Карла Маркса «Тези про Фейєрбаха»*. Написана вона весною 1845 року і являла собою тезисні замітки під заголовком «До Фейєрбаха». При житті Маркса ці замітки не публікувалися. Минуло більш як чотири десятиліття, і Ф. Енгельс, розбираючи Марксові рукописи, знайшов записну книжку свого великого друга. В ній і містились замітки «До Фейєрбаха».

Важко сказати, чи був знайомий Енгельс у 1845 році з текстом цих тез. Одне не викликає сумнівів: думки К. Маркса, сформульовані в тезах, він знав і поділяв. «Коли ми весною 1845 р. знову зустрілися в Брюсселі, Маркс... уже завершив у головних рисах розвиток своєї матеріалістичної теорії історії, і ми взялися за детальну розробку цих нових поглядів у найрізноманітніших напрямках» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 21, с. 211).

«Тези про Фейєрбаха» Енгельс опублікував як додаток до окремого видання своєї праці «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії» у 1888 р. На схилі віку Енгельсові не раз доводилося стикатись із злісними вигадками, буцімто він після смерті Маркса «відступив» від спільно розроблених ними принципів. Додаток «Тез про Фейєрбаха» К. Маркса до згаданої вище праці Енгельса став переконливим спростуванням антимарксистських інсинуацій, свідченням несхитної вірності проголошеним обома основоположниками наукового комунізму ідеалам і науковій теорії.

У «Тезах про Фейєрбаха» розкривається сутність революційного перевороту, здійсненого марксизмом у філософії. Головна думка, що переймає всі одинадцять тез,— це думка про єдність теорії і практики як основи марксистської філософії.

Основну ваду всього попереднього матеріалізму К. Маркс вбачає у споглядальності, в нерозумінні й запереченні ролі практики у пізнанні і перетворенні світу (перша теза).

Пізнання світу матеріалісти до Маркса розуміли переважно як пасивне споглядання, без активного виходу в практику. Тому відображення зовнішнього світу і в чуттєвому пізнанні, і в абстрактному мисленні розумілось як безпосередній результат дії природи й суспільних умов на людину, котра пасивно споглядає довколишній світ; при цьому «людина» для філософа була чимсь абстрактним, позаісторичним, особливою в біологічному відношенні істотою.

В цьому погляді є певна частка істини. Тезу про відчуття як наслідок

* Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 3, с. 1—4.

дії предметів зовнішнього світу на органи чуттів марксизм визнає. Але суть у тому, що у взаємодії людини з природними і суспільними умовами активний, свідомий вплив на умови їхнього життя є провідною стороною. Домарксистський матеріалізм розглядав чуттєвість як споглядальний стан, що його викликає дія на людину зовнішніх предметів. Маркс, підкреслюючи недостатність, однобокість цього погляду, вказує, що чуттєвість — це самодіяльність людини, що практика — це предметно-чуттєва діяльність. Людина — не тільки об'єкт впливу навколишнього середовища, а й суб'єкт, що його перетворює. Таке розуміння охоплює і виробничу діяльність людей, і особистий досвід людини, і науковий експеримент, і всі форми суспільно-історичної діяльності людей.

В німецькій класичній філософії було зроблено спробу подолати споглядальність і розглядати дійсність не як об'єкт споглядання, а як предмет діяльності людини. Але при цьому німецькі ідеалісти розуміли під практикою не суспільну предметно-матеріальну діяльність людей, а лише роботу їхньої свідомості. «Тому й сталося так, що *діяльна* сторона, на протилежність матеріалізмові, розвивалась ідеалізмом, але тільки абстрактно, бо ідеалізм, звичайно, не знає дійсності, чуттєвої діяльності як такої» (перша теза).

Ідеалісти, залежно від своїх основних посилок, можуть розуміти під практикою не тільки реальну духовну діяльність, що виражається в актах свідомості, волі, духу людини, а й мнимі прояви «божественного» розуму і волі. Так, лідер прагматизму У. Джемс безпосередньо до практики відносив «релігійний досвід». В. І. Ленін, іронізуючи над цією «філософією дії», яка щойно входила в моду, писав, що прагматизм, всіляко підносячи досвід і практику, «...преблагополучно виводить з усього цього бога в цілях практичних, тільки для практики, без усякої метафізики, без усякого виходу за межі досвіду...» (Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 18, с. 335—336). Інший стовп прагматизму, Д. Дьюї, погляди якого не так відверто, як у Джемса, змикалися з релігією, включав все ж до «практики» не тільки сновидіння та безумство (божевілля), а й магію та марновірства. Сучасний американський політолог Х. Д. Крокетт, твердячи, що «бог у всьому протегує Америці», цілком поділяє погляди філософії прагматизму. Американців він оголошує «богообраною нацією», якій, мовляв, судилося «спасти» населення Землі від «всілякої скверни». Праві політики й ідеологи США своєю риторикою на релігійні теми щедро приправляють претензії на виняткову роль Америки в сучасному світі, на її лідерство, на те, щоб диктувати свою волю всім, повсякчас і повсюдно.

Фейєрбах також посилається на практику. Але в нього практика має споживацький характер, це практика «їжі і питва». Вона зв'язана безпосередньо не з виробництвом, а із задоволенням безпосередніх потреб людини. Така практика, згідно з Фейєрбахом, не має відношення до процесу пізнання. Істинно людською він вважає теоретичну діяльність. Отож «він не розуміє тому значення «революційної», «практично-критичної» діяльності» (перша теза). Практика є основою пізнання і революційного перетворення світу — ось головна думка Маркса.

Доти, доки людина розглядається лише як продукт дії природних і суспільних умов, неможливо зрозуміти, звідки з'являються в її свідомості уявлення, що не мають прямого аналога в навколишньому світі. Активність свідомості, її здатність створювати нове, завбачати результати дії людини на реальні об'єкти, а також дальший розвиток процесів природи можна зрозуміти тільки як наслідки творчого характеру людської практики. Свідомість відображає не тільки те, що вже є в об'єкті, а й потреби, інтереси, запити людини, класу, суспільства, які з практики виростають і тільки в ній можуть знайти вирішення.

В другій тезі К. Маркс розглядає практику з нового боку і показує, що саме практика є мірилом істинності пізнання. В історичному розвитку матеріалізм завжди був непримі-

ренним ворогом не тільки ідеалізму, а й скептицизму, агностицизму, які заперечували можливість пізнання сутності речей, довколишнього світу.

Скептицизмові й агностицизмові, їх запереченню пізнаванності матеріального світу домарксівські матеріалісти протиставляли теоретичну аргументацію свого вчення про пізнаванність світу. Твердженням Канта про те, що перехід від явища до сутності принципово неможливий, що сутність — це непізнаванна «річ в собі», яка лежить «по той бік» чуттєвого сприйняття суб'єкта, Фейєрбах протипоставив теоретичні докази про пізнаванність сутності явищ наукою і філософією, яка на ній грунтується. Спір між матеріалізмом і агностичним ідеалізмом про те, чи пізнаванна сутність речей, чи досяжна в науці, у філософії об'єктивна істина, чи притаманна людському мисленню предметна істинність і т. ін.,— опинився в зачарованім колі протилежних теоретичних тверджень.

Заслуга Маркса полягає в тому, що він показав вихід з порочного кола теоретичних сперечань. «Питання про те, чи має людське мислення предметну істинність,— зовсім не питання теорії, а *практичне* питання. У практиці повинна людина довести істинність, тобто дійсність і могутність, посейбічність свого мислення. Спір про дійсність чи недійсність мислення, яке ізолюється від практики, є чисто схоластичне питання».

У третій тезі Маркс показує, що нерозуміння попереднім матеріалізмом суспільної практики виявилося перепоною для осягнення такого явища, як суспільне буття. Маркс критикує положення французьких матеріалістів, які твердили, що люди є продукти обставин і виховання, але не могли пояснити, що́ викликає зміни самих обставин. Французькі матеріалісти, зокрема Гельвецій, вважали, що суспільне буття, обставини життя людей залежать від законодавства, яке, в свою чергу, підпорядковується думці людей. Отже, утворюється зачароване коло: люди та їхні думки залежать від обставин, а останні, в свою чергу, залежать від думок. Вони не бачили економічної основи розвитку суспільства.

Маркс показав, що звідси випливає й інша помилка французьких матеріалістів: «...це вчення забуває, що обставини змінюються саме людьми і що вихователь сам повинен бути вихований. Через це воно неминуче приходить до того, що поділяє суспільство на дві частини, одна з яких підноситься над суспільством...» (третя теза). Французькі матеріалісти не бачили вирішальної ролі революційної діяльності народних мас у розвитку суспільства. Хоча вони й не заперечували можливості революції, проте вважали, що суспільне життя має будуватись на «розумних» засадах в результаті домовленості, угоди між народом і «просвіщенною» державою. Закони держави мають відповідати вимогам розуму і зроблять людей освіченими, вільними і добропорядними.

Маркс вказує на зв'язок ідей французького матеріалізму XVIII ст. з утопічним соціалізмом XIX ст. Він відзначає, що із вчення французьких матеріалістів логічно випливає висновок: «Якщо характер людини створюється обставинами, то треба, значить, зробити обставини людяними». На цьому висновку грунтували свої вчення про перетворення суспільства на соціалістичних засадах і соціалісти-утопісти. Незважаючи на суттєві відмінності, соціалісти-утопісти XIX ст. також вважали, що причиною поганих обставин, експлуатації людини людиною є неуцтво, невігластво, хиби світогляду. Тому для перетворення суспільства, на думку Оуена (про якого Маркс згадує у третій тезі), достатньо відкрити істину й оголосити її світові.

Оуен не бачив об'єктивних закономірностей історичного розвитку. Соціалізм, говорив він, не є результат історичної необхідності і класової боротьби, а перетворення в життя ідей справедливості, добра, соціальної рівності. Ці ідеї зумовлені «людською природою», «розумом» і однаково необхідні всім людям. Тому соціалісти мають пізнати закони людської природи й відмовитись від насильства заради «доброзичливості, єднання і любові». Класова ж боротьба, на думку Оуена, лише заважає перебудові суспільства на

розумних і справедливих засадах.

Виходячи з матеріалістичного розуміння історії, К. Маркс робить послідовно революційний висновок: «Збіг зміни обставин і людської діяльності можна розглядати і раціонально зрозуміти тільки як *революційну практику*» (третя теза).

Маркс критикує Фейєрбаха передусім за нерозуміння ролі суспільної практики в розвитку суспільства і в процесі пізнання. Він показує, що не лише втілення ідей соціалізму в дійсність (див. третю тезу), а й подолання релігії можливе тільки в результаті практичного революційного перетворення світу (див. четверту тезу).

Четверта теза К. Маркса є аналізом змісту релігії як характерної форми перекрученої людської свідомості. Маркс починає з характеристики того, в чому Фейєрбах пішов далі за своїх попередників, критикуючи релігію. На відміну від французьких матеріалістів, які бачили в релігії попівський обман і наслідок темноти мас, Фейєрбах вбачає у релігійній свідомості, в уявленнях людей про надприродний світ ілюзорне відображення *природного* світу, земного життя людини. Релігія — це усвідомлення людьми самих себе, яке стало для них чужим. Це, згідно з Фейєрбахом, і є релігійне *самовідчуження свідомості*, *подвоєння світу* на дійсний світ і уявний, ілюзорний світ.

Критикуючи релігію, Фейєрбах розкриває ілюзорність і виявляє її земний, людський зміст. Щоб визволити людей від омани та ілюзій, він зводить релігійну свідомість, яка відображає дійсний світ у перекрученому вигляді, до її істинної, земної основи. «Він не помічає,— пише К. Маркс,— що після виконання цієї роботи головне лишається ще не зробленим».

Встановивши, що релігійний, надприродний світ — це перекручене відображення природного світу, реальних, земних умов життя людей, Фейєрбах навіть не поставив питання про причини, що відірвали релігійну свідомість від людини. Констатуючи факт саморозірваності людської свідомості, Фейєрбах не з'ясовує, чим вона була викликана. Бог є те, чим людина хоче бути,— твердить Фейєрбах. Властивості бога, пише він, є властивостями розуму людини, яка долає чуттєву обмеженість смертного; «місце народження бога — в людських стражданнях» (Фейєрбах Л. Избранные философские произведения, т. 1, М., Госполитиздат, 1955, с. 138, 179).

Критика релігії Фейєрбахом, який змушений абстрагуватись від ходу історії, є в кращому випадку половинчастою. К. Маркс так з'ясовує причини спотворення дійсності в релігійній свідомості: «...ту обставину, що земна основа відділяє себе від самої себе і переносить себе за хмари як якесь самостійне царство, можна пояснити тільки саморозірваністю і самосуперечливістю цієї земної основи». К. Маркс дає наукове пояснення відриву свідомості від земної основи, самовідчуженню людини в релігійній свідомості,— фактові, що його Фейєрбах спромігся лише констатувати. Релігійне самовідчуження і подвоєння світу пояснюється саморозірваністю і самосуперечливістю земної основи, тобто суспільства. Суперечності суспільного буття породжують, відповідно, і суперечності в суспільній свідомості, а також перекручений, спотворений світогляд — релігійний.

К. Маркс підкреслює, що сама історична дійсність, яка розвивається в рамках класових антагонізмів, породжує релігію як свій необхідний продукт. Отже, цю дійсність, «по-перше, самому треба зрозуміти в її суперечності, а потім практично революціонізувати шляхом усунення цієї суперечності» (четверта теза).

У боротьбі з релігією та ідеалізмом Фейєрбах постійно апелює до чуттєвості людини. Він розглядає чуттєве як безпосередньо достовірне на противагу філософії, яка «відособлює себе від чуттів», маючи на увазі тих німецьких ідеалістів, насамперед Гегеля, для яких абстрактне мислення було вихідним пунктом їхньої філософії. «Фейєрбах апелює до *чуттєвого споглядання*...» — відзначає К. Маркс і вказує при цьому, що цей філософ так і не зміг зрозуміти люд-

ську чуттєвість «як *практичну*, людськи-чуттєву діяльність» (п'ята теза).

Ідеалізм у поглядах на суспільство приводить Фейєрбаха до того, що він розглядає сутність людини абстрактно, так само як і людину взагалі, беручи її як істоту тільки біологічну, а суспільство фігурує у нього як «загальність, що зв'язує множину індивідів тільки природними узами».

Виходячи з матеріалістичного розуміння історії, К. Маркс показує, що «сутність людини не є абстракт, властивий окремому індивідові. У своїй дійсності вона є сукупність усіх суспільних відносин» (шоста теза).

Антропологізм і споглядальність — основні вади матеріалізму Фейєрбаха, які неминуче приводять його до ідеалізму в історичній сфері, до нерозуміння причин і рушійних сил суспільного розвитку, суті й причин виникнення релігії зокрема. Фейєрбах не бачить, що «релігійне почуття» само є *суспільний продукт*»... (сьома теза), що релігія виникає на певному етапі розвитку суспільства, зв'язана з розколом суспільства на класи і неминуче відмирає із знищенням соціальних коренів релігії.

К. Маркс підкреслює, що «суспільне життя є по суті *практичним*», що основою розвитку суспільства є виробництво, практична діяльність людей. Тому всі теоретичні питання, погляди людей, їхні ідеї, теорії «знаходять своє раціональне розв'язання в людській практиці і в розумінні цієї практики» (восьма теза).

Саме практика формує потребу в знаннях та їх невпинному розвитку. Під безпосереднім впливом практики розвивались такі теоретичні науки, як математика, астрономія, механіка. Розкриваючи дедалі глибші таємниці природи, вони ставили на службу людині все нові й нові речовини й джерела енергії. Цей безперервний процес у XX ст. вилився в науково-технічну революцію (НТР). Людина опановує ядерну енергію, створює матеріали із заданими властивостями, будує «мислячі» машини, запускає космічні кораблі у глибини Всесвіту... Все це — практика, діяльність, у якій злилися воєдино пізнання світу і його перетворення. Найвищим виявом процесу соціального розвитку стала революційна практика пролетарських партій, що перетворює саме суспільство, а тим самим і людину.

К. Маркс вказує на класову зумовленість попередньої матеріалістичної філософії і визначає її роль і місце в історичному процесі. Домарксистський матеріалізм описував економічні, юридичні, культурні, родинні та інші зв'язки людей, намагався з'ясувати становище окремих індивідів та груп у суспільстві. Але він не бачив, чим зумовлюються й визначаються ці зв'язки, що лежить в основі розвитку суспільства, не міг осягнути внутрішніх закономірностей історичного розвитку. Тому цей споглядальний матеріалізм, який не розумів революційної, творчої ролі суспільної практики, був змушений лише спостерігати «окремих індивідів» у «громадянському суспільстві» (див. дев'яту тезу). Насправді ж це є не що інше, як визнання status praesens (існуючого стану речей), а отже — згода з існуванням буржуазного суспільства, експлуататорського ладу.

Ось чому, пише К. Маркс, «точка зору старого матеріалізму є «громадянське» суспільство; точка зору нового матеріалізму є *людське* суспільство, або людство, що усуспільнилося» (десята теза). Протиставлення «громадянського» суспільства «людському» в Маркса — це протиставлення капіталізму комунізмові.

Логічним завершенням основної думки Маркса про роль практики, висловленої ним у «Тезах про Фейєрбаха», є одинадцята теза: «Філософи тільки по-різному *пояснювали* світ, але справа полягає в тому, щоб *змінити* його».

На відміну від старого матеріалізму Маркс показує, що світ змінюється, перетворюється не внаслідок тих чи інших ідей або теорій, а в результаті виробничої і суспільно-політичної діяльності людства; «не критика, а революція є рушійною силою історії...»

Але суспільна практика ставить

перед теорією необхідність усвідомити, що саме і яким чином треба змінити й перетворити. Філософія має стати науковою теоретичною основою революційного перетворення світу. Саме такою і є створена К. Марксом, Ф. Енгельсом і В. І. Леніним єдино наукова філософія — діалектичний та історичний матеріалізм.

Цілком очевидно, що з виникненням цієї філософії атеїзм зазнає глибоких якісних змін, оскільки непримиренна боротьба матеріалізму проти релігії набуває суттєво нових рис. В. І. Ленін нагадує, що боротьба проти релігії — азбука всього матеріалізму. Але марксизм не зупиняється на азбуці, він мусить іти далі, долаючи слабкість атеїзму минулого.

Історична творчість Комуністичної партії Радянського Союзу, всього нашого народу, її революціонізуючий вплив на хід світового історичного процесу блискуче підтверджують науково-прогностичну й революційно-методологічну силу марксистсько-ленінської філософії.

На всіх етапах своєї діяльності КПРС творчо застосовує це теоретичне багатство у практиці соціалістичного будівництва, формуванні і вдосконаленні нового суспільства. В рішеннях XXVI з'їзду партії, Пленумів ЦК КПРС визначено широку програму, спрямовану на те, щоб найвищою мірою використати активну, перетворюючу силу нашої ідеології у вирішенні насущних економічних і соціальних проблем комуністичного, зокрема й атеїстичного, виховання трудящих.

УПЕРШЕ В РЕСПУБЛІЦІ

У Києві відбувся науково-методичний семінар-практикум завідуючих будинками, кабінетами і музеями наукового атеїзму областей і районів України. Його організатори — Українська республіканська рада профспілок, правління товариства «Знання» Української РСР і Республіканський будинок наукового атеїзму.

Актуальним проблемам атеїстичного виховання на сучасному етапі присвятив свій виступ на семінарі доктор філософських наук, професор О. С. Онищенко. Він висвітлив також основні напрями роботи будинків, кабінетів і музеїв наукового атеїзму як методичних центрів атеїстичної пропаганди і контрпропаганди, соціологічних досліджень й узагальнення передового досвіду.

Нині на Україні функціонує 4 будинки, 51 кабінет і 54 музеї наукового атеїзму. Якомога ширше використовувати їхні можливості в атеїстичному вихованні — одне з головних завдань організацій товариства «Знання». Про це йшлося у виступі заступника голови президії правління товариства «Знання» УРСР, кандидата філософських наук І. П. Северчука, який спинився зокрема на досвіді роботи Миколаївського, Кіровоградського і Одеського обласних будинків наукового атеїзму.

Про організаційно-методичну роботу РБНА розповів на семінарі заступник директора цього закладу, кандидат філософських наук О. В. Шуба; міркуваннями щодо організації індивідуальної роботи з віруючими поділився старший науковий співробітник сектора наукового атеїзму Інституту філософії АН УРСР, кандидат філософських наук А. М. Колодний.

З інтересом заслухали учасники семінару виступи з обміну досвідом роботи, зокрема з методики організації і проведення вечорів-зустрічей віруючих і невіруючих «Діалог про істину» (доповідач — доцент кафедри філософії Запорізького медичного інституту В. Ю. Переверзєв), специфіки роботи кабінету наукового атеїзму загальноосвітньої школи (зав. кабінетом середньої школи № 5 м. Сум Т. Г. Гордієнко), форм і методів атеїстичної пропаганди в гуртожитках (інструктор Запорізької облпрофради А. В. Лазарєв).

Про досвід роботи атеїстичного молодіжного клубу «Альтаїр» Миколаївського обласного Будинку наукового атеїзму доповіла директор будинку Т. Г. Конечна. Дископрограма клубу «Я — людина», що її переглянули учасники семінару, дістала високу оцінку як одна з найдійовіших форм роботи з молоддю.

На завершення семінару-практикуму відбулася зустріч «за круглим столом», у якій взяли участь київські вчені.

Борис ДОЛИННИЙ,
завідуючий відділом РБНА.

ТВОРЕЦЬ ОБРАЗУ ЛЕНІНА — МИСЛИТЕЛЯ

Володимир ПАХОМОВ,
секретар Тлумацького райкому Компартії України Івано-Франківської області;
Ярослав ГУЛЬКО,
власний кореспондент журналу «Людина і світ»

Нині важко сказати, де й коли саме відбулася зустріч митця з Леніним — подія, що справила незабутнє враження на скульптора. Збереглися листи, інші документи тих буремних років, і все ж неможливо тепер повністю відтворити обставини тієї зустрічі.

Спираючись на окремі літературно-історичні джерела, івано-франківський письменник Григорій Кирилюк висловив у своїй повісті «Гранітний акорд» думку, що це могло бути в Татрах поблизу Закопаного, де Володимир Ілліч Ленін і Надія Костянтинівна Крупська дорогою до озера Морське Око на гірській стежині випадково познайомилися з галицьким українцем, випускником художньо-промислової школи Михайлом Бринським. Молодий скульптор витесував з граніту барельєф ватажка народного повстання XVIII століття Костки Наперського.

Володимир Ілліч назвався різьбяреві російським «інженером Ульяновим» і на прощання, звернувшись до митця теплим словом «товаришу», сказав, що йому добре було б побувати в Росії. Зустріч і коротка розмова справили на Бринського глибоке враження. Саме тут, між скелями Татр, в душі його зародилося бажання увічнити образ цієї дивовижної людини, кожне слово якої, кожний жест і погляд виразних очей виповнювала ясна й чітка мисль. «Інженер Ульянов» на все життя запам'ятався скульпторові передусім як Мислитель і Вчитель.

Так у житті буває, що коротка зустріч стає дороговказом у багаторічній праці. В описаному в повісті Г. Кирилюка епізоді по дорозі до Морського Ока М. Бринський показує В. І. Леніну альбом зі своїми ескізами пам'ятника на могилі розстріляних жандармами страйкарів Відня. Думки «інженера Ульянова» з цього приводу, очевидно, відіграли певну роль у формуванні поглядів художника.

А що це справді так — переконують документи й матеріали сільського меморіального музею скульптора Михайла Федоровича Бринського, який створили партійна організація і правління колгоспу «Комсомолець», виконком сільської Ради народних депутатів. Цей музей відкрито в селі Долині Тлумацького району на Прикарпатті — батьківщині видатного художника.

Експозиція музею М. Бринського, розташованого в приміщенні місцевої восьмирічної школи,— це розповідь про життя і творчість талановитого вихідця з народних низів, який

М. Бринський закінчує скульптуру «Ленін — учитель». 1924 рік.

з глухого, бідного села, силою волі і титанічною працелюбністю долаючи перешкоди, пішов у великий світ мистецтва. І все, що здобув там, творчий доробок свій заповів рідному селу.

Оглядаючи експозиції, читаючи листи М. Бринського до близьких, переконуємося: митець ніколи не забував, звідки розпочав свій життєвий шлях, ніколи не цурався своїх земляків і не соромився свого «низького» походження.

Виріс він у бідній сім'ї. Батько майбутнього скульптора, незаможний селянин, ніяк не міг вирвати сімох своїх дітей з нестатків, хоч влітку й підробляв теслярством та мулярством, а взимку шив людям кожухи. І малий Михайлик мусив з ранніх років звикати до праці. Коли випасав худобу за селом, сідав десь у затінку й долотцем чи ножиком вирізьблював з дерева або вапняка різні маленькі фігурки, здебільшого зображення «святих», бо ж виховувався в релігійній сім'ї. Та коли ровесники брали ці витвори до рук, то пізнавали в них себе, своїх односельців — згорьованих, сумовитих, буденних.

Місцевий учитель, помітивши хист хлопчини, повів його до інспектора шкіл у містечко Тлумач, щоб послати вчитися. Звідки міг знати той невідомий набожний учитель, що не святих прославлятиме майбутній митець, а визначних мислителів епохи, переконаних атеїстів — В. І. Леніна, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка та інших велетів духу.

— Радь собі, сину, сам,— сказав тато, проводжаючи сина в світ по науку. — Грошей у мене немає. Покладайся на божу ласку...

Однак «божа ласка» не була щедрою до обдарованого юнака. Якби не розумні й доброзичливі люди, що стрілися на його життєвому шляху, ніколи б не став він освіченим митцем. Зваживши на талант хлопця, вони допомогли йому в 1901 році вступити до художньо-промислової школи в Закопаному (Польща), яку Бринський закінчив через чотири роки з відзнакою. Під час навчання заробляв собі на прожиток виготовленням різьблених топірців, які охоче купували туристи. Тут, у Закопаному, зустрічалися прогресивно настроєні інтелігенти, видатні громадські діячі. Від них Михайло вперше почув про соціалізм, марксистське вчення.

Незабутнє враження справило на нього знайомство з відомим українським режисером і актором Миколою Садовським, який очолював у той час театр «Руська бесіда». Працюючи декоратором і статистом у цьому театрі, молодий скульптор переймався передовими ідеями, духовно міцнів.

Самобутнє обдарування привернуло до Бринського увагу громадськості, він здобув стипендію й став у 1910 році студентом Віденської вищої художньо-промислової школи при Академії образотворчих мистецтв.

Першою серйозною роботою Бринського був пам'ятник на могилі робітників, розстріляних 17 вересня 1911 року на вулицях Відня під час виступу за підвищення заробітної плати й скорочення робочого дня. Ця велика за обсягом скульптурна композиція відіграла неабияку роль у формуванні громадянської позиції та світогляду молодого художника.

Інша подія, що залишила глибокий слід у свідомості Бринського,— його зустріч з В. І. Леніним у Відні ймовірно влітку 1913 року. Про це скульптор згодом розповість у своїх спогадах «Як я зробив портрет В. І. Леніна». Фотокопія цих спогадів є в меморіальному музеї. Тут же — листи до родичів у село Долину, в них декілька разів згадується про те, що митець бачив Леніна у Відні і зустріч ця залишилася в пам'яті на все життя.

На погляди і настрій М. Бринського великий вплив справила перша світова війна. Вагони, що йшли на фронт, були обклеєні закликами вбивати росіян, французів, сербів. Черниці, снуючи поміж вагонами, роздавали воякам святі образки, молитовники... І всі іменем бога закликали вбивати, вбивати...

Війна різко змінила ставлення митця до церкви й бога. Відбувалася переоцінка цінностей, яка згодом вилилася в щиру підтримку Жовтневої революції й глибоку симпатію до молодої Країни Рад.

Після закінчення першої світової війни, на знак протесту проти окупа-

ції буржуазною Польщею Західної України, М. Бринський не повернувся на батьківщину й залишився в Чехословаччині, де продовжував навчання в Празькій академії образотворчого мистецтва. Він належав до найбільш обдарованих студентів. Його все більше цікавили і найкраще йому вдавалися композиції на теми життя трудового народу.

Надзвичайно важливим для нього стає 1923 рік. Дедалі більше переймаючись революційною ідеологією, Бринський розпочинає роботу над скульптурним портретом Володимира Ілліча Леніна, який його попросили створити для виставки радянської книги у Відні. З цим почесним замовленням до Бринського звернулися не випадково, адже він єдиний серед митців академії особисто бачив вождя пролетарської революції.

Пізніше в автобіографії Михайло Федорович так згадуватиме ті дні: «З творчим натхненням, потай від студентів академії і мого професора, я працював у майстерні чеського друга, скульптора Пржітела».

Про що думав М. Бринський, створюючи першу на Заході скульптуру натхненника і організатора Великого Жовтня? П'ятдесят діб він не знає спочинку. Швидко кам'яніє гіпс, мерзнуть і терпнуть пальці. Але скульптор працює, ніби не відчуваючи втоми, пам'ятаючи, що портрет В. І. Леніна має увінчати першу виставку радянської книги у Відні.

Пізніше автор неодмінно підкреслюватиме, що робота його над першим портретом Володимира Ілліча була сповнена глибокими роздумами. Нові спроби, нові зусилля... І ось уже обличчя втілює впевненість, силу й волю, в очах — мудрість філософа і народного трибуна.

В згадуваній уже автобіографії Бринський напише: «В основі зображення вождя нового типу, вченого я вирішив показати Леніна з книгою. Скульптура була завершена 17 березня 1924 року, і я назвав її «В. І. Ленін — учитель». Цей видатний скульптурний твір тепер експонується в музеї В. І. Леніна в Празі як перший портрет вождя трудящих, створений у Чехословаччині.

Так у двадцятих роках Михайло Федорович започатковує головну тему свого творчого життя — власну Лeнініану. І далі перебуваючи під глибоким враженням ідей та образу вождя Жовтневої революції, він створює нові портрети: «Ленін — вождь», «Ленін — промовець», «Ленін — мислитель». Особливе місце в мистецькому доробку посідав образ великого Леніна і в пізніші роки, коли скульптор досяг слави й успіху. У повоєнний час, все ще мешкаючи в Празі, він створює серію ескізів до статуй «Ленін—оратор» та «Ленін—філософ». Завершальним твором Лeнініани М. Бринського став невеликий «Портрет В. І. Леніна», датований 1956 роком. Він виявився й останнім твором митця.

М. Бринський. «Тарас Шевченко». Гіпс. 1921 рік.

Лeнініана М. Ф. Бринського — значний вклад видатного художника в образотворче мистецтво України і Чехословаччини. Зрештою, вся його творча спадщина належить культурі двох братніх народів. Найплодотворніші свої роки скульптор прожив у Празі, і все найцінніше, згідно із заповітом митця, поділено між музеями Праги та його рідного села Долини.

Та повернімося до того складного періоду 20—30-х років, коли формувалася громадянська й політична позиція митця. Її визначили передусім щирі симпатії до Союзу РСР. Про це свідчить активна участь Бринського у міжнародному конкурсі на проект пам'ятника Т. Г. Шевченку в Харкові, який на той час був столицею Радянської України. В конкурсі, оголошеному урядом республіки, скульптор вирішив взяти участь не випадково. Ще в 1915 року він створив оригінальний бюст Кобзаря.

Дуже цікаву роботу надіслав Михайло Федорович на конкурс у Харків (під девізом «Галичина»). Це — ціла композиція з постатей героїв поета, ряд яскраво втілених символічних образів, що відтворювали долю поневолених трудящих Західної України, Буковини і Закарпаття. Митець вдало пов'язав образ Т. Г. Шевченка з життям усього українського народу. Жюрі високо оцінило роботу Бринського, присудивши їй другу премію (першої ніхто не одержав). Матеріали, що розповідають про цей конкурс, експонуються в Долинському меморіальному музеї.

Вражає й надгробний пам'ятник І. Я. Франку. Свої задуми-ескізи митець почав компонувати, виходячи з Франкової поезії. Досить назвати теми скульптурних груп: «Вічний революціонер», «Голос духа чути скрізь», «Розвидняючийся день».

Ще одна сторінка з життя і творчої біографії Михайла Федоровича. У червні 1940 року його, відомого своїм прихильним ставленням до комуністів, до Радянського Союзу, заарештувало гестапо. Тюремники пропонують митцеві створити портрет фюрера. Бринський категорично відмовляється і потрапляє у концтабір Терезин. Згодом він подасть звідти вісточку племінниці Олі, що жила в Долині, і так висловиться про свій арешт: «...Мені обіцяли зробити полегшу. Але я не пішов на зраду».

У концтаборі Бринський лишався до кінця війни, звідси його визволили 6 травня 1945 року. Повернувшись до Праги, він з радістю дізнається, що з його скульптури «Ленін — учитель», яку врятували свого часу і зберегли в роки фашистської окупації робітники, відлито в бронзі пам'ятник Іллічеві.

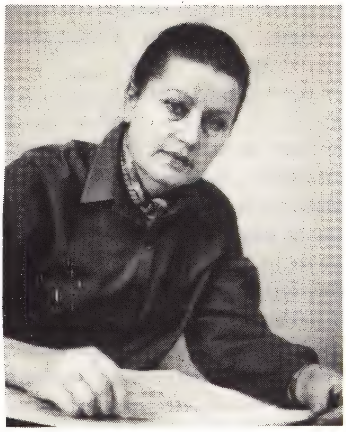
Пам'ятник було відкрито в залі, де в 1912-му В. І. Ленін проводив Празьку конференцію РСДРП. У почесній варті біля скульптури «Ленін — учитель» в ті урочисті хвилини стояли чехословацькі повстанці, радянські танкісти, робітники каменярського заводу й автор пам'ятника Михайло Бринський.

За скульптуру «Ленін — учитель», роботу над якою художник почав ще за життя Володимира Ілліча, Бринський був удостоєний високої нагороди міжнародної виставки образотворчого мистецтва — срібної медалі.

Про все це дізнаються екскурсанти, відвідуючи меморіальний музей скульптора в селі Долині. Тут зберігаються й листи Бринського до родини, зокрема до племінників Ольги та Михайла Павлюків. У цих листах звучить туга митця за прикарпатським краєм, його найбільша мрія — жити і працювати на рідній землі.

В одному з листів (до племінниці Ольги) читаємо: «Добре, що ти приїдеш за мною, дорога Олю. Бо порадиш, які витвори маю забрати з собою додому. Їх у мене тут не те що на вагон, на цілий поїзд стане. Ми заберемо найвартніші з них... Моя мрія прийшла. Побачу рідне село, яке воно нині, га, Олю?! Людей рідних побачу, все згадаю... Хай лиш раз погляну на тебе, Долино. Мрія моя. Велика і вічна...»

Та не судилося збутися цій мрії. Тяжка недуга здолала митця, перестало битися серце. Він не побачив оновленого свого краю, не зустрівся з новими людьми рідного села, але повернувся до них — своїми самобутніми творами, що стали окрасою не тільки сільського музею, а й усього українського радянського образотворчого мистецтва.

Досвід, практика

ДОРОГИ, ЯКІ МИ ВИБИРАЄМО

Про особливості атеїстичної роботи в умовах сучасного міста розмовляє з нашим кореспондентом завідуюча відділом пропаганди і агітації Севастопольського міськкому Компартії України Олена Павлівна НАУМЕНКО.

Кореспондент. Дозвольте розпочати нашу, цілком серйозну, бесіду із запитання, на перший погляд, легковажного: у якому віці Ви, Олено Павлівно, перестали вірити в Діда Мороза, Бабу-Ягу, Кощія безсмертного, у добрих та злих чаклунів — тобто в різні чудеса, над якими людина не владна?

О. П. Науменко. Бачте, моє дитинство припало на останні воєнні та перші післявоєнні роки. Я зростала у багатодітній селянській родині, де всього тоді було — і горя, й голоду... На дітлахах лежало багато серйозних, дорослих обов'язків. І ми дуже рано зрозуміли, що надприродних чудес не існує.

Кореспондент. Ну, а Ваш син, нинішній десятикласник,— чи вірив він у реальність казок?

О. П. Науменко. Недовго. Такий уже час — інформація, акселерація...

Кореспондент. Так, двадцяте століття — час розкріпачення людської думки, людських можливостей, а відтак — час втрати ілюзій. Давно вже землю населяють реалісти. Але ще жива на цій старій планеті одна з тисяч колишніх ілюзій — релігія. Чим би Ви пояснили цей парадокс — наявність віруючих у час роботів, освоєння космосу, пересадок серця тощо, тощо?

О. П. Науменко. Гадаю, тим же, чим можна було завжди пояснити існування релігії: ця примарна квітка найкраще зростає на грунті людської роз'єднаності, самотності, безсилля, несправедливості, душевної слабості чи сліпоти. На жаль, наше століття з усіма його технічними рукотворними «чудесами» не позбавило людину від цих прикростей. Нині для Заходу дуже характерні такі явища, як відчуженість, соціальна нестабільність, настрої безвиході і відчаю. Усвідомлення непотрібності власних дужих рук або так непросто здобутих спеціальних знань загрожують атрофією інтелекту, моралі. Людина намагається шукати порятунку в релігії, сподівається на чудо, і ця ілюзія ніби й допомагає. Декому віра здається «ноєвим ковчегом» посеред жорстокого потопу реальності. Молитва і віра у божественне чудо — це поразка свідомості, втрата здатності до опору, тобто тяжка духовна хвороба.

Кореспондент. Мабуть, найсильнішу протидію цій хворобі знайдено в країні, громадянам якої не загрожують ані безробіття, ані бездомність чи голодна смерть. Чому ж тоді і в нас іще не зникла релігія, не спорожніли церкви й молитовні будинки? Порівняно з атеїстами кількість віруючих невелика, та вони є. Як пояснити це?

О. П. Науменко. Ви пам'ятаєте епіграф до роману Хемінгуея «По кому дзвін?». «Немає людини, яка була б як Острів, сама по собі, — написано там,— кожна людина є частина Материка... І тому не питай ніколи, по кому дзвін, він — і по тобі». До речі, ці слова належать священику, американцю минулого століття Джону Донну. Розуміти їх можна по-різному. Очевидно, сам Хемінгуей вкладав у них ту активно-попереджальну інтонацію, яка навряд чи могла бути притаманна священику. Найбільше, до чого міг закликати паству святий отець — смирення власної «гордині», усвідомлення своєї мізерності перед владою бога, чекання кари за людські гріхи. До речі, сьогоднішні віруючі теж чують багато варіацій на тему недалекої загибелі всіх земних. Церковники по-своєму трактують нинішні міжнародні ускладнення, доводячи, що то й по нас вже лунає заокеанський «подзвін». Висновок у них єдиний — ніде шукати порятунку, крім віри. Релігійна пропаганда далека від пасивності, вона шукає найвпливовіших засобів,— отже, насіння страху, викохане за океаном, подекуди проростає і на нашій землі, даючи, як правило, один і той же самий злак: звернення до релігії, сподівання на порятунок під крилом божим. Кажу і згадую сумну картину — «похоронки», що їх сільський поштар приносив під час війни не лише невіруючим, а й найнабожнішим жінкам у нашому селі...

Та досвід одного покоління не можна генетично передати наступному. Свій вибір кожен робить для себе сам. Віросповідання — особиста справа кожного, це записано і в нашій Конституції.

Кореспондент. У чому ж тоді полягає атеїстична робота?

О. П. Науменко. Вона полягає у поєдинку з релігійними пережитками, а не віруючими людьми. Самі знаєте, дитина перестає вірити казкам не тому, що їй це забороняють, а тому, що з роками зростають її знання, інтелект, поглиблюється світогляд. І тоді без якогось тиску іззовні, природно, сліпа наївна віра в злих та добрих чарівників перетворюється на горде усвідомлення причетності до могутнього, вільного людського роду, найвищим суддею і найвищою силою якого є власний його розум.

Кореспондент. Отже, найдійовішою боротьбою проти релігійної омани Ви вважаєте розширення світогляду на підставі глибоких знань, критичне осмислення цих знань кожним?

О. П. Науменко. ...І ще таку важливу складову частину формування повноцінної особистості, як виховання почуттів, гуманних емоцій.

У нашому місті діє створена при відділі пропаганди і агітації міськкому партії рада по координації атеїстичної роботи. Отже, висновки, якими ділюся з вами, виникли на підставі практики, реальних перемог у суперечці матеріалізму з релігією. Візьмемо хоча б історію молодого севастопольця С. П. Нині він — курсант одного з вищих військових училищ, у недалекому майбутньому — офіцер. Та ще кілька років тому це був відлюдкуватий, похмурий підліток. Він ріс без батька, під сильним моральним впливом фанатично віруючої матері. Не торкаючись глибоко причин, які штовхнули сучасну жінку, жительку великого міста, в обійми релігійних ілюзій, скажу лише, як це відбилось на долі її сина. Кинута чоловіком-п'яницею, не знайшовши свого місця в житті, вона втратила віру в земне щастя. А вірити у щастя загробне було простіше, ніж добиватися його у дійсності. До того ж, віра об'єднує з однодумцями, самотня людина ніби перестає бути самотньою — на це дуже розраховують керівники релігійних громад. Втім, давайте повернемося до цього питання дещо пізніше, а поки закінчимо розповідь про долю С. П.

Переконана у власній правоті всією своєю невдалою біографією, і, до того ж, вмілою підтримкою новоявлених «родичів у Христі», мати хлопчика ретельно готувала його у «божі слуги» на землі. Вона хотіла бачити сина учнем духовної семінарії, а вже потім — хто знає, як далеко линули її мрії! До речі, саме такі жінки, котрі мало чого досягли у житті, роблять ставку на дітей і бувають дуже суворими у вимогах,

Солдати війни та їх онуки.
Ідуть ветерани.

які, на їхню думку, допоможуть досягти мети. Вона примушувала сина багато молитися, забороняла «світські» книжки, а вже про кіно не могло бути й мови. На щастя, вона не могла заборонити хлопчику відвідувати школу. Години навчання були для нього ніби містками між його глухим і сліпим хатнім світом і радісним світом дитинства. Навіть сама атмосфера класу навіювала крамольну думку, що мамині слова про «мерзотність, гріховність» безбожників— несправедливі. А життя навколо — воно теж зовсім не здавалося злим і грішним. На Великій Морській посадили нову алею — з волоських горіхів,— чим не райський сад? Ось поїхали новосели до нових зручних квартир — і це дає їм не бог, а Радянська влада...

Цих думок мати не могла йому заборонити, а поживу для сумнівів давав кожен новий день. І ще... ще хлопчик мріяв про батька. Сильний, добрий, розумний, він приходив до нього уві сні чи у мріях, допомагав здолати пекучі сумніви, брав на свої дужі плечі тягар його самотніх думок. Чоловіки, яких він бачив удома або в молитовному будинку, не були схожі на його мрію. Вони шукали небесного щастя, а у хлопчика виникало стільки земних запитань, проблем і турбот!

...Сорокарічний директор школи Володимир Дмитрович Пирожков викладав чудовий предмет — географію. Як захоплююче розповідав він про моря, гори, далекі країни! Як легко відшукувала його указка потрібну точку з тисячі точок на карті! І який він був веселий, дужий, лагідний, цей географ, турист, мандрівник — Володимир Дмитрович!

Хлопчик обожнював директора здалеку, навіть не мріючи, що той колись зверне на нього увагу. А він раптом підійшов. Поклав на плече руку, спитав: що найбільше подобається в географії? Так розпочалася їхня дружба. Хлопчик приходив до вчителя додому, бував нерідко і той вдома у С. Вони подовгу розмовляли — відверто, вільно. Звичайно, мати була проти, хоча не стільки й про віру йшлося в їхніх бесідах, а про життя, про науку, про історію. Але що можна було відповісти на справедливе зауваження директора: вибір хлопець мусить зробити сам. Чи божа правда сильніша, переконливіша, чи правда життя,— вирішувати йому.

Захоплюючі книжки, походи по рідному краю, екскурсії у Москву та Ленінград. На Піскарьовському кладовищі, стоячи поряд з Володимиром Дмитровичем, він читав страшний щоденник дев'ятирічної Тані Савичевої: «...мама померла... помер Льока, померли всі. Лишилася сама Таня». Які «гріхи» мала ця дівчинка, за що вона була «так

покарана»? А якщо не мала «гріхів», то чому не захистив її всемогутній, всевладний бог? Ніколи вдома не говорили про це, не виникало таких розмов і в молитовному будинку, який він відвідував дедалі рідше, а прийшовши, чув одне й те саме: що чув рік, і два, і п'ять тому...

Закінчення цієї історії ви знаєте. Сьогодні молодий курсант військового училища — переконаний атеїст, комсомолець. Багато ще доведеться йому відкрити для себе істин, зрозуміти реальні причини добра і зла — адже ми не в раю живемо, а в складному реальному світі, де треба чітко визначити, з ким ти і проти чого.

Кореспондент. Переконливий приклад. Але чи не є він винятком? Адже хлопчику буквально пощастило на зустріч... А якби вона не відбулася? Якби оточували його, як це часто буває, інші, теж непогані, але такі вже заклопотані «своїм» люди, що не до його сумнівів? Ніде правди діти, таких у нас чимало, навіть серед педагогів. От і не прилучилася б до активного життя молода людина, і було б їй байдуже все, що робиться навколо, в цьому «тимчасовому земному притулку». Хіба не могла саме так закінчитися історія, яку Ви щойно розповіли? Де ж взяти на кожного «С. П.» свого «Володимира Дмитровича»?

О. П. Науменко. До речі, таких людей, як Володимир Дмитрович, набагато більше, ніж здається. Варто замислитись над цим питанням серйозно — знайдемо досить ентузіастів, і яких! Кажу насамперед про пенсіонерів. Колишніх робітників, ветеранів війни і праці, вчителів, лікарів. Вони хочуть і можуть знову стати потрібними, довгожданими, незамінними. Треба лише спрямувати енергію добровільних помічників у потрібному напрямку.

Дуже хочеться також, щоб стали правилом відвідини літніх людей удома. Добрий приклад подає у цій важливій справі Нахімовський район міста. Самотні непрацюючі літні люди конче потребують нашої уваги. Під час відвідин з'ясовуються їхні потреби, погляди, настрої, нерідко такі знайомства перетворюються на тепле товаришування. Так відступає самотність.

Та, хоч і твердить статистика, що серед віруючих переважають люди, яким за п'ятдесят і більше, не можна обминати увагою певну категорію людей середнього віку і «середнього» ставлення до життя. Існує серед активного працездатного населення такий прошарок, який задовольняють і власний низький робітничий розряд, і постійні трійки дітей у школі... Байдужі... Вони нічо-

го не добиваються, нікуди не «встряють» — і це на рівні життєвої позиції. Байдужість, пасивність, небажання «духовно трудитись», безпринципність, зведена у принцип, — теж джерела релігійних збочень. Наприкінці вісімдесят четвертого року ми почали анкетування в школах, ПТУ і спеціальних учбових закладах, щоб з'ясувати ставлення юних до релігії та віруючих, їх світоглядну позицію. Перші результати анкетування вивчають соціологи, незабаром ми матимемо змогу зробити грунтовні висновки.

Кореспондент. У чому, на Вашу думку, плюси і мінуси атеїстичної роботи у вашому місті?

О. П. Науменко. Гадаю, сила її в тому, що ведеться вона в тісному зв'язку з іншими напрямами виховної ідеологічної роботи. Атеїзм — це двобій саме з байдужістю, з втечею від життя, від його численних проблем, з перекладанням відповідальності за все, що робиться навколо, на плечі «творця». Отже, виграти двобій — означає повернути людину до життя, зацікавити життям, довести його високий смисл і красу. На нашому боці — історія і біологія, поезія і медицина, лектори, артисти, бібліотекарі... Насамперед важливо допомогти кожному полюбити рідне місто, вивчити його історію. На свята вулиць, що носять імена героїв-севастопольців, збираються старі й молоді, і свята стають ніби перекличкою трьох поколінь. У кожному мікрорайоні створено клуби за інтересами. До речі, ці, на перший погляд, негучні назви: «Клуб філателістів», «Клуб туристів», «Товариство рибалок», «Гурток квітникарів» — лунають для багатьох дуже заманливо і, це вже доведено, відчутно зменшують число відвідувачів молитовних будинків чи соборів. Це можна сказати і про численні спортивні групи, які набувають останнім часом дедалі більшої популярності — як серед молодих, так і серед літніх.

Ну і, звичайно, вагомою лишається роль лекційної пропаганди. В місті працює двадцять три лекторії, читається більш як тридцять циклів лекцій з атеїстичної тематики. Лекції відбуваються і за місцем проживання, в червоних куточках житлових контор, в агітпунктах, на агітмайданчиках, у клубах, у молодіжних гуртожитках. Це, так би мовити, традиційні форми. Дбаємо і про нові — почали проводити бесіди на атеїстичні теми в кінотеатрах, перед початком сеансів. На базі міського Будинку культури відкрилася «Народна школа знань про природу і суспільство». З травня по жовтень заняття цієї школи відбуваються на агітмайданчиках Приморського бульвару, де виступають лікарі, вчені. Школа ця одразу завоювала популярність — її відвідує найпасивніший, здавалося б, контингент: хатні господарки, пенсіонери, у тому числі, як з'ясувалося, чимало віруючих. Спитаєте, як ми залучаємо їх на такі лекції? А от саме під час індивідуального відвідування. Як правило, до самотньої людини нашого активіста приводять сусіди, от і зав'язується жвава розмова, обмін думками, інколи виникає суперечка щодо поглядів на життя. Це дає змогу запросити мешканців до продовження розмови — на лекцію чи на вечір запитань і відповідей. Індивідуальна робота з віруючими — справа відповідальна, тому для неї добираються найкращі наші активісти, люди з грунтовною освітою, великим життєвим досвідом і тактом. Взагалі ж у наших планах — не лише індивідуальна робота, а й підвищення загального рівня атеїстичних знань. З цією метою готуємо бойовий загін пропагандистів. Слухачами нещодавно створеної «Школи атеїзму» стали молоді фахівці різних галузей науки, техніки, культури. Кращі місцеві лектори, вчені з Києва та Москви знайомлять їх з історією релігії, основами атеїзму, з кращим досвідом ведення атеїстичної пропаганди.

Кореспондент. Отже, готується молода лекторська зміна?

О. П. Науменко. Деякі слухачі згодом теж стають лекторами. Кажу «деякі», бо підходимо до добору кадрів з високими вимогами. Є на кого рівнятися — чудові лектори у нашому відділенні товариства «Знання», а про лектора міськкому партії Олексія Васильовича Чуркіна годі

Фото Володимира Давиденка.

й казати. Ніякий диспут, ніяка, хай навіть найгостріша, суперечка не загрожують йому поразкою — рівень ерудиції, система його доказів дають змогу будь-якого опонента «покласти на лопатки». Раз послухавши його, чекаєш на зустріч знову. Олексій Васильович і навчає слухачів «Школи атеїзму» лекторської майстерності.

Та не лише для поповнення лекторського загону організували ми цю школу. «Школа атеїзму» вчить передусім громадянськості: вміння відстояти свою точку зору, дати належну відсіч спробам скомпрометувати матеріалістичні принципи.

Одне слово, робиться чимало. Але багато і проблем. Шукаємо нові форми роботи, вигадуємо, експериментуємо. А от як вчасно повідомити про наші заходи людей? Адже без слухачів та глядачів наші зусилля марні. Афіші, оголошення — все це є. Та вони губляться серед десятків інших. А нам конче треба висвітлити ім'я, скажімо, нового лектора, запросити людей на зустріч, яка — відчуваємо—справить враження, якщо, звичайно, на неї зберуться. Як це зробити? Може, поширювати інформацію через підприємства, установи?

Кореспондент. А чи не вдатися до методу теле- і радіоанонсів? Цей спосіб оголошення наступних телепередач, по-моєму, одразу завоював серця глядачів — і час економить, і вмить формує саме ту глядацьку аудиторію, яку передача зацікавить. А що, як і вам виходити в ефір обласного телебачення та місцевого радіомовлення з такими анонсами про кращі заходи?

О. П. Науменко. Що ж, спасибі за пропозицію. Можливо, така форма справді викличе додатковий приплив слухачів.

Кореспондент. Спасибі і вам, Олено Павлівно, за цікаву бесіду. Ми обговорили багато питань, а крапку не поставили — ніби зупиняємось на півслові. Певно, це тому, що думка — завжди у пошуку, в русі. Сподіваюсь, думки, висловлені Вами, стануть у пригоді активістам атеїстичної роботи.

Бесіду вела

Елла ДАВИДЕНКО.

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ

Свята, обряди, традиції

Світлана БУРМАКА,
секретар Подільського райкому Компартії України м. Києва

Далеко за межами республіки відомий своїми бойовими і трудовими традиціями колектив уславленого заводу «Ленінська кузня». Народження його нової верфі ветерани заводу пам'ятають як яскраву подію, що вилилась у хвилюючий ритуал.

8 листопада 1928 року — в одинадцяту річницю Жовтня — на голому березі Рибальського острова, біля нашвидкуруч збудованої фанерної трибуни зібралися робітники і будівельники, щоб закласти суднобудівну верф — перше велике підприємство, яке зводилось у Києві після 1917 року.

Після мітингу відбувся церемоніал закладин. Представник заводського комітету прочитав з трибуни відозву, в якій «Ленінська кузня» зверталась до всього світового пролетаріату із закликом берегти революційні завоювання. Робітники виступили з рапортом, обіцяючи «будувати правильно, раціонально і по-більшовицькому». Відозва і рапорт були замуровані в фундамент майбутньої плазової майстерні.

Ця приземкувата дерев'яна споруда і сьогодні стоїть поряд із сучасними цеховими корпусами. Меморіальну дошку біля дверей освітлюють старомодні ліхтарі. З цієї непоказної будови починалась верф на Рибальському острові в далекому 1928 році. Це — знаменитий натурний плаз. Тут майстри розмічали на металі контури обшивки майбутніх кораблів...

Свою першу п'ятирічку робітники «Ленінської кузні» виконали за 3 роки і 5 місяців, і вже в 1929 році було збудовано перший корабель. На честь події відлили з чистого срібла нагрудні знаки «Ентузіасту першої п'ятирічки заводу «Ленінська кузня». Шість таких іменних знаків зберігається сьогодні в музеї заводу.

Традиції, що зароджувались у перші роки соціалістичного будівництва, свято бережуть і примножують на підприємстві. Нині в святково-обрядовому календарі заводу — щорічне професійне «Свято острів'ян», ритуал вшанування робітничих династій (а їх на заводі майже триста), відзначення Дня пам'яті героїв революції 1905 року. Святкового колориту набуває зліт переможців соціалістичного змагання, який щороку проводиться в найкращому залі столиці — Палаці культури «Україна». На зльоті традиційно посвячують у робітники «Ленінської кузні» випускників профтехучилищ.

У центрі уваги тут передусім бригада — основна ланка сучасного виробництва, роль якої помітна і в соціальному плані: у закріпленні робітників на підприємстві, удосконаленні морального клімату в колективі, вихованні рис колективізму. Тож багато свят і обрядів на «Ленінській кузні» «спрацьовують» безпосередньо на бригаду: вшанування новаторів і раціоналізаторів; переможців бригад, що змагаються; наставників; ритуал прийому в бригаду новачків... Тепло і по-дружньому щиро проходять вечори «Моя бригада — моя сім'я», цехові «вогники».

Дуже популярний у колективі обряд урочистої реєстрації новонароджених, що відбувається у заводському клубі. На святі новонародженому вручається іменна зірочка, світло якої, як говорить обрядовий староста, він пронесе у своєму серці через усе життя; молодих батьків вітають товариші по роботі, члени бригади. Так маленький громадянин з перших днів прилучається до історії заводу, до його славних традицій.

МОЛОТКІВ, КВІТЕНЬ 43-ГО...

Комсомольці Тернопільщини взяли шефство над спорудженням меморіалу в селі Молоткові, яке спіткала кривава доля Кортелісів і Хатині, Лідіце й Орадура. Пам'ятник цей буде урочисто відкрито 9 травня цього року.

НАРИС

Віктор ТИМЧЕНКО

У той день навіть старі й забобонні люди перестали вірити в бога. Бо де ж він був, коли горів Молотків і навіть звірині було моторошно від густого смороду паленого м'яса?..

Розказують старі люди, а їм переповідали ще старші, котрі від дідів та прадідів своїх чули, що стояла колись тут велика кузня. І не було на всю ту округу ковалів кращих, не було серпів і кіс гостріших, як звідти, а підкови в коней не зношувались за довгий вік. Але найбільше славилася кузня молотками — великими молотами, маленькими молоточками, що дзвеніли бадьоро й весело з краю в край, зводячи робітному люду оселі, худобі — хлів; і там, де з'явилися молоти і молотки, народжувалися нові кузні, що давали серпи й коси, і нові молотки...

І прозвали те місце Молотків. Три століття стояла на одному місці над яром кузня, три століття й ще п'ятдесят дев'ять років. До 29 квітня 1943-го...

У Молоткові я зустрівся з учителем місцевої школи Іваном Гавриловичем Мельничуком. На громадських засадах він керує музеєм села, і я попросив показати мені експозицію. Він запропонував почекати, поки прийдуть екскурсоводи — дівчата-школярки. Нині в багатьох музеях — шкільних і сільських — екскурсії проводять школярі, таке було і в Соколовому на Харківщині, і в Стрию на Львівщині. Але там були великі делегації, а тут — троє людей, можна було б, як мовиться, в робочому порядку...

І все ж про чотирьохсотлітню історію села нам розповіли Лена Кудринська і Ніла Варениця, Оля Вишневська і Оля Костюк, Наташа Мочалюк і Ліда Максимлюк — піонерки й комсомолки, в парадних фартушках, зі значками й галстуками на грудях... Іван Гаврилович сидів осторонь і слухав, а коли дійшли до того найстрашнішого дня, він похапцем витяг носовичка й потай витер вологі очі. А потім, коли розійшлися дівчата і ми лишилися самі, ніби вибачаючись сказав:

— Я б і сам міг вам усе розповісти... Але не можу... Завжди плачу...

У той день карателі спалили тут його тата й неньку.

...Чутка про дві з половиною сотні фашистів, які оточили село, так шарпонула двері оселі, що вони мало не злетіли з петель. Мати кинулася до батька: ой леле! А той тільки насупив брови: нічого гвалт зчиняти, ми їм нічого не зробили,— за півгодини до мученицької смерті, якою їм довелося загинути, він усе ще прагнув міряти все законами правічної людської моралі. Старий Гаврило Мельничук не знав, що Фрідріх Ніцше, зведений фашистами до рангу державного філософа, вже сказав: «Держава — це організована аморальність», а «богоподібний

фюрер» прорік: «Я позбавляю вас такої химери, як совість».

...Мати схопила образок і ходила з ним навколо хати, мов заворожена, щось нашіптуючи і приказуючи, а незворушний батько вийшов поратися по господарству...

Гітлерівець зайшов на подвір'я, лінькувато штовхнув автоматом батька до повітки, гукнув матір. Та підійшла, як ходила, з іконою поперед себе. Стали поряд, наче для фотографії, а фашист натиснув на спусковий гачок. Кулі тереньнули по очах сумного дерев'яного бога і поклали поруч не старого ще Гаврила і його дружину Ксенію. Гітлерівець так само ліниво дістав з кишені запальничку, витяг зі стріхи жмут соломи, чиркнув раз, солома зайнялася, й він пообтикав нею з усіх боків подружжя. Батькові встати вже не судилося, а мати підвелася, палаючи, мов свічка, але так само тримаючи перед собою незрячого й німого бога, закричала якось безнадійно і приречено: «Рятуйте, люди!». Так і догоріла...

У той день бог став сліпим і не бачив нічого. Бачили люди, і тому в той день навіть старі і забобонні перестали вірити у всевишнього. Бачили, але зробити нічого не могли.

10 червня 1942 року, коли фашисти розстріляли всіх чоловіків у чеському селі Лідіце, а всіх жінок і дітей відправили у концтабори, коли вони зрівняли його з землею, а назву викреслили із списків населених пунктів Чехословаччини, вони ще шукали привід: жителів звинуватили в переховуванні патріотів, що вчинили замах на протектора Чехословаччини, гітлерівського посіпаку Гейдріха.

Коли рівно через два роки — день у день (ось які бувають неймовірні збіги в історії) — підрозділи полку «Фюрер» дивізії СС «Райх» розстріляли всіх чоловіків, а жінок і дітей підірвали разом із церквою в селищі Орадур-сюр-Глан у Франції, вони вже не шукали пояснень. Адже Гітлер сказав їм: всю відповідальність я беру на себе.

Між Лідіце і Орадуром були Хатинь і Кортеліси, Раска і Молотків... Були тисячі (ТИСЯЧІ!) сіл на окупованій території Радянського Союзу — спалені, сплюндровані, стерті з лиця землі,— хтось викреслював з проскрипційних списків людиноненависництва все нові й нові географічні назви. Шизофренічна маячня про «надлюдину» називалася пристойним словом «геополітика».

Ми довго і з багатьма людьми говорили про молотківську трагедію, і в багатьох я питав: за що спалили Молотків? Що стало причиною некерованої люті? Якою була вже не причина, але хоч привід до методичного винищення сотень людей?

Ми шукали і не знаходили відповіді.

Не хотіли їхати на каторгу до Німеччини? То вся Україна переховувалась, йшла до партизанів, тікала з поїздів, аби не потрапити в «німецький рай».

Не давали продовольства «армії-визволительці»? А хто ж коли з доброї волі годуватиме душогубів? Селянин, хлібороб, що споконвіку боготворив пісний окраєць хліба, тепер сам палив зерно, щоб не дісталося ворогові. Та що там хліб — сама земля горіла під ногами супостатів.

Хтось казав, нібито знайшли в селі забитого німецького солдата. Інші говорили — поліцая. Вже не сановника з найвищих гітлерівських ешелонів влади, а рядового злодія, котрий ще вчора так само, як його поплічники сьогодні, стріляв і вішав, палив і гвалтував. Може, й забили селяни одного, то вони його сюди не кликали, запрошень не посилали.

Пригадує Домна Кирилівна Кучер:

— Село з чотирьох сторін оточили зранку, ще сонце на першому прузі стояло. Не скажу, кілько тих панцерків було. Люди, як побачили тоте, то тікали в поле, але нікого не випускали. А хто вже раніше у поле вийшов — саме бараболю саджали,— то в кожного, ясно, за дітей серце болить — почали додому повертатися, то в село пускали, а назад вже ні. Моя мама саме з Німеччини втекли, додому повернулися. Ми бачили, як обкружили, але хто те думав: встали, поснідали, як має бути, треба в поле йти. А потім як почали палити... Мама з Німеччини втекли, а тут забили... І тата забили... А син Яків летів до батька і кричав: «Тату!», так йому живота зпороли... і дівчинку Ганю, чотири рочеч-

Горе, страждання, смерть — ось що приніс фашизм на радянську землю.

ки тільки сповнилося, забили... Крові було, не мали де ступити... А Яшу спалили, його потім по комірчику знайшли — йому мама сорочечку нову вишили... Один син у сестри лишився, а двох забили... Мій швагер Никончук Кузьма замучений був. А жінці його простромили дріт крізь очі, за машиною тягли, поки не вмерла.

Рудюк Уляна Сергіївна:

— До нас забігли і кричать: «Зотович, тікайте!» А чоловік спав. Я вискочила з хати, а мати ходить по тоці. Явдоху забили, Петра забили. Один на пасіці на вулику лежить забитий, але не бачилося нічого з того ляку. Брат Трохим, небіжчик, каже: сидіть, не виходьте з хати, а сам одівся піти поміж люди, дізнатися... Я як сама єдна в хаті коли згадаю, то волосся дибом стає. Нас тоді німець зібрав і через переговорщика каже: сидіть біля криниці. А тоді поставили і каже: йдіть. Мужчини ззаду, а жінки вперед. Нас погнали на цвинтар, йдемо, не обертаємося, а тільки чуємо ззаду: па-па-па-па... Строчать, значить... А мужчин погнали до кузні, де ото робив Петрунько Талалай, а там і запалили живцем. А ми повтікали, як стояли... Люди казали, тут буде цвинтар, а не село... А бач... Хто

повірить, що пережили тоте. Я сестри сину розказую, а він каже: не може буть...

Горіла кузня молотківська, що колись народжувалися в ній дзвінкоголосі молотки, котрим на віку було написано зводити людям житло. Для життя. Горіло село. На десятки верст лунали плач і передсмертні зойки. Село шукало захисту і не знаходило його, село прохало, благало про поміч,— але все залишилось без відповіді.

А поруч, за якийсь кілометр від села, стояла сотня добре озброєних людей, котрі називали себе українцями. Вже їхнім коням несила була рвати вуздечки від задухи, вже норовливо повибивали підковами ями вороні й гніді, булані, карі й чубарі від близькості того страхолюддя... Тільки люди не рухалися, а все мовчали, наче й не українське село там палало, наче й не людські серця чорніли у вогні: прибувши на українську землю в обозі фашистських зайд, бандерівський собака не міг гавкнути на хазяїна.

До них прибіг один з тих, кому вдалося вирватися з щільного фашистського кільця навколо села. Прибіг, знаючи, до кого біжить, і мало сподіваючись на допомогу, але виходу не було, і він ладен був звернутись до чорта й диявола, аби врятувати батька свого і матір, дітей своїх і чужих, людей врятувати, село:

— Сотнику! — закричав він здалеку. — Молотків горить!

Бандерівець навіть не повернувся у той бік.

— То не наш терен.

— Так людей же ж вбивають!

— Скажеш ще слово, і ти будеш забитий.

«Нині ми повертаємося до того,— писав Гітлер у «Майн кампф»,— що було шість століть тому».

Шість століть тому Петрарка освідчувався мадонні Лаурі:

Благословенні будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місця урочі,
Де спостеріг я ті сяйливі очі,
Що зав'язали світ мені навік!

Шість століть тому Бокаччо і Чосер утверджували гуманістичні засади в літературі, а маляр-самоук Андрій Рубльов шукав людське в бо- гові й божественне в людині. Шість століть тому на боротьбу за свободу піднявся Ян Гус, а сліпий Жижка до самої своєї смерті вів гуситів на прю з ворогом.

Шість віків тому люди розв'язали Столітню війну. Столітньою її назвали для рівного рахунку,— люди вбивали один одного 115 років поспіль. Гітлеру було на що позаздрити. Шість віків тому людство дізналося, що таке геноцид: євреїв змусили ходити в спеціальному одязі, по Європі прокотилися перші єврейські погроми, з'явилися єврейські гетто.

«Ми повертаємось до того...»

Вони поверталися до того на новому історичному витку — винищені мали бути цілі народи.

Тільки арієць, казав Гітлер, є «прототипом того, що ми розуміємо під словом «людина».

Інших за людей вони не вважали. Не можна спокійно читати листування концерну «ІГ Фарбеніндустрі», виробника отруйного газу «Циклон» для газових камер, і концтабору Освенцім:

«У зв'язку з експериментами з новим снотворним ми були б вам вдячні, якби ви могли нам поставити деяку кількість жінок...»

«...Ми одержали вашу відповідь, але розглядаємо ціну в двісті марок за жінку як надмірну. Ми пропонуємо вам ціну максимум у 170 марок...»

«Замовлені 150 жінок одержали. Незважаючи на їх слабкий стан здоров'я, цю поставку можна розцінювати як задовільну»...

«Досліди відбулися. Усі об'єкти дослідження померли. Стосовно нових поставок ми вам повідомимо найближчим часом...»

Всього в Освенцімі загинуло близько 4 000 000 людей.

Сендецька Анастасія Павлівна:

— Нас зібрали дванадцять чоловік. Поставили і почали стріляти. Я впала. Кілько лежала — не знаю. Ніби крізь сон потім почула, як хтось гукає до моєї матері, що я жива, і тоді я розплющила очі. Мене забрали, перев'язали рани. Була двічі поранена в голову. Німці вважали мене вбитою.

Сагадюк Уляна Василівна:

— У мене на руках фашисти забили моїх дітей. Мене поранили в голову, але

я була ще живою. Куля влучила в око... Та краще було б не жити...

Остапина Ніна Іванівна:

— Мама моя були вагітні. Брат народився по тому, думали всі — не при собі буде...

Вараниця Анастасія Кирилівна:

— Після того, як фашисти поїхали із села, я подалася шукати своїх дітей. І лише по клаптику одягу впізнала їх. Вони були спалені. Забрала їх в запаску і понесла хоронити. Прикопала могилку і поклала туди своїх діточок...

Та хіба усе перекажеш. Хіба розповісти, як палили Трохима Лівінського, як стріляли у вухо Степаниді Кравчук, як у Трохима Чибіжука вбили дружину і двох дітей, як побивалася Параска Бобошко, коли в неї на руках проштрикнули груди немовляті і так, на багнеті, віднесли кроків за десять, аби вкинути в колодязь. А коли її саму побачили застрелену неподалік, то немов хто сірим попелом голову притрусив — сива. А в неї ж, казали, були коси, мов вороняче крило...

...Плакали люди.

Хіба легко було усе те згадувати — і люди плакали, і потай, і ридма, і ті, хто бачив, і ті, хто чув, і ті, хто втратив... Текли сльози зморшками пооране облич, по впалих щоках і крутих підборіддях, по вузлуватих натруджених руках, по хустках, по душах текли горючі, по серцях. І від сліз тих, здавалося, ставало боляче деревам навкруг, і ярові, і річці, і отим старезним грушам, що вже всього перебачили на своєму віку і через те не родять нічого, хіба що так — дичку; боляче було небу, що раз по раз погрожує пролитися дощем, і отим вербам, що похилилися не так від старості, як від невимовно тяжкої ноші пам'яті.

А Мельничук все казав: треба розпитувати і розпитувати, бо світ ще й сьогодні, через чотири десятиліття після закінчення війни, знає не про всі злочини фашистських недолюдків.

Плачте, люди. Бо сльози ваші священні. Бо кожна сльозина ваша буде найпромовистішим свідком у той судний день, коли перед совістю мільйонів і мільйонів стануть кати, що досьогодні уникли справедливої кари, що вештаються по Мюнхену, забарикадувалися броньованими дверима в банках Гамбурга чи сидять у неприступних офісах на новій батьківщині за океаном. Де б вони не ховалися, крові і попелу Молоткова їм не змити.

Настане їх судний день. Неодмінно настане, бо виросте отут, на місці колишньої молотківської кузні, меморіал, що нагадуватиме про злочин, що не дасть забути ні нам, ні дітям нашим, ні онукам і правнукам у сьомому коліні болю й гніву Молоткова. Бо буде цей гнів і цей біль таким, як у тих хлопців і дівчат з Тернопільського педагогічного, що першими віддали свій заробіток на вшанування пам'яті тих, хто прийняв тут мученицьку смерть.

А за ними одна по одній ставали комсомольські організації Лановецького району в лави добровільних помічників у цій освяченій десятками тисяч сердець і оплаканій десятками тисяч очей справі. І коли зібралися комсомольці на пленум райкому, десятки рук одностайно піднялися за те, щоб неодмінно докласти всіх зусиль для спорудження меморіалу, оновлення села.

Добра справа живе — почин ланівчан підтримали всі комсомольці Тернопільщини, й 9 Травня, у світлий день 40-річчя Великої Перемоги над фашизмом зрине в небо в Молоткові монумент, складений, наче з наймiцнішого каміння, зі скалок людської пам'яті.

с. Молотків
Лановецького району
Тернопільської області.

«ЯКЩО НЕ ПРИЙДЕ ХТО ЗАВТРА НА РІКУ... ТО БУДЕ МЕНІ ВОРОГ»

СВІТОГЛЯДНА ОЦІНКА ПРОЦЕСУ ХРИСТИЯНІЗАЦІЇ СТАРОДАВНЬОЇ РУСІ

Микола ГОРДІЄНКО,
доктор філософських наук, професор

Приблизно в 988 році за велінням великого князя київського Володимира Святославича були охрещені жителі столичного міста Києва. Ця акція, повторена потім в інших давньоруських містах і селах, стала початком запровадження християнства як державної релігії Стародавньої Русі й утворення Руської православної церкви. Беручи до уваги останню обставину, Московська патріархія оголосила 1988 рік ювілейним для руського православ'я і завчасу почала готуватися до незабарного тисячоліття. Мета такої діяльності цілком зрозуміла: показати руське православ'я визначальним (і притому соціально прогресивним) фактором суспільного розвитку, головною рушійною силою вітчизняної історії і цим підняти престиж православної церкви в очах громадян соціалістичного суспільства, посилити її вплив на населення нашої країни.

Пожвавилася напередодні ювілею і руська церковна еміграція. На відміну від богословсько-церковних кіл Московської патріархії, які використовують підготовку до тисячоліття руського православ'я в релігійно-апологетичних цілях, емігрантське клерикальне угруповання має цілі суто політичні й, до того ж, відверто антирадянські. Ювілей потрібен їм лише як додаткова нагода для розпалювання в емігрантському середовищі антикомуністичних настроїв і здійснення нових ідеологічних диверсій проти нашої країни.

Якщо в першому разі йдеться про хибні погляди віруючих співгромадян, які сприймають вітчизняну історію через призму релігійного викривлення, то в другому маємо справу з свідомою фальсифікацією минулого з класово ворожих, соціально реакційних позицій, принципово не прийнятних для всіх громадян соціалістичного суспільства — як атеїстів, так і віруючих.

У зв'язку з цим варто ще раз звернутися до передумов, обставин і наслідків запровадження христи-

янства на Русі. Богословським перекрученням і клерикальним фальсифікаціям необхідно протиставити не тільки вірогідний фактичний матеріал, здобутий історичною наукою, а й правильні світоглядні висновки, одержані завдяки застосуванню при аналізі цього матеріалу марксистсько-ленінської методології.

Утвердження християнства на Русі — не одноразова подія, а тривалий процес

Насадження християнства за державну релігію Давньоруської держави подається церковною пресою як якась разова подія — «хрещення Русі», завдяки якому за один рік до нової релігії прилучилася ціла країна. Ця подія датується 988 роком, що дає підставу прибічникам православ'я говорити про тисячоліття «хрещення Русі» як про незаперечний і загальнозначущий ювілей.

Що ж насправді відбулося в 988 році?

Автори богословських статей і церковні проповідники відповідають на це запитання однозначно: в 988 році відбулося «хрещення Русі», визначене з неба й одномоментно реалізоване князем Володимиром. При цьому дії київського князя подаються як «увінчання багатовікового процесу» становлення християнства на Русі, котре нібито почалося ще в І столітті н. е., «коли на Руську землю приніс християнське благовістя святий апостол Андрій Первозванний» (Православный церковный календарь на 1981 год. Московская патриархия, с. 2).

Тим часом немає ніяких підстав називати акцію князя Володимира хрещенням Русі і характеризувати її як кульмінаційний, а тим більше завершальний момент християнізації давньоруського суспільства. 988 року до християнства прилучилася не вся Русь, а лише жителі стародавнього Києва; було це не завершальним актом, а одним з початкових моментів тривалого процесу утвердження християнства на Русі — офіційним запровадженням нової державної релігії. І зумовлювалося хрещення киян не дією «сил небесних», а суто земними факторами — потребами феодального розвитку давньоруського суспільства.

Два століття, що передували реформаторській діяльності князя Володимира, були переломними в історії Стародавньої Русі. Процес розкладу первісно-общинного ладу спонукав до життя явища, характерні для класового суспільства. Розвиток продуктивних сил призводив до появи додаткового продукту, що ставав приватною власністю родоплемінної знаті. Виникала майнова нерівність, яка поляризувала соціальні групи. З'являлися багаті й бідні, гнобителі і гноблені, вільні й залежні, що зумовлювало соціальне розшарування і формування антагоністичних станів.

Феодальний лад, що формувався, мав потребу у відповідній ідеології, яка виправдувала б соціальне розшарування суспільства, експлуатацію людини людиною, гноблення князівсько-боярською верхівкою розорених землеробів і примирювала останніх з насильством утверджуваної державної влади. Саме такою ідеологією було християнство, що пристосувалося для виконання зазначених функцій.

Як релігія, що освячувала авторитетом бога феодальні відносини, християнство викликало інтерес у соціальних верхів Київської Русі, котрі знайомилися з цією конфесією як у процесі торгівлі з християнськими країнами, так і в ході дипломатичних відносин. Зі свого боку, й обидва християнські центри того часу — Візантія і Рим — виявляли зацікавленість у насадженні християнства на руській землі, щоб залучити Давньоруську державу в сферу власних інтересів, підпорядкувати її своєму політичному й ідеологічному впливові. І як наслідок поєднання внутрішньої потреби і зовнішнього впливу — поява на давньоруській землі вогнищ християнства, що поширювалося переважно серед князів, бояр і дружинників. Вважають, що в 60-і роки IX століття прийняли хрещення у візантійській столиці київські князі Аскольд і Дір; певне, було навернуто до християнства і якусь частину їхньої дружини. Однак масового поширення в Київській Русі нова релігія тоді не набула: ще не

визріли соціальні умови, оптимальні для класової релігійної ідеології.

Ні Олег, що скинув Аскольда і Діра, ні його спадкоємець Ігор не прилучилися до християнства. Лише вдова Ігоря княгиня Ольга хрестилася в Константинополі в 955 році. Однак і при ній християнство не набуло в Київській Русі хоч якогось поширення навіть у середовищі князівсько-боярської знаті (зокрема, не прийняв нової віри її син Святослав), оскільки феодальні відносини ще не набрали потрібної сили.

Й однак соціальні верхи Київської Русі, приглядаючись до християнства і частково прилучаючись до нього, дедалі більше переконувались у придатності цієї релігії для виконання їхнього соціального замовлення — утримання мас у покорі, зміцнення державної влади і поглиблення контактів із зовнішнім, переважно християнським світом. Одне слово, на той час, коли владу в Києві захопив один з синів Святослава, князь Володимир, що вбив свого старшого брата Ярополка (980 р.), князівсько-боярська верхівка Давньоруської держави вже не тільки відчула потребу в новій релігійній ідеології, а й дістала досить повне уявлення про християнство як ідеологічну опору феодального ладу. Тому й Володимирові, який потребував ідеології, що виправдувала б здійснювану ним політику зміцнення централізованої держави, знадобилося небагато часу, щоб усвідомити необхідність християнізації Київської Русі.

Літопис повідомляє, що спершу Володимир мав намір використати як державну ідеологію реформоване і централізоване слов'янське язичництво. Але незабаром і йому самому, і його найближчому оточенню стало ясно, що пантеон язичницьких богів, який був релігійним відображенням умов життя докласового суспільства з общинно-племінною організацією, неможливо пристосувати для обслуговування ідеологічних потреб феодального ладу, котрий формувався. Не сприяв він і підвищенню міжнародного престижу Давньоруської держави, яка могла диктувати свої умови навіть могутній Візантійській імперії і взагалі в економічному і політичному відношеннях не поступалася сусіднім державам, але все ж сприймалась останніми як неповноцінна, другорядна — варварська, язичницька.

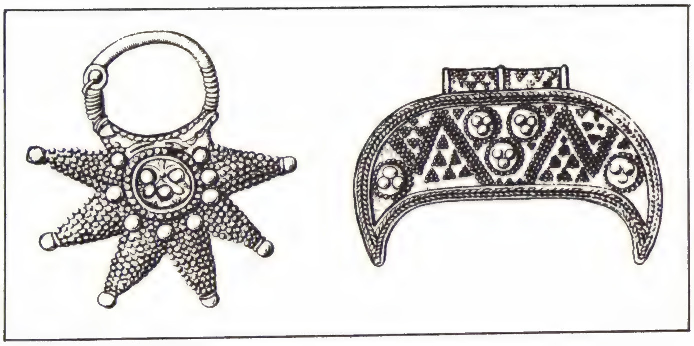
Ось тому й соціальні верхи Київської Русі були поставлені перед необхідністю радикальнішої перебудови, ніж реформа язичництва,— організованої заміни язичництва християнством. Початком цього процесу стало навернення до нової віри киян, потім було хрещення жителів інших давньоруських міст і сіл.

Заяви ідеологів сучасного руського православ'я про те, нібито «русь-

Домниця («сиродутне горно») для варіння криці (кричного заліза) у Стародавній Русі. За реконструкцією А. В. Арциховського і худ. Н. А. Яньшина.

Вироби давньоруських ювелірів (техніка IX — XIII ст.): срібний колт із зерню; срібна «лунниця» із зерню і сканню.

кий народ з радістю приймав християнство» (50-летие восстановления патриаршества. Специальный выпуск Московской патриархии, 1971, с. 31), явно суперечить справжній картині поширення християнської релігії на Русі. Як повідомляє «Повість минулих літ», хрещення киян не обійшлося без застосування погроз і примусу з боку князівської влади. Тим, хто не хотів хреститися, князь Володимир прямо заявив, що стане вважати їх своїми противниками: «Якщо не прийде хто завтра на ріку... то буде мені ворог». Тому й якась частина киян опинилась у водах дніпровських, де їх хрестили, аж ніяк не з доброї волі — «не любовію, але страхом», за образним висловом автора давньоруської літературної пам'ятки «Слово про закон і благодать». «Тих, хто не хотів хреститися,— визнавав відомий історик руської церкви професор Московської духовної академії Є. Є. Голубинський,— було дуже багато як у Києві, так і взагалі в усій Русі» (Голубинский Е. Е. История русской церкви, т. 1, ч. 1, М. 1901, с. 175).

Християнство поширювалося по Русі повільно, а приживалось і міцніло ще повільніше. Зокрема навіть новгородці, хрещені слідом за киянами, лише в XII—XIII століттях «зріднилися с християнством» (Вера и разум, 1913, № 1, с. 57). Лише в XII столітті почалося навернення до християнства слов'янського племені в'ятичів, жителів Вологодської землі, в XIII — чуді заволзької і корінного населення Олонецького краю, в XIV — зирян (Пермська земля), в XV — лопарів, у XVI — народів Поволжя, у XVIII столітті — калмиків, народностей Сибіру і Камчатки, і тривав цей процес до початку XX століття.

Із сказаного видно, що навернення наших предків до християнства («хрещення Русі») не було здійснене за один рік, а розтягнулося на кілька століть, ставши органічною складовою частиною процесу феодалізації давньоруського суспільства; у нього немає і не може бути строго зафіксованої дати. В 988 році відбулося не «хрещення Русі», а хрещення киян, яке започаткувало запровадження християнства як державної релігії Давньоруської держави. Отже, й говорити про тисячоліття «хрещення Русі» в 1988 році немає ніяких підстав.

Щоправда, цей рік ювілейний, але щодо іншого. Оскільки запроваджувалася нова релігія стараннями хоч і грецького духовенства, але яке виконувало повеління не візантійського імператора, а київського князя, то 988 рік сприймається як дата виникнення Руської православної церкви. Тому й цілком правомірним є намір Московської патріархії відзначити в 1988 році тисячоліття руського православ'я. Це буде суто церковний ювілей, що матиме значення лише для прихильників цієї конфесії і не становитиме такого самого інтересу для атеїстичної більшості громадян соціалістичного суспільства.

Тим часом богословсько-церковним колам Московської патріархії хотілося б, щоб цей ювілей розглядався радянськими людьми як явище, однаково епохальне не тільки для церкви, а й для суспільства в цілому. Богослови й церковні проповідники називають запровадження християнства на Русі «визначною подією в історії російського народу» (50-летие восстановления патриаршества, с. 25). Явно завищується роль релігійного фактора

у вітчизняній історії. Зокрема хрещення киян оголошується началом усіх начал, точкою відліку історії Русі, а християнізація давньоруського суспільства характеризується як першооснова історичного процесу, з якої виводяться й державність, і соціальний прогрес, і духовне життя суспільства.

Як оцінювати наслідки християнізації Русі

Передусім розглянемо глибоко помилкову тезу про те, нібито на Русі до запровадження християнства не було ні державних уявлень, ані національної свідомості, ні самобутньої культури.

Спираючись на численні дані, одержані і узагальнені радянськими дослідниками[1], ми маємо всі підстави твердити, що дохристиянська Русь нормально розвивалась у рамках родоплемінного ладу і досягла чималих успіхів як у матеріальній, так і в духовній сферах суспільного життя.

Почнемо з розвитку матеріальної культури. Високого рівня досягло землеробство, яке перейшло від вогневої системи (випалювання лісових масивів під оранку) до орної (багаторазового використання вже окультурених земель). Розвивалося тваринництво, що поставляло землеробам робочу худобу, воїнам — бойових коней, ремісникам — шкури для наступної обробки, а всім разом — м'ясну й молочну їжу. Поглиблювався поділ праці, вдосконалювались і множилися ремесла, що стимулювало розширення обміну й торгівлі, зосередженої в численних містах.

Раніше, як за століття до хрещення киян склалася давньоруська державність, що формувалася протягом кількох віків. Датою утворення Давньоруської держави вважається 882 рік, коли владу в Києві захопив новгородський князь Олег, який стояв на чолі єдиної Київської Русі. Отже, богослови перекручують історію, коли твердять, нібито «устроение государства» на Русі здійснювалося церквою. (Русская православная церковь. Московская патриархия. М., 1980, с. 11).

Не було в дохристиянській Русі й культурного вакууму, а існував досить високий для свого часу рівень

[1] Див.: **Греков Б. Д. Киевская Русь.** М., 1953; **Тихомиров М. Н. Древняя Русь.** М., 1975; **Рыбаков Б. А. Первые века русской истории.** М., 1964; **Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи.** М., 1963; **Рыбаков Б. А. Язычество древних славян.** М., 1981; **Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв.** М., 1961; **Лихачев Д. С. Культура русского народа X—XVII вв.** М., 1961; **Мавродин В. В. Образование Древнерусского государства и формирование древнерусской народности.** М., 1971; **Седов В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв.** М., 1982; **История культуры Древней Руси, тт. 1-2. М.-Л., 1951**

Кияни підрубують сіни будинку варяга-християнина (983 р., мініатюра Кенігсберзького літопису).

розвитку духовної культури. Про тонке розуміння в давньоруському суспільстві краси промовисто свідчать досконалі форми предметів праці й побуту, високий рівень народної вишивки, витонченість прикрас. Учені вважають, що в Стародавній Русі дохристиянської пори були зародки живопису й різьбярства, розвивалося зодчество. Справжнім духовним багатством давньоруського суспільства була усна народна творчість. У дохристиянські часи почала складатись і давньоруська писемність. Все це дало підстави академікові Д. С. Лихачову заявити: «Руській культурі значно більше тисячі років. Вона одного віку з російським народом, з українським та білоруським... Понад тисячу років руській народній творчості, руській писемності, літературі, живопису, архітектурі, музиці» (Лихачев Д. С. Культура русского народа X—XVII вв., с. 5). Звідси стає очевидною безпорадність тверджень сучасних православних богословів, нібито «в церкві народилася руська національна культура» (Журнал Московской патриархии, 1983, № 9, с. 79).

Усе сказане свідчить, що вітчизняна історія починається не з запровадження християнства на Русі і не з утворенням Руської православної церкви, а значно раніше і що в ідеологів Московської патріархії немає ніяких підстав заявляти, начеб церква «стояла біля джерел руської національної самосвідомості, державності й культури» (Журнал Московской патриархии, 1983, № 9, с. 79).

Запровадження християнства справило вплив на державність, яка склалася, на раніше вироблені форми матеріальної і духовної культури наших предків, тобто продовжило вже триваючий історичний процес, лише стимулюючи його дальший розвиток. Оскільки відбулося це в період становлення і розвитку феодалізму на Русі, то й стимулювання було профеодальним, а отже, й глибоко суперечливим, класово обмеженим й історично минущим.

Суперечливість впливу запроваджуваного християнства на державну сферу Стародавньої Русі виявилась і в тому, що його служителі, керуючись не загальнонаціональними цілями, а інтересами самої церкви, в різний час займали діаметрально протилежні позиції з одного й того ж питання. Під час існування централізованої Давньоруської держави, яка досягла найбільшої могутності при великих князях київських Володимирі Святославичу і Ярославі Мудрому, молода церква співробітничала з великокнязівською владою, на утриманні в котрої вона була, і підтримувала об'єднуючі тенденції, сприяючи цим зміцненню руської державності. Але в період феодального роздроблення Стародавньої Русі єпископат і духовенство зробили ставку на удільних князів, від яких вони почали залежати економічно й політично, брали участь у князівських чварах і цим сприяли розпаду Давньоруської держави. Під час золотоординської навали церква служила новим володарям — ханам та їхнім намісникам, які надавали їй одній всілякі пільги й привілеї: допомагала їм уярмлювати руський народ, утримувати його в покорі, гасити полум'я народних виступів. Лише коли дозріли економічні й політичні умови для об'єднання руських земель навколо Москви та організації ними спільної відсічі золотоординцям (тобто коли можливість ліквідувати чужоземне гноблення стала реальною і, отже, дальше співробітництво з загарбниками — небезпечним), церковне керівництво почало орієнтувати духовенство на схвалення визвольної боротьби руського народу проти іноземних поневолювачів.

Такими є свідчення вітчизняної історії, що спростовують твердження сучасних богословів, нібито руська православна церква завжди підтримувала прогресивні тенденції суспільного розвитку і незмінно дбала про зміцнення руської державності, начебто керуючись загальнонаціональними інтересами.

Не менш суперечливим був і вплив процесу християнізації Русі, релігійно-церковної діяльності на різні сторони соціально-культурного життя давньоруського суспільства.

З одного боку, церква всіляко насаджувала, пропагувала і розвива-

ла цінності християнської культури і нібито виступала в ролі культуроутворюючого фактора, що на всі лади розхвалюється церковними історикадами. Але, з другого (і церковні історики воліють це замовчувати) — вона ж була і силою руйнівною, деструктивною щодо культури. Стараннями її прихильників нещадно, без будь-якого розбору винищувалася дохристиянська культурна спадщина, що оголошувалася рецидивом язичництва, котре підлягало викоріненню. Саме тому так мало дійшло до нас пам'яток культури дохристиянської пори, що створило підтримувану церквою ілюзію, наче їх не було взагалі на Русі, а культурний розвиток нашого народу почався з прийняттям християнства.

Багатий ілюстративний матеріал, що наочно демонструє високий художній рівень дивом збережених дохристиянських пам'яток давньоруської культури, можна знайти в перелічених нижче книгах[2].

Вельми суперечливо впливала церква і на стан культури феодальної Русі, яка вже прийняла християнство.

Церковні інстанції позитивно ставилися лише до тих видів мистецтва, які можна було використати в богослужбових цілях. Саме тому інтенсивно розвивалась архітектура, але тільки церковна. Свого зеніту досягло мистецтво фрески й мозаїки, яке знаходило застосування лише в православних храмах і ніде більше. Процвітала й така суто церковна царина живописного мистецтва, як іконопис, оскільки без ікон не може функціонувати жоден православний храм. Велику увагу приділяли вокальному й хоровому співу, що складає основу храмового богослужіння.

А які були справи з тими видами художньої творчості, які не мали утилітарно-церковного призначення? Церква оголосила їх протихристиянськими і створювала їм усілякі перешкоди, а то й просто забороняла, переслідувала. Так, у немилості в духовенства була скульптура — її немає в православному храмі, і її третирували як «мистецтво виготовлення ідолів». Засуджувалася церквою інструментальна музика, здавна люблена народом,— і знову-таки тому, що вона не мала культового вжитку. Прямому осудові піддавали апологети православ'я народне театрально-циркове мистецтво — скоморoство, на яке духовенство дивилося, як на небезпечне явище, що відвертало маси від церкви.

Нарешті, вкрай суперечливий вплив відчули на собі давньоруська писемність, освіта і книжкова справа. Церковні власті тримали під своїм контролем всю культуру давньоруського суспільства, намагаючись використовувати її тільки в релігійних цілях. Духовенство стежило за тим, щоб освіта була лише церковною, щоб літературні твори писали тільки на релігійні теми і щоб вони мали строго православне спрямування. «Середньовічна церква, ревно винищуючи апокрифи і твори, в яких згадувалися язичницькі боги,— зазначав академік Б. А. Рибаков,— мабуть, доклала рук до знищення рукописів, схожих до «Слова о полку Ігоревім», де про церкву сказано мимохідь, а вся поема сповнена язичницькими божествами» (Наука и религия, 1970, № 2, с. 95).

Такими є факти, що засвідчують неспроможність богословських намагань показати діяльність церкви в Стародавній Русі як найвищою мірою сприятливу для безмежного розвитку всіх проявів художньої творчості, всіх різновидів мистецтва.

Класова обмеженість наслідків християнізації давньоруського суспільства виявилась у тому, що, формально адресована всім прошаркам середньовічної Русі, новозапроваджена релігія фактично обслуговувала насамперед феодальну верхівку, будучи її ідеологічною опорою. Руське православ'я освячувало соціальну нерівність, виправдувало авторитетом бога експлуатацію людини людиною, намагалося примирити знедолених з їх пригнобленим станом, культивувало в народі усвідомлення нікчемності, невпевненості мас, покірність долі і т. ін. Воно було глибоко антинародною силою, яка

[2] Див.: **История русского искусства в 2 томах.** Изд. 2-е, т. 1. М., 1978; **История русской архитектуры.** Изд. 2-е. М., 1956; **История культуры Древней Руси**, тт. 1-2. М.-Л., 1951; **Русское прикладное искусство X—XIII веков.** Л., 1971; **Сахаров А. М. и Муравьев А. В. Очерки русской культуры IX—XVII вв.** М., 1962; **Седов В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв.** М., 1982.

в усіх конфліктах пригноблених з визискувачами незмінно залишалася на боці останніх, допомагаючи їм зберігати своє панування над масами. Тому й немає нічого випадкового в тому, що всі антифеодальні виступи народних мас водночас були й антицерковними.

Із сказаного можна зробити висновок про необгрунтованість твердження ідеологів сучасного руського православ'я про те, що буцімто «Руська православна церква протягом усієї своєї тисячолітньої історії завжди поділяла долю свого народу» (Журнал Московской патриархии, 1983, № 10, с. 38).

Особливо слід відзначити історично минущий характер стимулюючого впливу новоутвореної церкви на найважливіші сторони життя давньоруського суспільства. Цей вплив обмежувався в часі рамками феодальної формації, яка освячувалася руським православ'ям як нібито ідеальна форма суспільно-державного устрою. Після того, як феодалізм у Росії зжив себе і став поступатися місцем капіталістичній формації, всі феодальні установи, в тому числі й Руська православна церква, перетворилися на перешкоду на шляху історичного прогресу.

У церковній діяльності післяфеодальної пори не залишилося нічого соціально прогресивного. Церква опиралася ліквідації таких пережитків феодалізму, як тілесні покарання, цілковита безправність жінок, повсюдна неграмотність і т. ін. Вона виступала проти скасування кріпосного права навіть після того, як з неминучістю такого скасування примирилися самі кріпосники і царський уряд, що виражав їх волю. Церква стала оплотом найреакційніших політичних сил буржуазно-поміщицької Росії. Вже й після падіння самодержавства вона продовжувала виступати з пропагандою ідей монархізму і ратувала за відновлення в Росії династії Романових[3].

Не було жодного соціально-прогресивного явища суспільного життя пореформеної Росії, проти якого не виступила б Руська православна церква. Вона переслідувала передову наукову думку, перешкоджала розвиткові реалістичного мистецтва, була принциповим противником народної освіти, протидіяла технічному прогресові тощо[4].

Особливо вороже ставилися церковні кола царської Росії до революційного руху народних мас. Під час усіх трьох російських революцій церква беззастережно ставала на бік контрреволюційних сил і благословляла реакцію на криваву розправу з повсталим народом. Після Жовтневої революції ієрархічна верхівка церкви й основна маса духовенства довго перебували в стані ворогів Радянської влади і брали безпосередню участь у збройній боротьбі проти Республіки Рад[5].

Усіх цих фактів більш ніж досить для того, щоб наочно й переконливо заперечити богословську тезу про те, нібито Руська православна церква протягом всієї своєї тисячолітньої історії стимулювала позитивні тенденції соціально-культурного життя нашої країни, була фактором прогресу не тільки в феодальній Русі, а й в капіталістичній Росії.

Отже, прогресивні аспекти діяльності Руської православної церкви, що склалися в процесі християнізації Стародавньої Русі, були тільки на тому порівняно невеликому відрізку вітчизняної історії, поки прогресивним був феодалізм, ідеологічну опору якого становило запроваджене християнство. В останній час вони зійшли нанівець, стали надбанням минулого: всі прояви суспільного, культурного і науково-технічного прогресу періоду розкладу феодального ладу і становлення капіталістичних відносин (про соціалізм й казати нічого!) набули суто світського характеру і реалізувалися не тільки без допомоги церкви, а й усупереч її протидії.

---

[3] Докладніше про це див. у кн.: **Грекулов Е. Ф. Церковь, самодержавие.** М., 1969; **Никольский Н. М. История русской церкви.** Изд. 3-е. М., 1983.

[4] Конкретні дані про цей аспект діяльності Руської православної церкви див. у книгах: **Грекулов Е. Ф. Православная инквизиция в России.** М., 1964; **Чудновцев М. И. Церковь и театр.** М., 1970.

[5] Численні докази контрреволюційної діяльності ієрархів, богословів і священнослужителів Руської православної церкви наведено в книгах: **Емелях Л. И. Крестьяне и церковь накануне Октября.** Л., 1976; **Плаксин Р. Ю. Крах церковной контрреволюции.** 1917—1923 гг. М., 1968; **Чертков А. Крах.** М., 1968.

Тому й в ідеологів сучасного православ'я немає ніяких підстав абсолютизувати соціально значущі наслідки християнізації давньоруського суспільства, приписувати їм позачасовий і надкласовий характер. Вони явно грішать проти істини, коли кваліфікують прогресивність суспільно-політичних і соціально-культурних акцій церкви періоду феодалізму, що розвивався, як нібито притаманну всьому тисячоліттю руського православ'я й таку, котра зберігає своє значення аж до нашого часу.

Незважаючи на багатовікове засилля руського православ'я[6], релігійність не стала єдиною формою духовного життя слов'янських народів нашої країни і визначальною рисою їхнього характеру. Її стримували і певною мірою нейтралізували ідеї вільнолюбства й атеїзму, що мали глибоке коріння в реальних умовах народного життя.

У ході суспільного прогресу і під його безпосереднім впливом релігійно-церковні традиції, які склалися в процесі християнізації Стародавньої Русі, слабнули, втрачали свою привабливість для соціально прогресивних верств і груп населення. Навпаки, традиції антиклерикалізму, вільнолюбства й атеїзму посилювалися, розширювали соціальну базу, залучали на свій бік все нових і нових прихильників. Така полярність у розвитку зазначених тенденцій привела в остаточному підсумку до того, що з виходом на історичну арену робітничого класу й оволодінням ним революційною теорією сформувався пролетарський атеїзм, який відкрив перед трудящими нашої країни нові горизонти духовного життя.

У ході соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні склалися об'єктивні передумови для того, щоб релігійність дедалі більше й більше редукувалась, тоді як атеїзм швидко набував масового характеру, став нині надбанням величезної більшості громадян Радянського Союзу.

Ленінград.

[6] Тут, як і в усьому попередньому тексті, мається на увазі руське православ'я дореволюційної пори. Про сучасне руське православ'я див.: **Крывелев И. А. Русская православная церковь в первой четверти XX века.** М., 1982; **Гордиенко М. С. Эволюция русского православия** (20—80-е годы XX столетия). М., 1984.

Громадські корпункти повідомляють

ВИСОКЕ ЗВАННЯ

Щомісяця на Черкащині проводиться єдиний день політичної інформації. Один з таких днів був присвячений питанням атеїстичного виховання.

Цікаво пройшла зустріч робітників механічного цеху № 1 черкаського машинобудівного заводу імені Г. І. Петровського з директором підприємства В. М. Кущенком.

У своїй бесіді Володимир Миколайович згадував ім'я кавалера ордена Трудового Червоного Прапора формувальника І. П. Тищенка. На підприємстві його знають усі. Майже двадцять років віддав рідному заводові Іван Пантелеймонович. І ніколи не було такого, щоб ветеран не виконав взятого соціалістичного зобов'язання. Десятки його колишніх учнів працюють у цеху, жоден не підводить свого наставника. І. П. Тищенко — кандидат у члени бюро обкому партії, член партійного комітету заводу. Багато людей вдячні йому за науку, пораду, підтримку.

— Інакше і не можуть працювати люди, які носять високе звання ударників комуністичної праці,— підкреслив керівник підприємства.— Звідки ж черпає натхнення Іван Пантелеймонович, у чому його віра? Запитайте — і почуєте у відповідь, що в його сім'ї з діда-прадіда вірили у світлий геній людини, в її розум і творчі можливості.

Далі В. М. Кущенко торкнувся проблем формування стійких атеїстичних переконань у трудівників заводу, розповів про становище релігії в сучасному світі, про ставлення КПРС і Радянської держави до релігії, церкви і віруючих.

Всього в атеїстичних бесідах взяло участь більш як шість тисяч керівних працівників Черкащини. На єдиному політдні побувало майже 600 тисяч трудящих області.

Борис ПЕДЧЕНКО.

НЕСТАРІЮЧА СТАРОВИНА

Кажуть, один спостережливий полтавець, приїхавши до Ленінграда, від подиву розвів руками: «Ви тільки подумайте, як розумно сплановане місто, точнісінько, як наша Полтава!»

Чи було так, чи ні, але те, що Полтаву свого часу було реконструйовано на зразок тодішнього Петербурга, не викликає сумнівів.

1803 року було створено будівельну експедицію і губернську креслярню, яку очолив прибулий до Полтави архітектор М. Амбросимов. На честь сторіччя визначної перемоги над шведами було вирішено перебудувати Полтаву таким чином, щоб вона нагадувала «в зменшеному вигляді Петербург». За проектами знаменитих будівничих Захарова, Стасова, Тома-де-Томона й було здійснено цей задум.

Центром Полтави стала кругла площа на зразок Двірцевої в Петербурзі, від якої радіально розходились вісім вулиць. В кінці кожної з них планувалося побудувати величну споруду. До споруд, що вже існували, як, наприклад, Хрестовоздвиженський монастир та Успенський кафедральний собор, проклали вулиці.

До Успенського собору таку вулицю, очевидно, провести було нелегко внаслідок якихось перешкод, і її «пробивали», тому й нинішня Жовтнева вулиця Полтави мала колись назву Пробивної. В самому її кінці стояв Успенський собор. Він був першим у Полтаві кам'яним храмом (первісна назва — Успенська соборна церква). Звели цю споруду поряд з існуючою раніше дерев'яною. А поруч з нею збудували дзвіницю, що існує й понині — як пам'ятник архітектури XVIII століття. Збудовано дзвіницю в стилі барокко, але чітка композиція, шпиль, а не купол, який увінчує її, вхід у вигляді чотирьохколонного портика свідчать про значний вплив російського класицизму.

Крім самої цієї споруди історичну цінність має дзвін Кизи-Кермен. Цей дзвін — символ боротьби російського і українського народів проти іноземних поневолювачів. Під час Азовських походів (1695—1696) відзначились козаки Полтавського полку на чолі з полковником П. С. Герциком, які разом з російськими воїнами брали активну участь у штурмі турецької фортеці Кизи-Кермен. Важить дзвін дві тонни, вилитий він з трофейних турецьких гармат, захоплених при штурмі цієї фортеці. Виготовлений на кошти Герцика, цей унікальний експонат нині перебуває в Полтавському краєзнавчому музеї.

У колишньому приміщенні дзвіниці Успенського кафедрального собору нині розмістилася постійно діюча виставка з історії архітектури та будівництва Полтави.

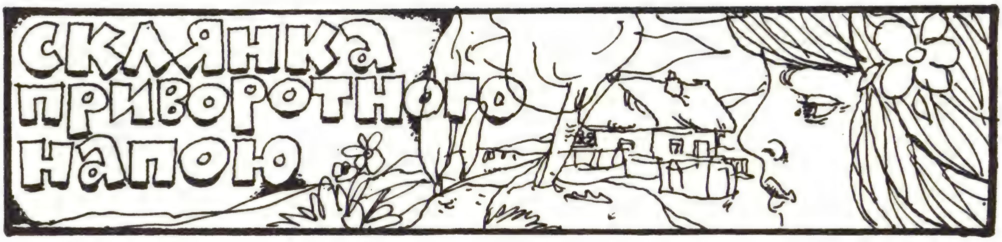
Фото автора.

Приміщення дзвіниці Успенського собору вирішено було використати під культурно-освітній заклад. 1978 року під склепінням дзвіниці відкрилась постійно діюча виставка з історії архітектури та будівництва Полтави. Тут розміщено близько двадцяти стендів, кілька макетів та схем, понад 200 фотографій.

Ось перед нами план перебудови Полтави в губернське місто, фотографії вулиць і площ реконструйованої Полтави. Вражають експонати, що розповідають про період Великої Вітчизняної війни. Ось фото, зроблене з літака: не місто — руїни. А поруч фотографії показують відбудову Полтави, її сьогодення й майбутнє. Окремі стенди демонструють історичні й художні пам'ятки Полтави та області.

Недавно тут відбулася фотовиставка, присвячена 40-річчю визволення Полтави від німецько-фашистських загарбників, 40-річчю битви за Дніпро та 40-річчю визволення України від фашистської навали. Працівникам музею допомагає експонатами Республіканське товариство охорони пам'яток історії та культури. Щороку виставку відвідують 40—45 тисяч гостей.

Сергій ХРІН,

Микола ШПАКОВАТИЙ

Спокійно, розважливо несе води свої до Дністра невеличка подільська річка Лядова. Влітку, в наполовину висохлому річищі, води залишається підліткові по коліна, а напровесні, вряди-годи й восени, вона набирає силу і, долаючи перепони, підмиваючи береги, виривається на розлогі прибережні луки. Але то ненадовго — мине тиждень-другий, і вода вгамовується, спадає і повертається у своє звичне, відведене їй природою русло.

По обох боках річки — білі подільські села. Забудовувалися вони так, що відстань поміж них була якихось два-три кілометри. Буває, в одному завалує передоднем заспаний Сірко, вторить йому побратимець у другому, й підхоплюють те валування уже в третьому... І по всьому ланцюжку сіл на Лядовій стоїть собачий лемент.

Село Антонівка було останнім униз по течії в довгій низці з кількох десятків сіл, за ним, до Дністра, береги почали проростати кам'янистими горбами, між них земля замочарилася, і будувати там, звісно, ніхто не хотів. Село, як і сотні інших на Поділлі, відоме, щоправда, тим, що його бідаки першими в губернії пустили в дев'ятсот п'ятому червоного півня місцевому кровопивцю, а в дев'ятсот сімнадцятому організували найпершу комуну. Перед усіх створили в поміщицькому палаці й притулок для дітей червоноармійців, які не пошкодували життя за народну революцію. Невдовзі він став найкращим дитбудинком на всьому Поділлі. А ще в Антонівці стара, їй уже років з чотириста, церковка. Звели її на вищому, сухішому березі й обнесли кам'яним муром, вище людського зросту. Вона — єдина на всю околицю. І понині можна спостерігати, як на спаса чи на великдень тягнуться бабусі з поблизьких сіл, з вузликами на палці через плече (інколи й чоботи на ній гойдаються) до храму господнього, аби потішити свою старість. І що спричиняє роздуми: серед паломників чоловіків майже немає. Можна півдня виглядати, щоб побачити якогось дідугана в гурті стареньких. А запримітиш його здалеку, бо плентається завше позаду й неодмінно в темному картузі, а жінки всі без винятку голови пов'язують світлими, переважно білими хустками.

Втім, час перейти й до нашої історії. В будь-яке свято, за будь-якої погоди першою до церкви приходить баба Катерина, по-вуличному — Монашка. Вона вже давно розміняла сьомий десяток, однак досі по-молодечому рухлива й зграбна. Баба Катерина — одна з найактивніших парафіянок та ще й допомагає церковному старості, глухуватому Арсенові Худику, утримувати й церквицю, й житло батюшки в чистоті й порядку.

У богомільної баби Катерини підростає онука Галинка. Не зумівши доньку свою Марію привчити поклонятися спасителеві, бабуся все своє старання перенесла на онуку. Може, свого часу доньку й навернула б до лона церкви, якби на заваді не став зять. Упертий відшукався чоловік. Зумів-таки перетягти дружину на свій бік. Сам був відвертим і переконаним безбожником, хоча й безпартійний, з перших артільників-незаможників. Боротьба за Маріїну душу

була недовгою. За два-три тижні, як молоді побралися, донька навідріз відмовилася йти з матір'ю у церкву, хоча та й просила, й прокляттям материнським погрожувала. Розізлилася тоді теща на зятя не на жарт. Цілих шість років і слова до нього не мовила. Тільки як прийшов уже у військовому прощатися, сказала: «Йди з богом». А за кілька місяців, як принесли сповіщення про загибель, довго й щиро плакала і не раз по війні згадувала добрим словом неговіркого і хазяйновитого зятя. Доньці, на довгі роки пригніченій горем, спробувала було порадити: «А ти помолися, помолися, легше буде». Однак Марія так промовисто глянула на неї, що одразу зникло в старої будь-яке бажання навернути кровинку свою до віри.

Онуці баба Катерина торочила про бога та його небесні й земні діяння лише тоді, коли доньки не було вдома. Маленькою Галинка з цікавістю слухала ті оповіді, навіть зрідка перепитувала натхненну бабцю. Апостола ж Петра шестирічна дівчинка так була полюбила, що спіймала матір якогось дня за спідницю й, кидаючи на груденята хрести, почала їй переказувати, який то був дивний і боговірний чоловік. Марія, не дослухавши белькотіння малої, ухопила сапу й пішла в город, де стара полола кукурудзу.

Про що дорослі там говорили, Галинка не чула, але бачила, що дуже сердитою була баба Катерина надвечір'ям, навіть за стіл сідати відмовилася. Після цього випадку бабця стала обережнішою. Пізніше ж, коли Галина вже вчилася у середніх класах, бабця ніби остаточно полишила спроби привчити її до молитов. Бо коли, вибравши зручну часинку, почала знову онуці казати, що воно є бог, а що людина грішна, Галинка у відповідь наговорила їй сім мішків такого, що бідна старенька ніколи й від зятя покійного не чула.

Здавалося б, що й розповідь вичерпано, однак історія навернення сільської дівчини до релігії на цьому, на жаль, не закінчується. Можливо, на цьому можна б і поставити крапку, якби Галина після випускного вечора не пішла до клубу на танці й не зустрілася там з Василем Півторaком, який щойно прибув додому після служби в армії й до клубу завітав ще у зграбній формі зі старшинськими погонами.

Коли запросив Василь уперше на вальс, вона ще не думала, що то вже любов підступає до неї.

— Невже ти — це те галченя з бантами-метеликами в кісках, з очима-озерами волошковими, в яких ще в школі втопився? Не віриться, що лише якихось три роки збігло.

— А ви зовсім не змінилися, от хіба що посуворішали з виду й вуса завели... Смішні ви такі з вусами, Василю.

— У нас у полку половина офіцерів і сам командир з вусами, а солдатам дозволяли тільки на третьому році служби...

Їй було хороше, що його міцна рука лежить у неї на плечі. Від руки йшло густе тепло, воно огортало її, добиралося до найвіддаленіших закапелків душі й тіла, аж млість брала. У свої неповні вісімнадцять літ ніколи не відчувала дівчина нічого схожого. Звичайно, вона вже не раз танцювала з хлопцями, навіть кілька разів цілувалася з однокласником Миколою Дідичем, який ще з дев'ятого класу не давав їй проходу зі своїм залицянням. І сьогодні он прийшов за нею з випускного вечора в клуб, підпер плечима стіну й очей з неї не зводить. Це дратувало.

«Що він забрав собі в голову? Гадає, що, поцілувавши, вже має на мене якесь право! — злилася дівчина. — І в такий день немає од нього спасу, зорить і зорить, а сам — недомірок, зростом хлопчисько». Коли стоїть поруч, тягнеться й тягнеться потайки вгору, щоб бути з нею врівень. Нехай лишень спробує і сьогодні запросити її до танцю, вона вже не поскупиться на слова, викаже геть усе, що думає про нього.

Однак Микола так і не наважився за весь вечір навіть підійти, а все стовбичив самотньо в кутку, прикипівши до неї поглядом. Зате Василь крутився біля неї, жодним танцем нікому не поступився. Коли запропонував накивати п'ятами з клубу, вона тільки коротко кивнула на знак згоди.

Додому прийшла пізно. Збуджена, втомлена, але щаслива. І сон бачила теж радісний і щасливий:

ідуть вони з Василем, за руки взявшись, заквітчаним любистком і барвінком містком через річку, а перед ними вистелює дорогу візерунковими килимками Микола Дідич...

Так усе літо, забувши обіцянку шкільним подругам їхати разом, спробувати вступити у педагогічний, бігала дівчина смерком під верби й була щаслива.

Хлопець на перших порах влаштувався працювати водієм у колгосп, а невдовзі, не пояснивши їй чому, перейшов шоферувати у районний будинок побуту. Чуло серце Галини, що поїздки його щоденні за п'ятнадцять кілометрів із села в район на роботу до добра не доведуть. На таке воно й вийшло. Знайшов Василь собі в районі кімнатку в хатині якоїсь бабусі й тепер приїздив до Антонівки через день, а то й по кілька днів його не було.

Галина ж пішла працювати на ферму до матері. Доїти вміла змалку, тож їй одразу й довірили групу корів. Там, на фермі, десь на третьому тижні їй і стало зле. Ледве свідомість не втратила. Хотіла поскаржитися матері, голос якої лунав десь у другому кінці корівника, проте схаменулася: що то за прикмета, коли нудить,— кожна жінка здогадається. Виглядала смерком Василя з якимсь щемом у серці: сказати чи змовчати. Але він не прийшов. Не було його й наступного вечора.

З'явився на побачення аж через три дні, в суботу, веселий і начебто напідпитку. За ті кілька годин, що побули разом, і не зауважив, що дівчина якась не така, як завше,— ніби дратівливіша, неприступніша. А прощаючись, хлопець сказав Галині: мовляв, не з руки мені, дівчино, їздити оце щодня в село, ти вже не осуди, але... не знаю, коли й зможу навідатися.

— Що, іншу завів?

— Ще не завів, але можу й завести,— криво всміхнувся,— це діло нескладне.

На тому й розійшлися.

Відтепер Василь приїздив у село лише на неділю, а то й зовсім його не було по два тижні. І чим менше бачила його Галина, тим більше її охоплювала туга за ним і розпач. Збираючись у неділю під верби, запевняла себе: ось сьогодні неодмінно скажу, що чекаю дитину. Проте, зустрівшись з Василем, дівчина ніяк не могла наважитись на серйозну розмову. Дивилася в його насмішкуваті, начебто збайдужілі очі, й незрозумілий страх паралізував її волю: а раптом розсміється їй у вічі, розведе руками — при чім тут, мовляв, я, знала на що йшла, дівчино. Ті сумніви точили душу Галині, забирали останні сили. Вже й на фермі важко було їй поратися. А звіритись матері боязно було, хоча знала дівчина, що рано чи пізно без цього не обійтися. Звідкілясь з глибини свідомості зринула думка: порадитися зі старшими, досвідченішими дівчатами, може щось путнє й порадять...

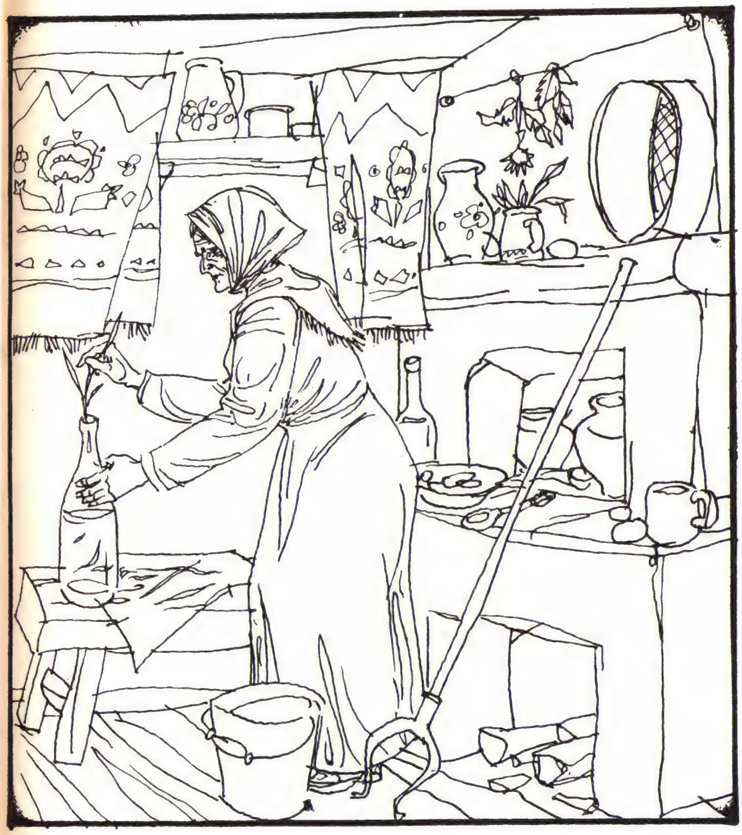
Надвечір'ям, повернувшися з ферми, коли все тіло ломило від утоми, Галина лягала в своїй кімнаті на диван і дослуховувалася до себе. Потім, відпочивши, ставала боком, довго розглядала себе в дзеркалі і зі страхом відзначала, що талія її потроху грубшає.

За тим заняттям і застала її якось бабця. Миттю збагнула все старенька. Розпитала, пожаліла її по-жіночому й заприсягнулася, що матері покищо анітелень. Погодилася, що треба діждатися слушної миті.

Але недарма кажуть, що біда сама не ходить, а ще й діточок за собою водить. Зустріла наступного вечора по дорозі з роботи дівчина Миколу Дідича, який залишився в колгоспі й працював у рільничій бригаді. Запримітивши Миколу ще здалеку, спочатку хотіла звернути в провулок, але осміхнулася сама до себе: чого це буду ще завулками ходити, кавалера свого злякалася, чи що? Якби знала дівчина, на що воно повернеться, то десятою дорогою обійшла б свого недавнього однокласника.

Микола за цих кілька місяців споважнів, постатечнішав і з Галиною розмовляв стримано й ніби неохоче. А може, за ці місяці хлопець ще не розгубив своїх почуттів і соромився замащеного комбінезона, чорних, з поламаними нігтями, рук?

Обмінялися вони кількома незначущими фразами: хто з однокласників куди вступив, хто повернувся додому, хто з дівчат встиг вже

Мал. Георгія **Ф і л а т о в а** та Ростислава **Б е з п'я т о в а.**

спала, чи й ні, а прокинулася вся в сльозах і передчутті якогось лиха. Пошкодувала, що мати поїхала на два тижні в Київ на ВДНГ, а то зараз-таки, незагайно, усе їй розповіла б, може й попустив би страх і біль.

Натомість рипнули сінешні двері, і в кімнату ввійшла баба Катерина. Сіла поруч онуки на краєчок дивана і почала важко, по-старечому, зітхати.

— Позавтра богородиці,— видушила нарешті з себе,— підемо, доню, до церкви.

Дівчина ніби й не чула слів старенької, сиділа в тій же позі — зігнувшись і прикриваючи краєм ковдри поперек, який шпигало ніби звідусіль.

Мовчання онуки бабця сприйняла як заохочення до розмови й защебетала натхненно про святу діву Марію.

— Богородиця, доню, заступниця наша, сім'ю, жінку й матір тільки й може від усіх нещасть оборонити. Вона ж бо, сердечна, до народження спасителя стільки горя на землі набралася. Але все знесла. Тому й ми мусимо терпіти. Терпіти й молитися, молитися і терпіти...

— Облиште мене з вашими дівами в спокої,— тільки й спромоглася відказати бабці дівчина.

Проте не так просто було позбутися баби Катерини, яка щиро вірила в ті молитви і, відчувши вагання онуки, вирішила, що нарешті настав час навернути цю заблудлу вівцю до лона господнього. Почала здалеку, з часів Авраамових. Біблію знала старенька добряче. Образи біблейські так і сипалися на голову дівчині, й усі ті святі, апостоли й праведники, себе не шкодуючи, добро творили, були куди благородніші й добріші від простих смертних.

і заміж вискочити, а котрі тільки збираються... При останніх словах Микола нарешті відірвав погляд від лопухів на узбіччі і звів його на дівчину. Під тим поглядом Галина відчула, як обличчя її починає пашіти. По якійсь хвилі хлопець мовив стишеним голосом:

— Не йди за Василя, щастя за ним не матимеш... Джигун він, спідниці жодної не омине...

Спершу хотіла дівчина розсміятися йому в лице й піти далі своєю дорогою, слова не мовивши, однак, уже ступивши крок-другий, обернулася.

— Чи не забагато на себе береш, Дідичу? Заздриш Василеві, що дівчата його вирізняють поміж усіх вас.

— Нема чому заздрити. Проп'є, прогуляє з тією буфетницею усю свою статуру, а ти присохла до нього, як до чогось порядного,— ніби аж із злістю кинув їй Микола.

— З якою буфетницею?..

Не пам'ятає, як і додому дісталася. Відчувала, що так воно і є, Микола не посмів би сказати їй неправду. Впала на ліжко і незчулася, як провалилася кудись у темряву. Чи

А понад усіх возвеличувалася своєю лагідністю, терплячістю і порядністю заступниця матерів — богородиця.

Напевне, дивлячись на сумну, задумливу онуку, бачила вже бабця нелегку, десятиліттями очікувану, перемогу. Тим вразливішими для неї були спокійні, розважливі слова дівчини:

— Бабцю, облиште це. Бо зачинюся і до себе в кімнату більше не пущу.

Якби онука викрикнула ті слова в розпачі, можна було б старенькій і справді святкувати вікторію, але стриманий розсудливий тон, яким говорила Галина, вибив бабу Катерину з колії.

— Що ж, доню,— мовила вона,— неволити не буду, кожна людина сама вибирає собі шлях у житті, правда, коли треба вже лягати в могилу, частенько потім рве на собі волосся: не так, не так вік прожито, як належало б, святого нічого за душею не було, цебто, Галю, не було бога.

Онука ніяк не прореагувала на ті слова. Сиділа мовчки, в тій же позі, думаючи якусь свою думу.

По якійсь паузі бабця додала:

— Ти не спіши, доню, подумай, зваж усе.

Наступного дня, щойно Галина прийшла з ферми, баба Катерина почала опікуватися нею. Усадовила за стіл, заставлений мисками з їжею. Після вечері нагріла в чавунах дощової води й допомогла онуці викупатися у відварі з рути-м'яти. Затим розчесала їй коси.

Галині після купелі стало краще: зникли кудись болі й непевність, лише осміхалася подумки на ті запобігання бабусі. Але й словом не натякнула старенька на вчорашню розмову.

На завтра баба Катерина ще потемки подалася до церкви, а Галина пішла на ферму до своїх чорнорябих, дивуючись стриманості бабусі. А увечері старенька знову зустрічала онуку на порозі, як дорогу гостю. Розповіла, скільки люду прийшло в храм божий, яку проповідь читав батюшка, а насамкінець, ніби між іншим, сповістила, що зустріла Василя Півторака і від її, Галининого, імені запросила прийти сьогодні в гості.

Дівчина відразу обімліла:

— І він прийде?

— А куди ж дінеться, звісно, прийде,— сказала баба Катерина. — Бо я його прилякала, що в міліцію піду: хай жениться. — І, пильно дивлячись у очі онуці, запитала: — Скажи мені, доню, тільки чесно, як жінка жінці, лежить у тебе душа до Василя, хочеш, щоб він тебе сватав?

— Лежить,— знітившись і втупивши очі в долівку, відказала Галина.

— Тоді слухай мене і не перебивай,— враз перейшла на шепіт стара. — Як прийде Василь, добряче його почастуй, я уже все наготувала, і первак первосортний зі слав-зіллям змішала.

— Що то за зілля таке, бабцю? — здивовано округлила очі дівчина.

— Приворотне. Ти не бійся, налий повно, нехай до печінок пробере шалапута.

— Не вірю я, бабусю, в чари приворотні.

— А я й не кажу, щоб ти вірила. Нехай він вип'є — і все.

— Може, не треба, бабусю?

— Не вередуй, доню.

— Добре, спробуємо, чого на світі не буває,— осміхнулася дівчина й пішла в свою кімнату перевдягнутися.

Василь Півторак і справді не забарився. Ще не встигла дівчина причепуритися після роботи, як він уже, двічі коротко стукнувши у вхідні двері, зайшов до світлиці.

— А де тут хазяї-господині, що гостя не зустрічають,— одразу загомонів, походжаючи по світлиці й впівока вивчаючи фотографії на стінах. Галину стрів підкреслено привітно й радісно, незважаючи на присутність старенької, поцілував.

Баба Катерина, застеливши стіл візерунчастою скатертиною, щедро накрила його для гостя й заспішила з хати.

— Піду твар освяченим хлібцем погодую... — Вона вийняла з кошика в кутку добру чверть короваю.

— А навіщо корів і свиней освяченим хлібом пригощати, ми б і самі його спожили,— здивувався гість.

— Ти й так нівроку, а свині від хліба висвяченого м'яса і сала швид-

ше нагуляють, корівка молока більше даватиме,— проспівала бабця і по-змовницькому зирнувши на онуку, подалася з хати...

...На Галинине щастя, їх сусіда працював шофером у колгоспі й саме приїхав додому машиною. За якихось чверть години домчав він непритомного Василя у районну лікарню.

— Сильне отруєння, хлопець у дуже важкому стані,— вийшов до Галини у вестибюль молодий лікар. — Чим то він себе труїв?

— Не знаю,— відповіла дівчина.

Баба Катерина чекала на онуку біля воріт.

— Слабкий він якийсь у тебе шлунком. Знала б, що таке немічне, то й не збивала б роси світанками, слав-зілля шукаючи...

— Що то ви, бабцю, наколотили? — не заходячи навіть у хату, спитала Галина.

— Для тебе ж старалася, доню. Одна ти в мене радість і опора в житті. А скільки вже його лишилося, того життя,— скрушно покивала у темряві головою. — Щастя для тебе хочу.

— Досить,— перебила стару тремтливим голосом Галина і швидко пішла до хати, змахуючи на ходу з очей сльозини.

— Але не помер, не приведи господи? — догнала її на ганку стара.

— Не знаю,— якимось зболеним голосом спромоглася на відповідь дівчина...

Василь Півторак не помер. Виходили його лікарі. Галина щовечір після роботи їздила у райцентр, однак зайти до хлопця так і не наважилася. Запитувала сестру — як він, і назад додому.

Василь же, одужавши, розрахувався у райпобуткомбінаті й поїхав кудись на Урал. Написав звідтіля, що і там влаштувався шоферувати. У село навідався лише через п'ять років. Приїхав на «Ладі» з дружиною і маленькою донькою. А в Галини підростає хлопчик. Вона так і працює на фермі. Василька здає у дитсадок, бо баба Катерина невдовзі після історії зі слав-зіллям почала чахнути на очах і того ж року її поховали.

АНКЕТА-85

Я читаю і передплачую журнал з 1964 року. Докладно знайомлюся з кожним номером і відбираю матеріали, які можу використати в своїй роботі.

Назвати кращі матеріали за 24 роки дуже важко. Хочу відзначити, що багато корисного й цікавого знайшла для себе в статтях О. Онищенка, В. Зоца, П. Яроцького, В. Танчера, Б. Лобовика. Уважно стежу за матеріалами з нової обрядовості, з досвіду атеїстичної роботи. З великим задоволенням ознайомилася із статтями С. Кисельова про Тараса Шевченка і Степана Руданського. Прочитавши про С. Руданського, про його недовге, нелегке, але кипуче життя, перейнялася шаною і любов'ю до цього поета, ознайомилася з його творами і навіть вивчила напам'ять вірш «Баба в церкві» та декотрі інші. Сильне враження справила на мене документальна повість Д. Корецького «Лжететяна».

Мені як методистові хотілося б бачити в журналі більше методичних матеріалів з досвіду атеїстичної роботи, де не перелічується, що проведено, а розповідається, як проведено.

Не зовсім задовольняє мене оформлення журналу. Вважаю, що ілюстрування матеріалів має бути максимально наближеним до світоглядних питань, щоб й ілюстрації можна було використовувати в практичній роботі.

Мою статтю вперше було опубліковано в журналі в 1970 році. Нині маю намір запропонувати редакції статтю про атеїстичне виховання молоді.

«Людина і світ» дуже допомагає мені в пропаганді наукового атеїзму. Майже в кожному номері знаходжу щось корисне й цікаве для себе і своїх слухачів. Часто роблю огляди журналу «Людина і світ», торік наш Будинок атеїзму провів усний випуск журналу, а на цей рік запланували конференцію, присвячену його 25-річчю.

Кілька слів про себе. Займаюся пропагандою атеїзму з 1964 року, а з 1976-го очолюю обласний Будинок атеїзму. Люблю цю роботу, і хочеться, щоб вона давала ще відчутніший результат.

Хочу побажати журналові великих творчих успіхів, цікавих публікацій.

Ірина ГЛАДИШ,
директор одеського
Будинку атеїзму.

Релігія
і політика

МАЯЧНІ ДОМАГАННЯ СЛІПЦІВ

Дмитро КОРЕЦЬКИЙ,
Іван МИГОВИЧ,
кандидат філософських наук

Провокаційно-криклива кампанія навколо «Києво-Галицького патріархату» і водночас ефемерні плани щодо «українського екуменізму» з'явились разом з появою колабораціоніста Й. Сліпого на початку 60-х років у Римі. В жовтні 1963 року верховоди оунівських організацій та уніатські клерикали, які зібрались на нараду в Римі, виробили принципи пропагандистської кампанії по активізації залишків греко-католицької церкви за рубежем. За задумом Сліпого і його найближчих радників з кола послідовників профашистської групи Я. Стецька, антирадянській діяльності могла сприяти кампанія підготовки Київсько-Галицького патріархату. Певна річ, особисто Сліпий претендував на роль патріарха, а зустріч, яку йому влаштували, коли він прибув до Рима, запаморочила голову цьому авантюристові. В роки понтифікату Павла VI Сліпого возвели в сан верховного архієпископа українських католиків, що підштовхнуло його до активніших дій.

Якими ж були конкретні задуми Сліпого? Підігріванню релігійно-націоналістичних почуттів зарубіжних українців мало послужити спорудження на одній з околиць Рима кафедрального собору уніатської церкви — мініатюрної копії київського Софійського собору. В дні відкриття лже-Софії Сліпий і його оточення підготували «Статут патріархального влаштування» уніатської церкви і вручили його папі Павлу VI для затвердження. Ще в одному сумної пам'яті посланні кардинала Йосифа підкреслювалося, що організаційними заходами підготовки до проголошення патріархату має стати створення у «вічному місті осередку для збирання і діяльності сил в розсіянні сущих» («Визвольний шлях», 1983, № 5, с. 533). Намічалось відкрити в Римі український католицький університет, уніатську семінарію, оновити греко-католицький орден студитів, реставрувати і відкрити стародавню церкву Сергія і Вакха, яку курія передала уніатам.

Найзапопадливішими діячами у провокації, що готувалась, виступали члени бандерівського угруповання ОУН, очолювані такою одіозною фігурою, як Ярослав Стецько. Саме ця найбільш екстремістська частина українських буржуазних націоналістів внесла навіть питання про «Київсько-Галицький патріархат» до своєї «програми», що була прийнята восени 1981 року на VI зборі ОУН. В цьому перейнятому зоологічною ненавистю до комунізму «тексті» прямо сказано:

«Сучасний бій, що його підняв патріарх Української помісної церкви Йосиф І (бандерівці самочинно проголосили в 1975 році «Київсько-Галицький патріархат» всупереч Ватіканові.— **Авт.**) *— є всеукраїнським боєм, що поборює насильство і безправ'я Загорська говорити від імені християнської України і православних церков Сходу взагалі» (Повідомлення про VI Великий Збір ОУН, 1981, с. 20).*

Павло VI не лише не затвердив «статуту патріархального влаштування», але через кардинала Тіссе-

Закінчення. Початок у № 3 за 1985 рік.

рана дав зрозуміти «патріархальникам», що вони зайшли надто далеко. «Відсутня історична база до надання спеціальних титулів дієцезіям Києва і Галича»,— писав префект конгрегації східних церков у листі, де мотивував безпідставність уніатських претензій.

Відразу ж оунівська мафія, що грала на струнах «патріархату», кинулась у контрнаступ. «Ватікан зрадив українських католиків», «Князь церкви Тіссеран — жертва мракобісся» — такі й схожі назви з'явилися в газетках «Свобода», «Америка» та інших буржуазних засобах інформації, що виходять українською мовою у США і Канаді.

До останніх днів свого життя пристаркуватий реакціонер і політиканствуючий авантюрист у кардинальській мантії не припиняв патріархального марення. Бандерівська мафія розгорнула справжній терор проти тих сановників УКЦ, які виконували настанови Ватікану щодо «патріархальних планів». Так, бандерівські екстремісти переслідували філадельфійського митрополита Амврозія Сенишина, єпископа Василя Лостена, нинішнього секретаря конгрегації східних церков Мирослава Марусина. Справжню війну вони оголосили єпископу уніатської церкви в Англії Августину Горняку, який насмілився не визнавати самочинно створений патріархат.

У Великобританії прихильники «патріархальної акції» створили «Українське патріархальне світове об'єднання» (УПСО), що взяло на себе організацію всіляких хуліганських акцій «протесту», скандалів, дебошів. У ході «боротьби», яка відзначалася профашистськими вихватками з биттям вікон, розгромом окремих церков, при потуранні поліції виник ще один «орган» — «Центральний патріархальний комітет УКЦ», що став тісно співробітничати з реакційною групкою — «Союзом українців Британії» (СУБ), де зібралися здебільшого недобитки з розгромленої під Бродами дивізії СС «Галіцієн».

На синоді УКЦ наприкінці березня 1980 року, що відбувся за участю папи Іоанна Павла II, римська курія знову відмовилась визнати патріархат і навіть не санкціонувала рішення восьми попередніх синодів уніатської церкви. Коад'ютором — наступником Сліпого було призначено митрополита філадельфійської єпархії УКЦ Мирослава Любачівського, колишнього капелана, нунція в США.

В той же час Ватікан всіляко підтримував різні уніатсько-оунівські акції, що мали провокаційний, антирадянський характер. Ні папа, ні його головний дипломат кардинал Казароллі не зупинили уніатських ієрархів, коли вони на синоді 1980 року прийняли послання, що мало відверто наклепницький характер,— «На захист прав віруючих і церкви на Україні». Не сказали й слова заперечення у Ватікані і щодо послань синоду УКЦ 1983 року, коли його учасники знову заграли в свою антирадянську дудку. Антирадянщики з УКЦ звернулись навіть до Всесвітньої ради церков (ВРЦ) зі скаргою на те, що нібито в СРСР «переслідують їх святу церкву».

Коли ж голова ВРЦ відповів, що в Радянському Союзі уніатської церкви йому не вдалося знайти і що вона ще в 1946 році оголосила про свій саморозпуск, це викликало справжню зоологічну лють уніатсько-оунівських ультра. Вони почали звинувачувати Всесвітню раду церков у тому, що вона, мовляв, як і ООН, ЮНЕСКО та інші міжнародні організації... «продалася Москві».

Великі надії покладали прихильники «патріархату» й «українського екуменізму» на К. Войтилу, який 1978 року посів папський престол. Але скоро відкрилося, що не все в планах «патріархальників» і «екуменістів» відповідало «новій східній політиці» К. Войтили.

В перші роки свого понтифікату папа кілька разів прийняв Сліпого, дав аудієнцію уніатському митрополиту з Канади Максиму Германюку, архієпископу з Аргентіни Андрію Сапеляку, розпорядився розширити передачі «української редакції» радіомовлення Ватікану, керованої богословами з ордену василіан і колишніми активними учасниками банд ОУН.

З осені 1980 року в передачах «української редакції» з'явився но-

вий цикл «Сповідники віри нашої сучасності». В ньому робляться спроби обілити і реабілітувати уніатських ієрархів, які активно співробітничали в роки другої світової війни з гітлерівцями, брали безпосередню участь у формуванні і каральних діях створених фашистами воєнних формувань — батальйонів «Нахтігаль», «Роланд», дивізії СС «Галіцієн». В багатьох передачах возноситься діяльність фашистських колабораціоністів Йосифа Сліпого, єпископів Григорія Хомишина, Йосафата Коциловського, Миколая Чарнецького, Івана Лятишевського, Микити Будки.

Однак незважаючи на зовнішні ознаки поваги, які виявляє папа до потреб уніатської церкви, ні він, ані впливові члени римської курії не змінили свого негативного ставлення до «ідеї» створення «патріархату». Екстремісти у зв'язку з цим (йдеться про прихильників міні-фюрера Я. Стецька) звинуватили римського понтифіка в сліпому наслідуванні «лінії кардинала Казароллі». «Папа римський,— писала бандерівська газетка «Шлях перемоги»,— перший з досі усіх папів за час перебування Блаженнішого Патріярха у Римі, ніколи не відвідав Патріярха, навіть у часі його недуги».

Але дивна річ,— і сам папа, і чиновники курії досить терпляче ставились до безрозсудливих дій Сліпого і його надто екстремістськи настроєного оточення з числа колишніх бандерівських бандитів. Інша рептилька вмістила «привіт» Іоанна Павла II синоду УКЦ, де вказується головне завдання уніатській ієрархії: «з наполегливістю трудитися над великою справою єдності» («Визвольний шлях», 1983, № 5, с. 529).

Про яку єдність може йти річ? На «IV Світовому конгресі вільних українців» (СКВУ) в листопаді — грудні 1983 року група клерикалів з УКЦ провела свій «патріархальний симпозіум». Його метою було обговорити конфлікт між уніатськими і православними учасниками збіговиська. «Патріархальники» скористалися тим, що більшість учасників IV СКВУ були уніатами і спробували нав'язати своє розуміння принципів «українського екуменізму». В такій обстановці верхівка православної церкви змушена була погодитися на «співробітництво» з уніатами в підготовці до святкування 1000-ліття введення християнства на Русі. До об'єднаного ювілейного комітету увійшли представники як уніатів, так і православних. Але практично це рішення залишилося на папері. Протиріччя, суперництво, взаємні звинувачення були сильнішими, ніж заклики до об'єднання.

Розрахунки уніатсько-націоналістичних політиканів на сприяння римської курії і особисто папи Іоанна Павла II в проведенні «перед'ювілейної кампанії» також виявилися надто перебільшеними. А ігнорування Ватиканом планів клерикальних «самостійників» викликало з їх боку не лише розчарування, але й новий потік хуліганських вихваток і лайки на адресу ватіканських ієрархів.

Один з активістів «патріархату» Р. Осінчук писав у газеті «Свобода» про римського папу: «Крім деяких ласкавих слів і деяких коротких поздоровлень українською мовою, ми не почули нічого конкретного в справі нашої церкви в світі» («Свобода», 1984, 11.1).

Інший націоналістичний автор — Євген Іванків у статті «Папа Іоанн Павло II і українська католицька церква», опублікованій в журналі «Наш голос», також пише не лише про байдужість Ватикану до «національного ювілею українців», а й взагалі про відсутність «повного розуміння суті християнського Сходу» («Наш голос», 1984, № 2).

Смерть Й. Сліпого викликала деяке пожвавлення «патріархальників». Верховоди уніатських товариств мирян, які обстоюють ідею-фікс про створення «Києво-Галицького та всієї Русі патріархату», опублікували «заяву». В ній нового главу уніатів митрополита Мирослава Любачівського названо «патріархом», йому обіцяно активну допомогу в зусиллях по активізації уніатства. Але вже перше послання Любачівського як наступника Й. Сліпого розчарувало клерикалів УКЦ. «Віруючі повинні лише молитися за «патріархат», — проголосив Любачівський, — не змішуючи суто церковних справ з політикою і міжгруповими чварами».

Відразу ж найзатятіші екстремісти

з числа націоналістичних клерикалів відгукнулися на це застереження брутальною лайкою. В тижневику «Українська думка», що видається бандерівським охвістям у Лондоні, було вміщено статтю «Продовження змагань за патріархат — чи цілковитий відступ?» Автор звинувачує Любачівського у «запереченні» вказівок і «розтраті» спадщини Й. Сліпого, «введенні повного пасивізму у церковні справи... недовір'я і хаосу в думки віруючих і духовенства».

Та, виявляється, йшлося не лише про М. Любачівського, який, до речі, сліпо виконує вимоги римської курії щодо УКЦ. Не всі з уніатського кліру (та й взагалі в середовищі еміграції) поділяли «патріархальні наміри», нестримне бажання Сліпого сісти на престол «патріарха». Нині уніатські клерикали прагнуть трохи загладити амбіційність цієї одіозної фігури, примирити з ним, хоча б після смерті кардинала, його противників. А цих останніх — уніатських владик, багатьох віруючих, що не підтримували авантюристичного політиканства Сліпого і відверто засуджували його альянс з бандерівцями, — було чимало.

Характерною є оцінка похорону Й. Сліпого, дана в одній із статей уніатської газети «Америка» (США). Іронічно і навіть із сарказмом цей похорон характеризується як політичний захід, де тон у промовах задали представники політичних організацій. Вони ж наголошували на «політичній значущості», а не духовній вартості діяльності Сліпого. А те, чого не договорила «Америка», вибовкав бандерівський «Шлях перемоги», який вступив у полеміку в обороні Сліпого. В ньому відверто визнається, що небіжчик-кардинал мав послідовних прихильників, власне, лише в бандерівському середовищі.

Однак бандерівські та уніатські верховоди не вгамовуються: «Є нагальна потреба об'єднати українські католицькі та православні церкви». До «екуменічних» вправ часто вдається сумнозвісний Я. Стецько. Але православне духовенство ставиться досить насторожено до закликів уніатських клерикалів. Особливо це знайшло вияв після подорожі папи Іоанна Павла II до Канади.

Відвідавши у вересні 1984 року в канадському місті Вінніпег уніатський собор Володимира і Ольги, папа звернувся до вірян та ієрархії із словом про «обов'язок українців-католиків допомагати навернути до Рима східних християн». Це викликало протести православних. А журнал «Український голос» вмістив статтю, в якій показав справжні наміри уніатів. «Рік-два тому, — мовиться в ній, — заклики уніатів до «екуменічної співпраці» у відзначенні 1000-річчя введення християнства на Русі сприймались православною церквою прихильно... Вже були ознаки того, що українці обидвох віросповідань хотіли забути свої порізнення, а де треба виступити разом... були навіть спільні молебні маніфестації». Однак у своїй промові у Вінніпегу папа, наголошує автор статті, «підтвердив побоювання православних українців і остаточно розвіяв їх ілюзії щодо намірів уніатів... Чи не були ми жертвою дипломатично-унійського підходу до всієї цієї ситуації, коли то нас втягли в «спільні» молебні, панахиди, чини освячень тощо?» («Український голос», 1984, 24 вересня).

Загострюються чвари між уніатами та автокефалістами, але це не заважає обом ворогуючим сторонам виступати з усілякими антирадянськими інсинуаціями.

Останні роки виявили і підтвердили беззастережну істину: домагання зарубіжних залишків УКЦ добитися «патріархату», здійснити ефемерний «український екуменізм» є реакційним політиканством. Підготовка до церковного ювілею 1000-ліття введення християнства на Русі лише ще більше оголила протиріччя і безпідставні амбіції як уніатської, так і зарубіжної православної церков.

РОК-Н-РОЛ НА СЛУЖБІ У ЦЕРКВИ

Олександр ЛЯМІН

У XX столітті церкві дедалі складніше підтримувати віру в потойбічний світ і райські кущі. Криза віри стає загальновизнаним фактом. На початку 70-х років молодь на Заході все менше відвідувала храми. Дві третини американських студентів зовсім відмовились від «організованої релігійності». «Бог помер!» — вигукнув, повторюючи Ф. Ніцше, американський соціолог Е. Фромм.

Західна церква, її служителі змушені були шукати способів виправити становище, посилити свій вплив на віруючих, особливо на молодь. Й ідея народилася. Стару Біблію було «вдягнено» в нову сучасну глянцеву «рок-н-рольну» обкладинку. «Бог з'явився» під акомпанемент молодіжних рок-ансамблів.

Західний шоу-бізнес швидко збагнув, як багато можна виграти, коли об'єднати свої зусилля з церковними ідеологами. У Нью-Йорку 1970 року шалено рекламується музика «Чари бога». Основою для її створення стала ораторія Й. С. Баха «Страсті за Матфеєм»,— так стверджували засоби масової інформації. Проте насправді вийшло звичайне розважальне комерційне ревю. На сцені юнаки і дівчата з довгим волоссям танцювали й співали навколо головного героя — Христа, хлопця-атлета у червоних трусиках і з рожевим серцем на лобі (знаком хіпі).

Такий підхід до «святої» теми зовсім не збентежив святих отців. Ефект усієї вистави був розрахований на те, що, потрапивши під чари музики, молоді глядачі поступово втягнуться у світ нових для себе образів, переймаючись релігійною ідеологією. Особливо показовою стала друга дія вистави, де Христос перетворився з молодого «супермена» на розважливого чоловіка й вів «задушевні» розмови з молодим глядачем про вірність і зрадництво, про силу терпіння і значення віри в бога. Особливий акцент постановники зробили на фіналі, коли під голосне виспівування «Хай живе бог» «апостоли» пронесли через зал тіло головного героя. Старі релігійні ідеї, що століттями формували у віруючих психологію раба, виховували соціальну пасивність, нав'язувалися молоді в «підновленому» вигляді.

Цей далекий від літургічних канонів твір було поставлено у гамбурзькій церкві св. Петра новорічної ночі 1971 року. Галасливі електронні ритми штампованого «року» зазвучали в храмі...

У сучасній західній музиці завдяки зусиллям церкви з'являється нова течія — «Ісус-рок», яку започаткувала пісня негритянської біт-групи «Едвін-Хокін-Сінгерс» — «О щасливий день». Підключили до цього діла і суперзірок — зокрема, ансамбль «Бітлз». Джордж Харрісон створює шлягер «Мій улюблений боже». А в 1971 році під час гастролей у США англійська група виступає з рок-оперою Е. Веббера і Т. Райса «Ісус Христос — супер-зірка». Під виглядом «історичної правди» проводились расистські ідеї, проповідувалось пасивне ставлення до життя.

На відміну від євангельського, Христос в опері зовсім не схожий на персонаж, який спроможний піти на жертву. Він не розуміє, в ім'я чого гине, і благає бога-отця: «Я мушу бачити, якщо помру, якою буде моя нагорода». Христос навіть засуджує всевишнього, звинувачує у жорстокості. Але потім несподівано прохає: «Бери мене, поки я не передумав». Так і залишається невідомою мета, в ім'я якої Ісус начебто пішов на смерть.

Та все ж церква гаряче підтримала цей рок-твір. Опера була поставлена в одній з головних церков Вашінгтона, в багатьох храмах Америки та Європи. Радіо Ватикану включило її до своїх передач. Газети, радіо, телебачення зробили рекламу новому жанру. Плакати, кольорові фото, глянцеві обкладинки дисків запитували меломанів: «Ти послухав «Супер-зірку»? «Святі» отці під час сповідей радили

своїм парафіянам неодмінно послухати оперу і придбати диски із записами твору. Маховик шоу-бізнесу, добряче розкручений церквою та бізнесменами, приносив обом сторонам щедрий прибуток. «Супер-зірка» стала одним з найприбутковіших спектаклів...

Церква завжди прагнула до моделювання певного типу сприйняття, розрахованого на якийсь середній рівень парафіян. У наш час їй активно почало допомагати «масове мистецтво» Заходу, яке грунтується на тому ж принципі. Жорстока необхідність примушує церкву бути не надто розбірливою щодо шляхів досягнення мети. В її практиці досить легко співіснують «суперавангардизм» комерційної музики з елементами музики елітарної, розрахованої на вузьке коло знавців. Щоб знайти довір'я і підтримку серед молодих меломанів, церква змушена не просто «запускати» на ринок релігійний твір під маскою рок-н-ролу, а й надати йому відтінку «бунту» проти загальноприйнятих канонів. Але це — «бунт на колінах», добре відрежисований ідеологами сучасного буржуазного суспільства.

Показовим у цьому плані став і інший твір — «Пінквіл», що з'явився майже одночасно з «Супер-зіркою» і був поставлений в одній із церков Західного Берліна. «Пінквіл» — кодова назва в'єтнамського селища, де 1968 року американські солдати вчинили звіряче вбивство ста місцевих жителів. Такий факт міг би наштовхнути композитора на створення публіцистичного твору з актуальним політичним звучанням. Проте «обурення» Г. Таборі — автора цього музичного ревю — знаходить вихід лише в християнському моралізуванні. «Повчальна» ідея автора виринає вже в пролозі: молодий американець, бавлячись, показує дітям різноманітні методи та прийоми вбивства. Захопившись, діти вершать над своїм «учителем» такий самий суд, як вчинено над євангельським Ісусом Христом. Зло народило зло. На думку автора, боротися проти насильства не можна, єдиний шлях до спасіння — всепрощення.

Досить символічним у цьому відношенні є і плакат-реклама спектаклю. На ньому Христос на хресті, а поруч — знаряддя для розп'яття. Внизу підпис: «Зроби це сам!»...

Проповідувану певними церковними колами пасивно-миролюбну позицію охоче сприйняла бунтівна частина молоді того часу — хіпі. Коли поліцейські йшли на їхні збіговиська зі зброєю, хіпі миролюбно дарували їм квіти й посміхалися. Церква швидко розібралася в нехитрій «філософії» цієї частини молоді. Одразу з'явився черговий бойовик — «Годспелл». В ньому Христос з'явився на сцені одягнутим у джинси з електрогітарою в руках, в оточенні музикантів рок-групи. В цій опері глядачам показують тих, хто, на думку авторів, може допомогти західній молоді краще зрозуміти навколишній світ, тобто — хіпі. Вони співають про любов до природи, людей, виступають у ролі проповідників щасливого життя: Христос, мовляв, не вмер на хресті, а повернувся до молоді у вигляді зірки популярної рок-групи...

Думка про те, що релігія на Заході потребує оновлення, пронизує також зміст «Меси», написаної диригентом і композитором Л. Бернстайном.

У нічних барах США під спів «рокенців» служителі культу здійснювали обряди хрещення, а поруч спритно роздягалися дівчата-танцюристки.

«Нові християни» скандували на вулицях: «Геть хепі енд, нехай буде хіпі енд!», заявляли, що якби сьогодні з'явився Ісус, він став би хіпі і палив сигарети. В різних місцях відбувалися молодіжні збіговиська. Вони завершувалися співом арій з рок-творів, колективним екстазом і наркотичними оргіями...

Деяким служителям церкви ці «заходи» не сподобалися. В Чікаго священик Джессе Джексон почав кампанію, прагнучи переконати фірми грамзапису не записувати, а радіостанції — не транслювати пісні про Ісуса — «хіпового» хлопця. Але всі спроби Джексона та його послідовників є малоефективними, бо рок-індустрія дає великі гроші, а проти них у США всі аргументи безсилі. Гроші диктують смаки, культи, ідеї, захоплення...

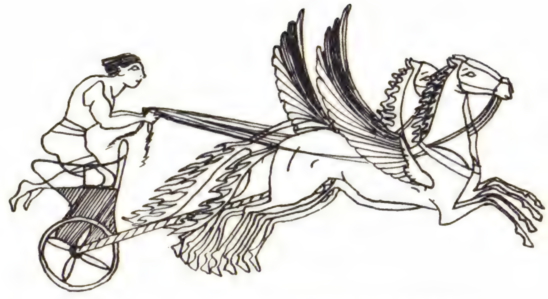
Серед релігійних рок-творів останнього десятиріччя не можна обійти увагою і рок-оперу «Томмі», яка була екранізована в Англії режисером Кеном Росселом. У фільмі в образі хлопчика Томмі автори намагались показати страждання молодого Христа, звичайно, сучасного, який, наприклад, майстерно літає на дельтаплані і співає про всезагальну любов. Проте одним співом щастя не здобути. Це зрозумів і Томмі, коли ледве не загинув від рук невдячної «хіпової» молоді...

Рок-твори релігійного напряму не зуміли вирішити життєві проблеми, що так гостро хвилюють молоде покоління Заходу і, ясна річ, не вказали шляху до реальних істин. Та головну свою функцію — наповнювати свідомість юних релігійним містицизмом, вчити пасивно сприймати світ — вони таки виконували й виконують і нині.

РОЗПОВІДІ ПРО КОШТОВНЕ КАМІННЯ

Знання висвітлює істину

Борис ВЛАДИМИРСЬКИЙ,
дійсний член Географічного товариства СРСР

Мал. Ксенії **Рибакіної**.

Чотки з бурштину

На брамі монастиря різко закалатав дверний молоток. Заспаний чернець-францісканець впустив заплакану молоду жінку з дитиною на руках. До напівтемної, заставленої дубовими лавами кімнати для відвідувачів, з великим розп'яттям біля склепінчастого вікна, спустився ігумен. Захлинаючись риданнями, жінка розказала, що вона з чоловіком розвішувала на горищі білизну, коли почула лемент дитини. Її син лежав у колисці, обтрушеній порохнею (мабуть, висипалася зі щілин стелі, поки вони працювали на горищі) й голосно плакав. Рученятами він тер очі, запорошені пилом. І ось уже кілька годин кричить, не вгамовуючись.

Ігумен уважно вислухав молоду матір, повільно перебираючи на грудях великі бурштинові чотки. Відтак підштовхнув жінку до розп'яття:

— Молись!

Однією рукою прелат узявся за хрест, а другою почав ритмічно терти бурштин чоток об сукно сутани. Потім звелів жінці тримати сина, а сам, придержуючи повіки хлопчика, м'яко й точно кілька разів торкнувся бурштиновими чотками розплющених очей немовляти. Потому гукнув ченця. Дитині промили очі. Мати подякувала богові й поцілувала ігуменові руку. Пріор благословив зцілене дитя та й пішов...

Коли б таке сталося тепер, лікар, мабуть, промив би хворому очі, закапав їх якимись краплями; проте лікувальний метод, що його застосував чернець, теж має право на життя. Суть його пояснити неважко. Бурштин, що наелектризувався від тертя об сукно, набув властивості притягувати до себе легкі частки соломи, шерстинки, порох. Ось від цієї порохні й звільнив прелат очі хлопчини наелектризованими чотками.

Бурштин — це викопна смола. Стародавні люди приписували йому різні профілактичні, цілющі та лікувальні властивості. Ще Пліній Старший в багатотомній «Природничій історії» наводив рекомендації тодішніх лікарів щодо вживання бурштину. Цей золотавий камінь слід було носити у вигляді намиста як засіб від зобу (захворювання щитовидної залози) і захворювань горла. Бурштин вважався панацеєю від недоумства, жовтяниці, лихоманки. Він сприяв «вигнанню каміння з нирок і печінки». Шлунок лікували порошками й пігулками з товченого бурштину. На бурштиновій основі робили мазі з маслом і медом для лікування очних і вушних хвороб.

Наші пращури швидко оволоділи бурштиновим виробництвом. Видобування бурштину нескладне, вихід продукції великий, його легко обробляти. Тобто в усіх відношеннях — благодатний матеріал. Все це сприяло великому поширенню бурштину, а також... виникненню дедалі нових

повір'їв і забобонів. Римські патриції приписували бурштину чаклунські охоронні властивості — він нібито оберігає від лихого ока й недобрих наговорів. У багатих будинках годувальницям одягали на шию бурштинове намисто — вважалося, що бурштин не пропустить нічого лихого від годувальниці до дитини. Дитина, яку «охороняє» це бурштинове намисто, має вирости здоровою й сильною.

А втім, якщо від містичних пересторог про «лихе око», «чаклунство», «наговори» віє дійствами оракулів і шаманів, то в лікувальних властивостях бурштину є сенс розібратися докладніше.

Отже, бурштин — це викопна смола. Але мінерологи і ювеліри досі не домовилися, яку саме викопну смолу вважати бурштином, а яку — ні. Безперечними визнають лише бурштини Балтійського узбережжя й викопні смоли, які використовуються в ювелірній справі. Бурштин ламкий, але легко піддається обробці й чудово полірується. Колір бурштину — від блідо-жовтого, майже білого, до червоно-брунатного. Фахівці розрізняють більш як 200 відтінків кольору, іноді такі рідкісні, як білі, блакитні, зелені.

Родовища й поклади бурштину відомі на Аравійському півострові, в СРСР, Швеції, ФРН, НДР, Польщі, Румунії, Мексіці, на півострові Аляска, на островах Сіцілія, Командорських. Чимало бурштину є і в нас на Україні — в Київській, Житомирській, Волинській, Ровенській, Херсонській областях. Знаходять бурштин і в Карпатах.

Таке поширення бурштину зумовило й розмаїття місцевих назв: греки називали його «електрум» (звідси, до речі, виникло слово «електрика»), перси — «кахруба» (викрадач соломи); в Стародавній Русі «алатир». Сучасна російська назва «янтарь» походить від литовського слова «гінтарас».

Про походження бурштину існує багато різних поетичних легенд. Гомер, Фалес з Мілета, Платон, Есхіл згадували у своїх творах цю красиву золотаву смолу. Найбільш вражаючою є, мабуть, «Поема про Фаетона» — шедевр старогрецької міфології. Її викладено у «Метаморфозах» Овідія. Тут розповідається, що бог Сонця Геліос кожного ранку виводив своїх вогняних коней і на золотокутій колісниці возив Сонце по небесах. Син Геліоса Фаетон палко мріяв управляти чарівною колісницею. Але він, на відміну від бога-батька, був смертним. І якось Геліос не встояв перед проханнями сина й вручив йому віжки. Палким і шаленим був політ юнака Фаетона по небесах. Кидалися керовані непевною рукою коні, шпурляло колісницю, слабшав Фаетон. Нарешті, запряжка помчала низько над Землею. Запалахкотіли від нестерпного жару ліси, скипіли струмки, почали гинути тварини й люди. Все живе взялося благати Зевса, щоб він зупинив колісницю; й метнув громовержець в Фаетона разом з його колісницею блискавку. Над тілом юнака зімкнулися води річки Ерідан. Тяжка скорбота сестер Фаетона — Геліад перетворила їх на тополі. Геліади-тополі оплакували брата над темними водами Ерідана. Сльози невтішних Геліад і стали бурштином.

Люди почали використовувати ці «кам'яні сльози» для створення різних філактерій, амулетів, окулярів і, головне,— для прикрас. Прикраси з бурштину відомі людству за тисячі років до н. е. Ще за неоліту існувала мінова торгівля бурштином, внаслідок чого він поширився по всій Європі, а потім у Передній Азії й далі на Схід. Розкопки в Данії та НДР, Великобританії і Польщі, Єгипті й СРСР допомогли знайти багато виробів: амулетів, намист, прикрас і предметів релігійних культів з бурштину.

У Римській імперії високий рівень технічної грамотності й смак майстрів, з одного боку, пристрасть патриціїв до розкошів — з другого сприяли появі бурштинових статуеток, барельєфів, портретів, келихів для вина, глечиків для пахощів, свічників, гребенів, скриньок. Бурштин використовували для облицювання басейнів римських вілл. У ті часи вартість бурштину була надзвичайно високою: за бурштиновий келих віддавали молодого сильного раба.

Магометанам більше подобався молочно-жовтий і молочно-білий бурштин. Араби використовували

його для виготовлення речей релігійного культу: з бурштину різали чотки. Ним прикрашали наречених. Мундштуки кращих кальянів вирізали також із бурштину.

На Русі існували майстерні по обробці бурштину. Це підтверджують розкопки в Новгороді, Рязані. Чудові вироби з бурштину з'являються у Франції: рами до дзеркал, барельєфи, що прикрашають палаци. У Німеччині відомі вирізьблені з бурштину піратські кораблики, мундштуки духових інструментів, флейта, виготовлена для короля Фрідріха II.

В Ермітажі та Оружейній палаті можна побачити чудово зроблені художні вироби з бурштину. Це — головка тростини, що її подарував Катерині II імператор Фрідріх Великий, бурштиновий кухоль — дарунок литовського посла царю Олексію Михайловичу, жезл патріарха Філарета і патериця патріарха Никона, піднесена курляндськими герцогами. До речі, в XIII столітті, коли Прибалтику завоював Тевтонський орден, було видано наказ про смертний вирок кожному, хто без спеціального дозволу насмілиться збирати бурштин. А в XVIII столітті з'явився звичай, згідно з яким посли країн, що мали бурштинові розробки,— такі, як Литва, Курляндія, Данія, Прусія,— дарували російським царям художні вироби з бурштину.

Мабуть, найзначнішим, найціннішим і найдивовижнішим таким твором був бурштиновий кабінет. Його створили на замовлення імператора Фрідріха-Вільгельма I німецькі майстри за проектом Андреаса Шлюттера в 1709 році. 1716 року в Берліні перебувало російське посольство на чолі з Петром I. Німецький імператор, який шукав дружби з могутнім царем росіян, і подарував Петру бурштиновий кабінет. Між іншим, два роки по тому Петро I зробив Фрідріху-Вільгельму своєрідний «віддарунок». Згадавши захоплені слова пруського монарха про російських солдатів, він подарував йому 55 гренадерів...

Під час монтажу бурштинових блоків у Єкатерининському палаці Царського Села кабінет розширили до розмірів великої (55 квадратних метрів) кімнати. Її було закінчено 1767 року. Окрім облицювання стін, підвіконь, фризів, кімнату заповнили вітринами, в яких виставили вироби з бурштину: шахи, шкатулки, табакерки, пудрениці, хрестики. Під час Великої Вітчизняної війни гітлерівці викрали бурштинову кімнату. Доля цього шедевру невідома.

Бурштин добре горить, при цьому запах його нагадує тління ягід і плодів, хвойних дерев, наприклад, ялівцю. На Русі бурштин називали «морський ладан». У монастирі на острові Валаам у Ладозькому озері бурштин й використовували замість ладану (тим більше, що відходів вистачало — при монастирі була майстерня по обробці бурштину). Обкурюванням «ладанним» духом ченці лікувалися від нежиті та запалень. До речі, у XVIII столітті під час однієї з епідемій брауншвейгський герцог Карл видав наказ, щоб хвору худобу обкурювали бурштином і порохом.

Зараз дві третини світових виробів з бурштину виготовляється в СРСР. Це — намиста, мундштуки, браслети, броші, кулони, шахи, скриньки. Частина бурштину (в основному пресованого) йде в електропромисловість і на медичні потреби. З бурштину виробляють прилади та інструменти для переливання й консервування крові. Виявляється, бурштин перешкоджає згортанню крові, гальмує руйнування кров'яних тілець — еритроцитів. А бурштинова кислота править основою для створення таких препаратів, як кортизонацетат, йодоль, вітамін Д тощо. Бурштинова кислота — біогенний стимулятор, вона прискорює ріст і збільшує врожайність рослин.

Знаючи все це, можна пояснити деякі рецепти Плінія, навіть щодо зобу. Адже зоб — хвороба, пов'язана з браком йоду в щитовидній залозі. А в бурштиновому намисті, що діє на шкіру через слабку електризацію, в капілярах зберігаються адсорбовані з морської води цілющі елементи, зокрема той самий йод.

Закінчимо нашу розповідь словами видатного філософа Еммануїла Канта, який жив і був похований у місті Кенігсбергу (тепер Калі-

нінград). Кант бачив багато зразків бурштину і виробів з нього. Якось, дивлячись на муху в шматку бурштину, він промовив: «О, якби ти, маленька мухо, могла говорити, наскільки іншим було б усе наше знання про минуле світу!»

Посумуємо про нездійсненне разом зі старим філософом — і віддамо належне простому й прекрасному витворові природи, що й досі будить людську допитливість.

З редакційної пошти

КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ

Понад п'ять років діє у Львові клуб творчої молоді. В ньому сім секцій: літературна, художня, музична, театральна, архітектурна, мистецтвознавства, журналістики. На засіданнях секцій молоді літератори, художники, музиканти обговорюють творчий доробок членів клубу, слухають лекції досвідчених майстрів, дискутують. А закінчаться засідання — в залі лунає танцювальна музика. В затишному клубному кафе приємно посидіти з друзями за чашкою міцної кави.

Правління клубу користується правом рекомендувати молодь до творчих спілок, висувати кандидатури на здобуття премій. Клуб організовує загальноміські конкурси, цікаві заходи з пропаганди радянського мистецтва.

У молодих ентузіастів — великі плани. Нині тут обмірковують проблему поповнення клубу за рахунок здібної молоді навчальних закладів та підприємств міста. Ті, хто проявить своє обдарування в клубній роботі, дістануть рекомендації до відповідних вузів.

Багатьом львівський клуб допоміг знайти себе в улюбленій справі. Для багатьох став бажаним, корисним дозвіллям.

Степан ФІЛІПЧУК.

Друзі-рецензенти доброзичливі й безкомпромісні. На фото (зліва направо): голова молодіжної секції львівської організації Спілки художників УРСР, член ради наставників клубу Микола Андрущенко, автор виставлених робіт — член клубу Юрій Родзевич, художниця Дагмара Борейко, заступник голови правління клубу, художник-дизайнер Олег Микита.

ЇЖТЕ ЯБЛУКА — НЕ ПОШКОДУЄТЕ

Замість передмови

В одній досить відомій і досить страшній, а все ж таки добрій (бо з щасливим завершенням) казці оповідалося про країну, де росли велетенські, не зрівнянні ні з якими іншими фрукти та овочі. Гарбузи там родили такі, що їх здавали на літо та осінь дачникам, тим, які бідніші. Вони і жили в тих гарбузах, і харчувалися ними, підгризаючи ізсередини. Хазяї з метикуватіших пробували були селити дачників і в кавунах, проте цей почин не витримав перевірки часом: надто вологим виявилося кавуняче пристановище. У нас, на Україні, гарбузи, як відомо, овоч теж вельми популярний, хоч у деяких ситуаціях, як це знову ж таки навіть дуже добре відомо, не вельми бажаний. Не для дачників, звісно,— для невдах-залицяльників. Проте популярність гарбузів, котрим додав слави, крім вітчизняних авторів, і незабутній Марк Твен (маємо на увазі славнозвісні поради сільськогосподарської газети, на зразок такої: «...Звичай саджати гарбуз перед домом за декоративну рослину виходить з моди, оскільки тепер всіма визнано, що він дає замало затінку») просто мерхне перед набагато меншим, зате ще округлішим, як сама земна куля, а може, й сама нескінченність, духмяним, як найделікатніші парфуми, — яблуком. Це ж завдяки йому, яблукові, зміг освідчитися в коханні Єлені Прекрасній сьогодні такий вже далекий від нас, а тоді такий юний троянець Паріс, це ж через оте яблуко — не хочеться й віри йняти! — спалахнула війна під стінами Трої; і коли б не воно, то хто знає, чи довелось би Одіссеєві полишати рідну Ітаку і вирушати «од жони, од дітей» мало не через усе Середземне море, щоб, пересівши врешті-решт з «корабля крутобокого» в останню диво-новинку тодішніх транспортних засобів — у дерев'яного троянського коня,— дістатися в місто

НЕЗВИЧАЙНІ ВЛАСТИВОСТІ ЗВИЧАЙНИХ ЯБЛУК

Звичайні яблука можуть справляти дійовий лікувальний ефект — до такого висновку дійшли французькі фахівці. Проведені ними експерименти переконливо засвідчили, що ці плоди впливають на зниження рівня холестерину в крові. Нижче подаємо передрук з тижневика «За рубежом».

Марі-Лор МУАНЕ

Група дослідників з університету імені П. Сабатьє в Тулузі дійшла висновку, що яблука можна використовувати як ліки для зниження рівня холестерину в крові.

Експерименти проводили на спеціально виведеному потомстві хом'яків. Схрещуючи тваринок різних статей з одного приплоду, вчені одержали врешті-решт особні, які мають однакову спадковість. Усі піддослідні хом'яки відзначалися аномалією — з віком у їхній печінці накопичувався надмірний процент жирів. Кількість жирів — складних ефірів холестерину — сягала в них 2 процентів від ваги здорового органу, тоді як в нормі ця величина для хом'яків становить лише 0,3 процента. Одне слово, виведене для дослідів потомство хом'яків, можна сказати, хворіло на цироз. Тому їх назвали ГЄС (скорочення французьких слів «печінка зі складними ефірами холестерину»). Потім спостереження стали вести за двома групами тварин, кожна з яких складалася з хом'яків ГЄС і здорових. Але перша група одержувала додатково до звичайного харчового раціону певну кількість яблук, друга, контрольна, мала ту саму їжу, але без яблук.

Шкоду холестерину доведено

Було досліджено вплив такого режиму харчування на процентний вміст холестерину в печінці. Результати надзвичайно здивували вчених: у хом'яків ГЄС першої групи, які регулярно одержували яблука, він знизився до норми. Слід відзначити, що піддослідні тварини були ідеальною моделлю для досліджень, оскільки в них

«За рубежом», № 3, 1985, 11—17 січня.

і таки покарати Трою за підступний вчинок її царевича. Та що там Троя! Все людство скарала Єва, піднісши некомпетентному Адамові, за напученням чи то змія, чи то диявола, замість традиційно безневинного гарбуза, оте саме яблуко, яке, між іншим, жодного разу в «святому письмі» яблуком і не називається. «Плід» та й «плід», а плід, як відомо, може бути і вишнею, і черешнею, і сливою-угоркою, і навіть просто грушею. Багато кому вони і смакують більше, ніж оті яблука, через які за поясненням богословів і стався найперший, або, по-вченому, первородний гріх, за котрий і досі розплачується наша планета. Проте й тут ще рано ставити крапку. Було ж іще яблуко, яке впало на голову Ньютону. І зовсім не ефемерний «плід», а звичайнісінька червонобоке, яке підштовхнуло ланцюгову реакцію думки, завдяки котрій людство вперше довідалося про всесвітнє (!) тяжіння і далеко не вперше замислилось: а був чи не був він — отой первородний гріх? Бо коли завдяки тільки одному яблукові (сорт 1-й, 1 кг — 50 коп. в осінню пору) Ісаак Ньютон взагалі виставив бога за межі Сонячної системи, то чого ж тоді вартий «всесильний»? Але все це «історії з яблуками», а сьогодні хотілося б сказати про яблука як такі, про їх, коли хочете, чудодійні властивості, бо вони, як і той нібито зелений виноград, давно уже не зелені, а цілком дозріли до нашої, і то дуже прихильної, уваги. Коротше кажучи, яблуко — це не просто смакота пообідня й дообідня, а й готовий аптекарський препарат, здатний протистояти — легко сказати! — найпоширенішим хворобам нашого часу — серцево-судинним. Саме це засвідчує французький вчений у пропонованій нижче статті. І, мабуть, зовсім не випадково таке відкриття було здійснено саме у Франції, яку подеколи (й не без підстав) називають «країною яблук» і в якій навіть картоплю найменували колись, після Колумба, звісно, «пом де тер», що й сьогодні означає «земляне яблуко». Отже, про яблука, не земляні, а просто земні, які слід їсти, з апетитом, з хрумкотом навіть, всім богам назло, як зробив це колись не такий уже й необачний, як з'ясувалося, Адам. Бо чому ж би інакше, прогнівивши бога, жив він, за Біблією — словом божим, всі свої 930 років, до речі, жодного разу в своєму вчинкові так і не розкаявшись. От і французи незалежно від Адама, як то кажуть, дійшли аналогічних висновків. «В домі, де їдять яблука, лікареві робити нічого»,— стверджує їхнє прислів'я.

Ігор БРЕЧАК.

надлишок холестерину не призводить до розвитку артеріального атеросклерозу. На жаль, у людей все відбувається інакше: жирові пластинки — «бляшки», які відкладаються на стінках артерій, знижують їхню еластичність. Наслідком може стати гіпертонічна хвороба. Збільшується ризик утворення тромбів, емболій, розривів.

Протягом тривалого часу деякі дослідники намагалися заперечити «відповідальність» надлишку холестерину за виникнення серцево-судинних захворювань. Однак доказів нині назбиралося більше, ніж досить. Так, Американський інститут серця, легень і крові протягом семи років обстежив 4 тисячі пацієнтів середнього віку з підвищеним рівнем холестерину. Їх поділили на дві групи. Першій групі було призначено харчовий раціон, що сприяє зниженню холестерину, плюс ліки — холестирамін, який має той самий ефект. Друга група одержувала той же харчовий раціон плюс плацебо (пігулку, що імітує ліки, але ніяк не впливає на організм). Для більшої надійності експеримент вели так, що ні лікарі, ні пацієнти не знали, хто одержує ліки, а хто — плацебо. Це дало змогу вченим з великою вірогідністю оцінити дію препарату. Виявилося, що в першій групі, яка одержувала холестирамін, за час спостереження помічено на 19 процентів менше захворювань, пов'язаних з серцево-судинною системою, ніж у контрольній групі. До того ж, у цій групі зафіксовано на 24 проценти менше випадків зі смертним завершенням. Сумнівів не залишалося: надлишок холестерину істотно збільшує ризик тяжких розладів серцево-судинної системи.

Можна уявити, який інтерес з цієї точки зору викликає звичайне яблуко! Дешево, доступно і ніяких побічних дій. Досліди на людях, проведені у Франції, Італії, Ірландії і Фінляндії, дали безумовний позитивний ефект. Понад 50 процентів людей, які регулярно їдять яблука, мають рівень холестерину на 10 процентів нижчий, ніж ті, хто їх не їсть.

У Франції, в університеті імені П. Сабатьє, група пацієнтів віком від 26 до 65 років щоденно одержувала по 2—3 яблука. Там же 37 чоловік віком від 59 до 96 років, які перебували під наглядом геронтологічної служби, щодня одержували одне яблуко. У 23 чоловік першої групи рівень холестерину чітко знизився в середньому на 14 процентів; у 19 чоловік з другої групи також було відзначено зниження холестерину, що-

правда, менш виражене, але досить переконливе.

Всупереч поширеній думці, немає «доброго» і «поганого» холестерину. Є холестерин корисний і надмірний. Обидві величини визначаються в кожному разі індивідуально. Як це часто трапляється, саме доза робить ту чи ту речовину отрутою або ліками. Крім того, важливу роль відіграє місце, де накопичується надлишок холестерину. Так ось, і щодо кількості холестерину, і щодо його локалізації яблуко може відігравати важливу роль. Як саме? Передусім, як будь-яка рослинна їжа яблуко не приносить з собою холестерин в організм,— адже це «належність» тваринного царства! Холестерин належить до ліпідів, відомих під назвою жирових речовин.

Печінка — та ділянка організму, де він може позбутися надлишку холестерину. Останній виділяється в жовч.

Жовчні солі розчиняють холестерин. Однак ця здатність обмежується необхідністю зберігати рівновагу між жовчними солями, фосфоліпідами і холестерином. Якщо жовч стає перенасиченою холестерином, рівновага порушується, і він випадає в осад у вигляді жовчних каменів. Здатність жовчі розчиняти холестерин виражається індексом: чим вища ця здатність, тим нижчий індекс каменеутворення. В арсеналі медиків існують препарати, які дають змогу знижувати цей показник. На хом'яках ГЄС було продемонстровано, що і яблука теж мають цю властивість, збільшуючи виділення жовчі і збагачуючи її жовчними кислотами.

Чудова дієта

У нормі процент жовчних кислот у людини є постійним. У кишечнику вони сприяють розчиненню жирів, що надходять з їжею, а потім ці кислоти знову всмоктуються слизовою кишечника і перепроваджуються в печінку по ворітній вені. Невелика частина, приблизно 10 процентів, не потрапляє в цей кругообіг і виділяється з організму.

То ж як усе-таки відбувається зменшення рівня холестерину в печінці у хом'яків ГЄС першої групи в описаному вище досліді? У них синтезувалося вдвічі більше жовчних кислот за рахунок холестерину печінки. Як здійснюється це чудо? Насамперед, завдяки високому процентному вмісту пектинових речовин. Пектини входять до складу клітинних стінок рослин. Їх використовують при виробництві желатину, виготовленні конфітюрів у харчовій промисловості, в косметиці і фармакології. Яблука мають до 15 процентів пектинів у сухій вазі.

Характер впливу пектинів на холестерин дуже схожий з дією холестираміну — препарату, який довів свою ефективність. Вони «секвестують» жовчні кислоти в кишечнику і збільшують їх викидання з організму замість повернути в печінку.

Печінка реагує, знову виробляючи холестерин, який або добувається із запасів печінкових клітин, або синтезується — залежно від обставин.

Роль пектинових речовин цим не обмежується. Вони впливають на мінеральну рівновагу організму і якість флори, яка руйнує в кишечнику ті часточки, що не були вчасно перетравлені.

Кількість пектинових речовин, яка призначається пацієнтові з метою зниження рівня холестерину, становить кілька десятків грамів, що відповідає 1,5 — 2,0 кілограма яблук в день для досягнення такого самого ефекту. Це означає, що благотворний вплив яблук неможливо пояснити лише дією пектинів. Але ж пектини, що є в яблуках, зв'язуються з іншими речовинами, теж спроможними знижувати холестеролемію. Йдеться, зокрема, про аскорбінову кислоту (вітамін С), фруктозу, магній і т. ін. Оскільки ці речовини «працюють» по-різному, мабуть, вони посилюють дію одне одного. Отже, яблуко в цілому має ефект сильніший, аніж всі його складові, взяті окремо, навіть у більших дозах. Вживання в їжу яблук може змінювати не тільки кількість, а й співвідношення різних жирних кислот, що циркулюють в організмі.

Але цей засіб здається занадто простим, занадто банальним... От якби мова йшла про незвичайний екзотичний плід, що визріває в джунглях на острові Борнео! Але яблуко?..

Звичайно, існує багато причин (у тому числі генетична вразливість чи порушення обміну речовин), які зумовлюють підвищення рівня холестерину. Ніхто не претендує на те, щоб яблуко оголосити панацеєю в усіх випадках. Не слід вважати, що пацієнт, у якого підвищена концентрація холестерину, відвідавши лікарів, піде від них з єдиною рекомендацією: їсти яблука. Але якщо йдеться про цілком банальну річ, поширену в промислово розвинених країнах, коли людина вживає надто багато жирної їжі і забагато цукру, яблучна дієта — чудовий засіб. Адже чим більше яблук буде на нашому столі, тим менше нам захочеться їсти іншу страву,— апетит стане скромнішим. До того ж, вживання яблук зменшуватиме всмоктування жирів організмом. Разючим є те, що плід такий же старий, як світ, спроможний діяти, наче ефективні ліки! Хто зна, може, коли Єва дала яблуко Адаму, вона просто піклувалася про його здоров'я...

А Н К Е Т А - 8 5

Я давній читач журналу «Людина і світ» — ще відтоді, коли він мав назву «Войовничий атеїст». Запам'яталися публікації, такі як: «Житейське і релігійне в церковних обрядах», «Київська Русь і православ'я», «Джерела християнства», «Вік людини», «Астрономи вивчають Всесвіт», «Пошуки життя в Сонячній системі».

Помічаю, що журнал з кожним роком кращає і своїм змістом, і художнім оформленням.

Журнал дуже допомагає в пропаганді наукового атеїзму. Мій стаж роботи в школі — 35 років. Працюючи беззмінно агітатором й інформатором, я систематично користувалася цікавими матеріалами з щомісячника.

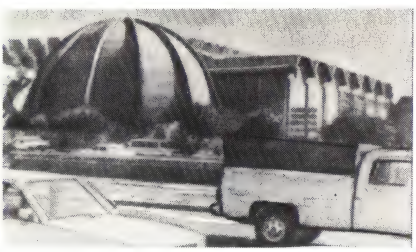
І ще одне, на мою думку, важливе питання. Знаю, як гідно проводиться урочисто-траурна церемонія, коли віддається остання шана померлому у місті. А ось на селі цей скорботний ритуал ще не набрав потрібної форми. Чи не міг би журнал популяризувати те найкраще, що набуто в цьому громадянському ритуалі?

Вперше мій лист надруковано у журналі «Людина і світ» у № 8 за 1978 рік. А зараз готую розповідь про себе, про своє життя і про те, як наша радянська дійсність допомогла мені стати атеїсткою і в такому ж, атеїстичному, дусі виховати дітей. Сподіваюся, що моя розповідь допоможе замислитися тим людям, котрі ще вірять у бога і наївно покладають на нього свої надії.

Тетяна УМАНЕЦЬ-ЛИСИЦЯ,
вчителька-пенсіонерка.

селище Седнів
Чернігівської області

Просто факти

ДИВО У КУВЕЙТІ

Кувейт, або Даулят аль-Кувейт,— незалежна держава на північному сході Аравійського півострова. Населення там трохи більше одного мільйона — переважно араби. Офіційна мова арабська, а державна релігія — іслам. Послідовникам цієї релігії, мусульманам, належить беззастережно вірити у все те, що написано в Корані, й не задавати зайвих запитань щодо походження Землі, інших планет, зірок і взагалі цікавитися тим, що належить до функцій аллаха. І ось новина: у Кувейті споруджується в комплексі з національним музеєм планетарій. Апаратуру для нього виготовляє всесвітньовідома фірма Карл Цейсс у місті Ієні (Німецька Демократична Республіка),— отже, технічну якість сеансів буде забезпечено. А кожний такий сеанс — це крок жителів Кувейту до наукового світогляду.

Не від лукавого...

- ***Якщо біс поплутав, то й бог не допоможе.***
- ***Виходила заміж за бога, а розривала шлюб із дияволом.***
- ***Вірив у бога лише тому, що боявся чорта.***
- ***Райське життя потребує пекельних зусиль.***
- ***Був диявольськи святим.***
- ***Вмів возлюбити ближнього лише на відстані.***

Леонід СУХОРУКОВ.

Київ.

Барви дозвілля

ДОН-КІХОТ І ПОПЕЛЮШКА

Сергій КИСЕЛЬОВ

Природа... Спробуйте пригадати творчість будь-якого поета, прозаїка, художника чи композитора, який би не оспівав її!

А хіба кожного з нас не надихає спілкування з природою, не додає духовних і фізичних сил, снаги? В усі віки прагнула людина жити з природою в злагоді, та не завжди в неї це виходило. Занадто багато речей були їй незрозумілі, що й призводило до появи безлічі забобонів, релігійних табу.

Рік у рік дедалі впевненіше сучасна людина пізнає природу, не задовольняючись лише споживацьким сприйняттям, а й виступаючи її перетворювачем. Та наше втручання до цієї дорогоцінної скарбниці потребує такту й мудрості, яких нам подеколи бракує.

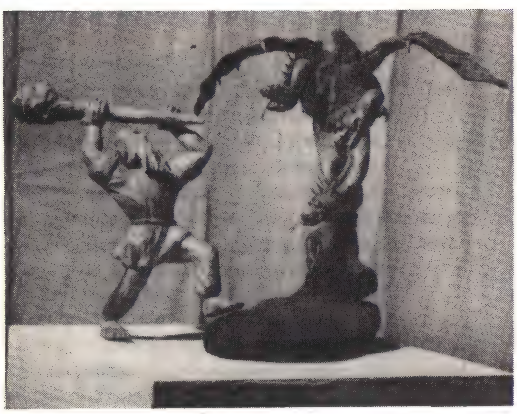
Київська міська організація Українського товариства охорони природи веде велику роботу, спрямовану на дбайливе, розумне використання природних багатств. Адже від того, як ми сьогодні ставимося до матінки-природи, залежить, що ми залишимо в спадок нашим нащадкам. А хотілося б залишити їм таке саме чисте повітря, а, може, ще чистіше, й густі ліси, й незаймані водоймища. Й за всю цю турботу природа сторицею віддячить і нам, і тим, хто буде після нас.

Секція «Природа і творчість» Київської міської організації Українського товариства охорони природи — один із важливих підрозділів, якому доручено виховання шанобливого ставлення до навколишнього середовища. Її було створено 1971 року. За час існування секція провела понад 100 загальноміських, тематичних, ювілейних і персональних виставок. З їх експозиціями ознайомились більш як 5 мільйонів відвідувачів.

У вільний від роботи час із віджилого природного матеріалу митці-аматори

створюють справді високохудожні речі, які прикрашають інтер'єри квартир, громадських закладів, проводять творчі зустрічі, влаштовують пересувні виставки на підприємствах, у дитячих садках, школах, у лікарнях, у підземних переходах міста; очолюють творчі гуртки в піонерських таборах, при ЖЕКах тощо.

Недавно вони демонстрували свої роботи у міському виставочному залі на Гідропарку. Тут було представлено близько тисячі експонатів, що належать до найрізноманітніших жанрів прикладного мистецтва: коренепластика, різьблення по дереву й кістці, малювання пухом, аплікації соломкою, листям, графіка по бересту, біжутерія, макраме, плетення, вироби з каменю, інші народні промисли.

За короткий час на виставці побувало близько 20 тисяч відвідувачів.

«Попелюшка».
Засушене листя й соломка.
Автор — Ю. Б. Бролтарник.

«Дон-Кіхот». Коренепластика.
Автор — Ю. П. Поздняков.

«Декоративні ложки». Дерево.
Автор — Ю. П. Поздняков.

«Мак». Соломка.
Автор — М. Я. Петрушевська.

«Голова коня», Соломка.
Автор — В. В. Петрушевський.

«Легенда про Микиту Кожум'яку».
Дерево.
Автор — Р. Н. Кардинальська.

«Ніч». Коренепластика.
Автор — П. Я. Калита.

Фото Івана Михайленка.

«КАЗКОВИЙ ОСТРІВ»

Острів Пинанг (Пенанг) належить до Малайзії, а казковим його називають завдяки чудовій природі і незвичайним архітектурним пам'яткам. Населення його займається сільським господарством, виробництвом каучуку й олова та обслуговуванням численних прочан, що прибувають на острів у дні буддистських свят. Нескінченним буває тоді потік людей біля храму Кеклоски і «Пагоди десяти тисяч Будд». Подружні пари, вагітні жінки, діти й старики приносять богам жертви, в тому числі ароматні палички, які спалюють всередині храму. Годувати черепах, що плавають у невеликому ставку, теж вважається жертвоприношенням.

Люди приходять сюди з тисячами бажань. Одні довго очікують народження дітей, інші прагнуть міцного здоров'я; дехто хоче мати «щасливу руку», щоб вигравати у популярній грі майонг.

Великою святинею вважається тут і зміїний храм. Товсті й тонкі, великі й маленькі, отруйні й нешкідливі змії повзають скрізь. Вони лежать на столах і на лавах, обвиваються довкола світильників і навіть навколо статуї благодушного Будди. Тут охоче розповідають легенду про одного нужденного прочанина, який прибув сюди щоб збагатіти. Для цього він засунув руку в пащу величезного пітона. Бідак згодом став мільйонером, найбагатішою людиною Пинангу. Та жителі острова щось не дуже вірять цій легенді. У всякому разі, ніхто не поспішає встромити свою руку в пащу пітона...

Просто факти

ЩО ВОНО ЗА «ЗНАМЕННЯ»?

Невідомо чому господь бог розсердився на старовинну церкву в невеличкому іспанському містечку Сінтруєніго, що в провінції Наварра. Але в одну з неділь, коли дзвонили до меси, у дзвіниці обірвався півторатонний бронзовий дзвін і з височини 40 метрів упав на церковну площу, яка, на превелике щастя, була в цей ранній час ще безлюдна. Дзвін пробив асфальт і загруз у грунт аж на півметра.

ТРАДИЦІЯ З МОДЕРНОМ

У церковній архітектурі й досі панує неписане правило: вразити віруючого й особливо напіввіруючого, щоб він перейнявся повагою до релігії, усвідомив свою мізерність перед богом, аллахом, ангелами, перед святими і священнослужителями. Для цього і споруджують величні храми: церкви, мечеті, пагоди, художньо оздоблені всередині. Напівтемрява, гармонійна музика, «райський спів» — усе це має діяти на душі віруючих, збільшувати їхній екстаз...

Поєднання традиції з модерном властиве й сучасній мусульманській архітектурі. Так, у місті Тарім, що в Народній Демократичній Республіці Йємен, мечеть Аль-Модхар має оригінальний мінарет заввишки як 16-поверховий будинок. А в столиці Індонезії Джакарті споруджено недавно найбільшу мечеть світу — на 100 000 віруючих.

Серед книг

АТЕЇСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РАДЯНСЬКОЇ СІМ'Ї

Недарма кажуть: усе починається з дитинства. Так, саме з дитинства, з сім'ї починається людина як соціальна істота. Ростити й виховувати — не тільки особиста турбота й особиста радість батьків, які продовжують себе в дітях. Сім'я — ще й частинка, осередок суспільства. Тож батько і мати несуть відповідальність за своїх дітей не тільки перед власною совістю, а й перед суспільством у цілому. Не випадково батьківський обов'язок виховувати дітей, готувати їх до суспільно корисної праці, ростити гідними членами соціалістичного суспільства закріплено у нас на рівні Конституції, на рівні закону.

Вплив сім'ї на виховання дитини, формування її світогляду незаперечний, але, на жаль, він не завжди має однозначно позитивний характер. Так, не в кожній сім'ї належну увагу приділяють атеїстичному вихованню.

Як допомогти сім'ї у справі виховання послідовних науково-атеїстичних переконань? Як підготувати до цього самих батьків — психологічно, теоретично, методологічно? Як переконати батька і матір, родичів, найближче оточення дитини відмовитись від релігійного тиску на неї — адже це в інтересах дитини. Чим у цьому плані можуть допомогти сім'ї дитячі дошкільні заклади, школа, трудовий колектив, засоби масової інформації, громадськість? На ці та багато інших питань, пов'язаних із складною проблемою атеїстичного виховання в сім'ї, дає відповідь збірник «Атеїстичне виховання в сім'ї»*.

Вміла систематизація набутого досвіду, обгрунтовані висновки, чітка логіка і доступність викладу роблять книгу цікавою, змістовно насиченою.

Загальну спрямованість збірника визначає комплексний підхід до проблем формування наукового світогляду. Тут не тільки узагальнено досвід роботи партійних та громадських організацій України з атеїстичного виховання в сім'ї, а й дано конкретні пропозиції щодо поліпшення організації і методики цього виховання. Читач разом з авторами має змогу поміркувати над ще не вирішеними проблемами, зокрема проблемою нейтралізації спроб духовенства законсервувати релігійні нашарування в сімейно-побутовій сфері.

Релігія і церква, прагнучи закріпитись у сфері сімейних відносин, виробили різноманітні форми і способи насадження релігійності. І нині в нашому суспільстві сім'я віруючих все ще є головним джерелом поповнення громад, основним носієм релігійних традицій. Релігійні організації, відмічається в передмові до збірника, «взяли курс на сім'ю, на те, щоб перетворити сім'ю віруючих на своєрідну «домашню церкву», а дітей віруючих виховати в релігійному дусі». Тому автор статті «Атеїстичний потенціал радянського способу життя» П. П. Куляс підкреслює особливу роль партійних організацій, ідеологічних кадрів в організації атеїстичного виховання в сім'ї відповідно до сучасних вимог. Автор переконливо обгрунтовує необхідність виділення в окремий напрям атеїстичної пропаганди сім'ї віруючих як об'єкта впливу, що потребує специфічних форм роботи. У статті йдеться і про основні напрями та зміст атеїстичної роботи, що ведеться партійними організаціями різних областей України, м. Києва, підкреслюється величезне значення рівня підготовки атеїстичних кадрів, покликаних вміло організувати ідеологічну роботу з різними групами населення.

Загальні вимоги, основні напрями атеїстичної роботи в сім'ї викладаються в статті О. С. Онищенка «Атеїстична робота в сім'ї: зміст, досвід, проблеми». Автор ознайомлює читачів з позитивним досвідом роботи багатьох шкіл і громадських організацій республіки, обгрунтовує необхідність формування світоглядних засад дітей уже в дошкільному віці.

У статті, як і в усій збірці, наголошується на особливій значущості подолання релігійності жінок, розробки і впровадження в систему атеїстичного виховання специфічних форм і методів атеїстичної роботи серед жіноцтва. Тут подано певні рекомендації, що стануть у пригоді батькам. Цікавий висновок автора про необхідність громадських форм «стимулювання участі чоловіків у виховній справі, в тому числі й атеїстичній». Надзвичайно важливою є й пропозиція поставити сім'ю в центр атеїстичного виховного впливу, створивши єдину

* **Атеистическое воспитание в семье.** (Под ред. А. С. Онищенко, сост. Н. Т. Литвиненко). — К., Политиздат Украины, 1984.

програмну систему: «сім'я — школа — трудовий колектив».

На істотне значення сприятливої духовної атмосфери в сім'ї звертає увагу в своїй статті В. П. Зоц. Оперуючи даними соціологічних досліджень, що свідчать про взаємозв'язок рівня підготовки дітей до навчання у школі з освітнім рівнем матері, автор звертає увагу на слабку підготовку дітей у більшості матерів з початковою освітою. Підкреслюється також важливість спільних зусиль батьків, учителів, шкільного колективу в формуванні моральних якостей дитини, у створенні культурної атмосфери, здорового морально-психологічного клімату в сім'ї віруючих, вихованні культури взаємин між віруючими батьками і невіруючими дітьми, між віруючими та невіруючими братами і сестрами в частково релігійних сім'ях.

У житті кожної людини є особливі події. До них належать і проводи на пенсію. Трапляється, що після урочистих проводів про пенсіонерів просто забувають. А ті, відірвані від трудового колективу, відчуваючи дефіцит спілкування, іноді намагаються задовольнити потребу в контактах і віднайти новий смисл життя у релігійній громаді. Як добитися того, щоб людина, котра йде на заслужений відпочинок, не переставала відчувати себе членом колективу, не була самотньою, не опинялась у своєрідній соціальній ізоляції,— ці та інші проблеми висвітлює у своїй статті І. В. Полук. Очевидним є зв'язок цих проблем з проблемою сімейного виховання: адже відомо, що нині чимало дітей дошкільного віку виховується саме бабусями і дідусями. Зміни в їх настроях і поведінці, їх погляди позначаються на дітях, іноді стають вирішальними у формуванні духовного обличчя майбутнього громадянина.

Важливість постійної турботи про добір, підготовку та підвищення кваліфікації лекторських кадрів, від яких значною мірою залежить ефективність атеїстичного впливу на сім'ю, підкреслюється у статті І. П. Северчука.

На необхідності врахування можливого релігійного впливу на дітей та підлітків наголошує П. І. Косуха. Релігійне виховання в сім'ї, зазначає автор, є однією з основних форм релігійного впливу в сучасних умовах. Велику роль, з огляду на це, відводять церковні ідеологи жінці. Не випадково в своїх проповідях вони апелюють найчастіше саме до материнських переживань і почуттів. Не менш поширеними формами релігійного впливу на підростаюче покоління є релігійна література й розгалужена система релігійних свят і обрядів. Існування таких активних форм релігійного впливу зумовлює необхідність цілеспрямованого атеїстичного виховання радянських людей, передусім підростаючого покоління.

У статті П. Л. Яроцького наголошується на підвищенні уваги Ватікану, інших зарубіжних релігійних центрів, буржуазно-клерикальної пропаганди до проблем сім'ї і шлюбу, намаганні католицького духовенства зобразити церкву захисницею устоїв сім'ї та моральності її членів, пожвавити релігійність головним чином у сім'ї. Не випадково в центрі уваги католицизму (так само, як і інших конфесій та сектантських громад) опинилось «жіноче питання» і проблематика, пов'язана з ним. Автор робить висновок, що комплексний підхід до атеїстичної роботи з сім'єю дасть можливість розв'язати головне завдання — зупинити дальше відтворення релігійності в нових поколіннях радянських людей, нейтралізувати вплив клерикальної пропаганди і релігійного мікросередовища на сім'ю.

Навіть короткий огляд деяких статей першого розділу збірки дає уявлення про складність, багатоплановість і, звісно, актуальність та наукову значущість атеїстичних досліджень у царині сім'ї. Наступні два розділи присвячуються взаємодії трудового колективу, школи, сім'ї в атеїстичному вихованні; використанню соціалістичних свят, обрядів, традицій як ефективних засобів атеїстичного виховання в сім'ї.

Невеличка за обсягом книга не претендує на висвітлення всіх аспектів даної проблеми. Хотілося б сподіватися, що в процесі дальших досліджень будуть розроблені такі питання, як специфіка атеїстичної роботи в релігійних сім'ях різних віросповідань, специфіка атеїстичної роботи з віруючими жінками з урахуванням їх конфесійної належності, методика атеїстичного виховання дітей дошкільного віку, необхідна як працівникам дитячих дошкільних закладів, так і самим батькам.

Рецензований збірник є поєднанням теоретичних досліджень проблеми з практичними рекомендаціями з атеїстичного виховання в сім'ї, пошуків нових форм атеїстичного виховання і нових шляхів зв'язку цього виховання з практикою соціалістичного будівництва. Збірник буде корисним для тих, хто працює над проблемами теорії наукового атеїзму й атеїстичного виховання, для широкого пропагандистського активу і, звичайно ж, для вчителів та батьків.

Галина ПЕХОТА.

ВИДАНО В РЕСПУБЛІЦІ

Розділ веде Одеська державна ордена Дружби народів наукова бібліотека ім. О. М. Горького

КНИГИ, БРОШУРИ

Вовк О. Л. Місце і роль націоналістичних клерикалів в планах реакції. К., «Наукова думка», 1984, 140 с.

На конкретних історичних фактах показується неспроможність спроб клерикально-буржуазної пропаганди зобразити колишню греко-католицьку (уніатську) церкву «уособленням українського народу», «виразником» його інтересів.

Клименко Т. Г. Классовая сущность антисемитизма и вымыслы сионистов. К., О-во «Знание» УССР, 1984, 16 с.

Книш Г. А. Гніздо. Роман. К., «Дніпро», 1984, 386 с. В останній книзі трилогії (перші дві — «Жайвір» і «Приціл») відображено події періоду звільнення західних областей України від німецько-фашистських загарбників. Чимало уваги автор приділяє розвінчанню українського буржуазного націоналізму та уніатської церкви.

Плахотнюк В. В. Дохідливо, аргументовано. Львів, «Каменяр», 1984, 63 с.

Про роботу партійних організацій Здолбунівського району Ровенської області, спрямовану проти імперіалістичної, буржуазно-націоналістичної та клерикальної антирадянської пропаганди зарубіжних ідеологічних підривних центрів.

Суярко В. А. Атеизм и религия в современной борьбе идей. К., «Вища школа», 1984, 80 с.

Шпак З. В. Атеїзм і моральний ідеал особи. К., Т-во «Знання» УРСР, 1984, 48 с. (Серія 5, «Науково-атеїстична», № 9).

Автор досліджує одну з основних морально-світоглядних проблем наукового атеїзму, розкриває тісний зв'язок теорії і практики марксистсько-ленінського атеїзму з комуністичним моральним ідеалом.

Щедрин В. К. Свобода совести в современной идеологической борьбе. К., «Вища школа», 1984, 73 с. (Атеистическая библиотека студента).

СТАТТІ В ЖУРНАЛАХ

Батуєва Л. Л. Творіння народних майстрів і умільців. Пам'ятки культури минулого, їх місце і роль в атеїстичному вихованні. «Трибуна лектора», 1984, № 12, с. 32—35.

Бичко І. В., Білодід В. Д., Лук М. І. Філософія у Київському університеті (друга половина XIX — початок XX ст.). «Філософська думка», 1984, № 5, с. 106—112.

Боротьба двох напрямів філософії: релігійно-ідеалістичного і прогресивного.

«Діалектика природи» Ф. Енгельса: світогляд, філософія, сучасність («Круглий стіл» філософів Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка та Інституту філософії АН УРСР). «Філософська думка», 1984, № 5, с. 47—63.

Мазуренко І. Д. Книга проти облуди. «Соціалістична культура», 1984, № 11, с. 6.

Робота бібліотек з атеїстичного виховання трудящих. Виступ директора Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького на Всесоюзному семінарі-практикумі на тему «Удосконалення контрпропагандистської діяльності бібліотек».

Рутківська О. В. Народні свята Ровенщини. «Народна творчість та етнографія», 1984, № 6, с. 44—47.

Скоць А. І. До аналізу політичної поеми Т. Шевченка «Сон». «Українська мова і література в школі», 1984, № 11, с. 24—28.

ВІДПОВІДІ НА КРОСВОРД, ВМІЩЕНИЙ У № 3

По горизонталі: 5. Алмаз. 6. Батат. 9. Цунамі. 11. Апулей. 12. Царліно. 13. Бухара. 15. Нансен. 17. Пегас. 19. Дідро. 20. Талан. 23. Гіади. 25. Ракета. 28. Гоголь. 30. Радикал. 31. Меніск. 32. Орбіта. 33. Бурун. 34. Хімія.

По вертикалі: 1. «Іліада». 2. «Маріца». 3. «Фараон». 4. Сатурн. 7. Тулуб. 8. «Медея». 10. «Ольга». 14. Радіант. 16. «Асканіо». 17. Поріг. 18. «Свати». 21. Сатин. 22. Лазер. 24. Плятт. 26. Епікур. 27. Арктур. 28. Глорія. 29. Губкін.

Головний редактор
І. М. БРЕЧАК

Редакційна колегія:
Ю. І. ВОЛОЩУК
(відповідальний секретар)
Д. М. ГРОДЗІНСЬКИЙ
А. І. ДУБИНА
В. П. ЗОЦ
В. В. КЛИМОВ
Л. Б. КОВАЛЕНКО
(заступник головного редактора)
Л. Т. ЛЕВЧУК
Б. О. ЛОБОВИК
І. П. СЕВЕРЧУК
В. О. СУЯРКО
В. К. ТАНЧЕР

Редактори відділів:
О. В. УСТЮЖАНІНА
М. Ф. ХОМЕНКО
М. П. ЧЕТИРКО

Власний кореспондент
Я. Г. ГУЛЬКО
(м. Тернопіль-11,
вул. Слівенська, 15/8)

Літературний редактор
П. К. ФЕДОТЮК

Художній редактор
В. А. СНІГИР

Технічний редактор і коректор
І. В. КОСОВСЬКА

Художній макет
В. А. СНІГИРЯ

Здано до набору 08.02.85.
Підписано до друку 18.03.85.
БФ 10185. $70 \times 108/_{16}$. Офсетний друк.
5,6 ум. друк. арк. 5,6 ум. фарб.-відб.
6,6 облік.-вид. арк.
Тираж 64700 прим. Зам. 0761.

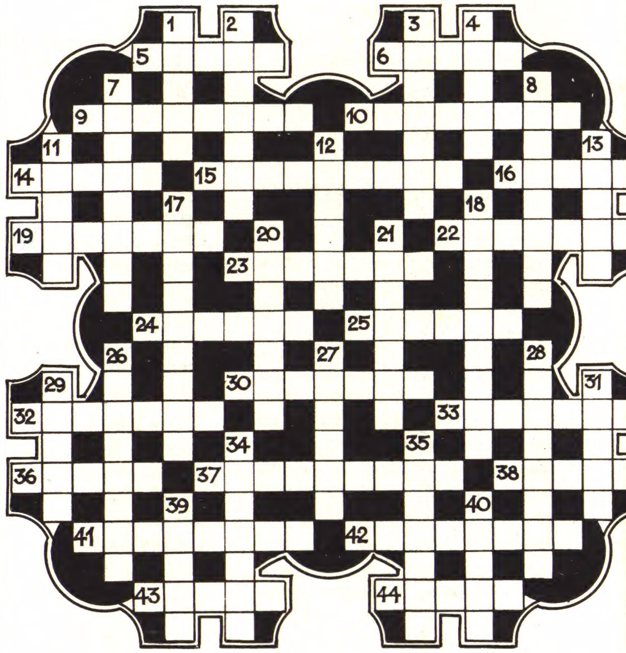
Адреса редакції: 252047, Київ-47,
вул. Петра Нестерова, 4
Тел. 441-88-59, 441-88-27,
441-88-28, 441-82-05.
Адрес редакции: 252047, Киев-47,
ул. Петра Нестерова, 4.

Ордена Леніна комбінат друку
видавництва «Радянська Україна».
252047, Київ-47, Брест-Литовський
проспект, 94.

Ежемесячный научно-популярный
атеистический журнал
общества «Знание» Украинской ССР
«Человек и мир»
(на украинском языке) № 4, 1985 г.
Издается с октября 1960 года.
Издательство «Радянська Україна».
Ордена Ленина комбинат печати
издательства «Радянська Україна».
252047, Киев-47, Брест-Литовский
проспект, 94.

Текст набрано із застосуванням
вітчизняного фотонабірного
комплексу «Каскад».

КРОСВОРД

По горизонталі: 5. Одиниця світлового потоку. 6. Російський хімік-органік. 9. Римський комедіограф. 10. Загальний вигляд місцевості. 14. Письмове ювілейне вітання. 15. Гірський хребет в Карпатах. 16. Обласний центр України. 19. Озеро в Тянь-Шані. 22. Квітка. 23. Місто в Болгарії, порт на Дунаї. 24. Видатний голландський мислитель. 25. Метал. 30. Радянський конструктор авіаційних двигунів. 32. П'єса І. Карпенка-Карого. 33. Італійський живописець, представник доби Високого Відродження. 36. Комплекс явищ, пов'язаних з розчиненням гірських порід водою. 37. Прилад, що показує швидкість руху автомобіля і пройдений ним шлях. 38. Літературний твір. 41. Давньогрецька назва Дніпра. 42. Кіноп'єса. 43. Радянський льотчик-космонавт. 44. Знатний хлібороб Радянської України, двічі Герой Соціалістичної Праці.

По вертикалі: 1. Зорова труба. 2. Героїня роману О. Фадєєва «Молода гвардія». 3. Світлове явище при далекій грозі за горизонтом. 4. Молдавська співачка, лауреат Ленінської премії. 7. Відомий радянський астроном. 8. Покровителька кохання і вроди в давньогрецькій міфології. 11. Приміщення для музичних вистав у Стародавній Греції. 12. Легкий снігопад. 13. Персонаж давньогрецької міфології. 17. Електричний розряд між хмарами і землею. 18. Давньогрецький драматург, «батько комедії». 20. Держава у Центральній Європі. 21. Зодіакальне сузір'я. 26. Прилад для спостереження і дослідження небесних світил. 27. Відомий англійський мореплавець. 28. Великий музичний твір. 29. Герой драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». 31. Гірський масив у Греції. 34. Заключна урочиста масова сцена вистави, святкової концертної програми. 35. Степовий птах. 39. Радянський фехтувальник, триразовий олімпійський чемпіон. 40. Роман А. Доде.

30 коп.
ІНДЕКС 74277

Людина і світ, 1985, № 4, 1—64

Вітраж «Космос» у павільйоні «Народна освіта» на Виставці досягнень народного господарства УРСР у Києві.

Фото Георгія Федорця.